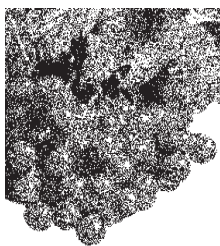

Дмитро МОХОРУК

**РОДЕ МІЙ
КРАСНИЙ**

*У полі калина, у полі червона
Хорошенько цвіте
Ой роде наш красний,
Роде наш прекрасний,
Че цураймося, признаваймося
Че багацько нас є!*

З народної пісні

ДМИТРО МОХОРУК

РОДЕ МІЙ КРАСНИЙ

ТОМ

1

ПТАХ ЩАСТЯ

Роман-хроніка

"Лисаний Камінь"

Косів
2007

ББК 63.3 (4УКР) 7

М 86

Мохорук Д.І.

М 86 Роде мій красний, Птах щастя, роман-хроніка. Том 1.
м. Косів, «*Писаний Камінь*», 2007. – 252 с.

ISBN 978-966-8519-45-1

У романі “Птах щастя”, який є першим, початковим твором дилогії, а можливо, трилогії “Роде мій красний” відтворено літопис життя родини Петра Стефаніва, який був більше тридцяти років управителем (директором) сільської школи у Топорівцях на Покутті.

Його дружина, народна вчителька – Марія Мартович, найстарша сестра українського письменника Леся Мартовича. Саме дякуючи їм у родині витали українське слово і національний дух, яким пройнялися всі діти. Завдяки їх піклуванню та національно свідомій атмосфері батьківської “кузні” майже всі діти перейняли сільські звичаї, традиції, що стали тими чинниками, які привели їх у ряди борців за Українську державу.

У першому томі розпочинається розкриття складних життєвих перепетій Марії та Петра Стефанівих та їхніх дітей.

Читачів зацікавлять побут і життя галицької інтелігенції в часи панування Австро-Угорської монархії на наших землях.

Для широкого кола читачів

Права автора та видавничі права МП «Евріка» захищені законом України

ISBN 978-966-8519-45-1

© Дмитро МОХОРУК, 2007

© «*Писаний Камінь*», 2007

ПТАХ ЩАСТЯ

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Село моє Топорівці в часи правління Речі Посполитої було центром королівського маєтку. У 1551 році місцевий орендатор пан Тенчин мав намір заснувати місто в Топорівцях. Але раптова смерть залишила благі наміри на папері.

У Словнику Географічному Королівства польського (Варшава. – Т.ХІІ. – 1892. – ст.400) написано: “У 1880 році в селі була церква, школа однокласова етатова, каса позичкова ґмінна з капіталом 1094злр.

При люстрації з 1765 року (Рукопис РКр Осолінського №1872 ст.33): села Топорівці і Красноставці мають дворів: Топорівці - 46, Красноставці - 71 і імпортують річно на 5990 зол. З того, що спускають три стави. Стави орендують згідно з контрактами по 1100зол. за рік, за 1 став”.

З цією метою довелося попрацювати в кількох архівах – Львова, Івано-Франківська, Чернівців. Зібрано багато історичного матеріалу про село Топорівці. Уже кілька років почав працювати над історико-краєзнавчим та етнографічним збірником “Село моє Топорівці”. Надруковано вже три томи цього збірника.

Систематизуючи архівні матеріали з історії села, зауважив, що є чимало важливих матеріалів, які виходять за рамки історії села. Але пов’язані з ним і дуже цікаві.

Наприклад, згідно з архівними документами, у Топорівцях до першої світової війни було засновано шість клітин громадських організацій, під час польської окупації – вісім. І це все робили сільські активісти. Їх ніхто не заставляв до цієї громадської роботи, а вони старалися, їм ніхто не платив, а вони працювали, їх карала і переслідувала чужоземна влада, штрафували, судили і арештовували на 3-5 днів, але вони не

здавалися. І все це робилося на користь села, на користь українського народу, бо вони дуже любили свої Топорівці, свій рідний край, свою Україну.

Також з'ясувалося, що в 1874 році в село прийшов працювати вчителем, а потім управителем школи Петро Стефанів, син Романа. Тут одружився з Марією Мартович, найстаршою сестрою українського письменника Леся Мартовича. Біля Стефанівих ріс, виховувався і вчився у Топорівській сільській школі з другого класу Лесь Мартович. Звідси і вступив до Коломийської польської гімназії. Сюди, у Топорівці, до нього почав приїжджати гімназійний товариш Василь Стефаник, який уперше в своєму житті закохався у молоду попадю Євгенію Калитовську. Пізніше в новелі “Серце” про неї написав:

– Євгенія Калитовська – мій найвищий ідеал жінки.

З'ясувалося, що мама Євгенії Калитовської, або жінка отця Кирила Гаморака зі Стецеви, – Ольга Стрийська родом з Топорівців.

У березні 1883 року вперше на Покутті приват-сотрудником отцем Василем Калитовським і управителем школи Петром Стефанівим було засноване просвітительське товариство “Читальня”. Пізніше сільським парохом отцем Іваном Стрийським заснована “Читальня імені Михайла Качковського”. Літом 1890 року Василь Стефаник і Лесь Мартович заснували читальню і товариство “Народна Спілка”.

Історичні та літературні джерела подали цікаву інформацію, що другу клітину “Січі” доктор Кирило Трильовський заснував саме у Топорівцях. На установчих зборах були присутніми і виступили Василь Стефаник і Лесь Мартович.

Отож у кінці XIX століття в Топорівцях було три читальні, а в 1900 році ще й січова. Ось я і взявся звести це все в одну задуману працю тетралогію “Тяжкий хрест”. Уже вийшло два романи “Скарби мудрості” і “Терпіння”. Звичайно, за такі речі мали б братися маститі письменники а не зоотехнік.

У 1978 році в Нью-Йорку-Торонто-Вінніпеґу вийшов з-під пера наших земляків під керівництвом Михайла Марунчака історично-мемуарний збірник “Городенщина”. На сторінках цього збірника виступила зі статтею “Про топорівський рід Стефанівих” журналіст Наталія Чапленко – наймолодша дочка родини Стефанівих. Ця книжка потрапила у наші краї лише в 90-х роках минулого століття. Тільки тоді ми дізналися, що в нашому селі проживала така славетна родина. Почалися пошуки матеріалів, листування з родичами Стефанівих, які живуть за кордоном. Особливо велику допомогу надала жителька Івано-Франківська, внучка Марії та Петра Стефанівих Оксана Петренко-Стефанів. Було зібрано і багато інших матеріалів про визначних людей села. Виходячи з цього, хотів би повторити свій монолог із третього тому історико-краєзнавчого та етнографічного збірника «Село мое Топорівці»:

“О земле, велетнів роди!” – писав поет. Скільки в цих словах величі, багатства, заздощів, надії, щастя, слави, радості і благополуччя!

А ти, земле моя, топорівська, народила велетнів і продовжувала народжувати: у першому, другому, третьому поколіннях, і про них мої односельчани мало що знають...

О Господи, мій! Ти дав таке багатство цій землі і так зробив, щоб про те багатство дізналися наступні покоління – вже у спогадах нащадків. Отож кинув цій землі золоті скарби, люди їх віднайшли, відшліфували, і вони почали світитися.

Проїшли роки. Одні покоління змінили інші, а скарби виблискують із надр яскравим полиском. О Господи! Дай мені сили, наснаги, здоров'я і хисту, дай мені право показати ті скарби, те багатство людям.

Нехай ними любуються, дивуються, заздять, адже вони того варті.

Серед тих топорівських скарбів: генерал-хорунжі, полковники, сотники, воєнні історики, посли до Варшавського

сойму, науковці, композитори, художники, письменники, духовні пастори виноградника Христового, громадсько-політичні діячі, керівники різних рангів...

О земле моя! Ти ніби не відрізняєшся від сусідських, ти майже така сама, але що дав Бог у твої надра, чим ти збагачувала наші скарби, яким соком? Звідки його черпала і живила? Звідки?

Напевно, дощик змивав водою, ніч зволожувала своєю росою, вітер сушив, сонечко зігрівало, ясний місяць світив їм дорогу!

О земле моя, українська!

Десятеро дітей народилося у подружжя Марії і Петра Стефанівих, і в кожного своя складна доля. Тільки двоє із них поховані у рідній землі, решта – на чужині. І всі вони по своєму боролися за незалежну неньку-Україну.

Найвищих досягнень домігся Гнат Стефанів: майор австро-угорського війська, начальний командант УГА і оборонець міста Львова, полковник, начальник інтендантської служби УГА, командант Етапу Дієвої армії УНР.

Командир – Гуцульського коша морської піхоти, запасної бригади 3-ї Залізної стрілецької дивізії, третього кінного полку в Першому зимовому поході, запілля Армії УНР.

За заслуги перед Україною уряд УНР в екзилі у 1947 році присвоїв йому звання генерал-хорунжого.

За те, що воював з польськими вояками, у 1920 році був вигнаний з території Польщі, не можна було згадувати про нього в СРСР. Уже майже сімнадцять років існує незалежна Україна, а й досі його ім'я рідко згадується. Мовчать ті ж маститі письменники.

Але ж майбутнє покоління повинно знати істину про своїх славетних земляків.

Отож я і взявся за цю працю і виношу її на суд читачів.

Автор

Потяг їхав повільно, зупиняючись біля кожного села, великого чи маленького. На стиках рейок вагонами хитало, стукало в колесах. І від цього похитування чи надмірної спеки у вагонах, бо надворі в розпалі була літня пора, більшість пасажирів, розпарившись, дримали. Сонце гріло у праву сторону вагона, і майже всі пасажир сиділи на лавках по лівій стороні, бо в затінку усім здавалось ніби прохолодніше. Вікна у вагонах були відчинені. Але оскільки потяг їхав досить повільно, то це майже нічого не давало. Прохолодою навіть не пахло.

По обидві сторони вагонів виднілися лани, подекуди смужки жовтого кольору, на яких видно було полукіпки.

На одній із лавок сидів молодик, інтелігентно одягнений і з великою цікавістю роззирався то на один, то на другий бік, мовби хотів навечно запам'ятати ці краєвиди. Потім присунувся до дебелої молодиці і впівголоса запитав:

— Скажіть, будьте добрі, ви з самої Городенки чи з якогось села?

— Так, я з Городенки, а точніше з Родниківки!

— А ви щось чули про таке село, як Топорівці?

— Як не чула-м? Це велике і фayne село.

— А далеко від Городенки?

— О-о-о! То, прошу панича, треба йти на полудень. Як зійдете з потягу у Городенці, вам треба питати дорогу на Глушків, бо дорога на Топорівці проходить через це село. А вже май-май далеченько, як проминете Глушків, дорога прямо йде в Торговицю Пільну, а наліво — у Топорівці.

— Красно дякую пані. Красно дякую, — весело відповів молодик, мовби вже був у Топорівцях.

— Я перепрошую, — добавила молодиця, — в той бік часто їдуть фіри. То ви запитуйте, чи не в Топорівці. То, може, й трапиться вам, паничу, щастя, та й заїдете. А так треба довгенько йти пішки.

— А все-таки. Скільки кілометрів буде до цього села?

— Е-е-е-е! — протягнула молодиця, — думаю, з дванадцять буде. А то й більше.

— Ого! — кивнув невдоволено молодик, — трохи далеченько.

Він відсунувся і почав пригадувати, як згідно із прийнятим законом про шкільництво в Австрії від 14 травня 1869 року він у п'ятнадцять років вступив до вчительської семінарії. Провчившись чотири роки, одержав свідоцтво зрілості, дістав право займати посаду молодшого або тимчасового вчителя. Щоб бути вже справді вчителем, доведеться відпрацювати два роки і здати кваліфікаційний екзамен. Тепер він їхав на нове місце роботи, маючи в кишені свідоцтво кваліфікаційне. Радів, що має право вчителювати у будь-якій сільській школі. Правда, бували випадки, коли такі вчителі діставали право працювати і в міських школах.

Після закінчення вчительської семінарії Петра Стефаніва, сина Петра, так звали молодика, направили в Коломийську Округну Шкільну раду для розподілу на роботу. Тоді в Галичині було 22 шкільні округи.

Прийшовши в Округну Шкільну раду, Петро Стефанів подав своє свідоцтво зрілості і запитально подивився на інспектора пана Вацека:

— Я би просив високоповажного пана направити мене у міську школу, щоб цих два роки я набрався більшого досвіду ніж у сільській школі.

— Що-о-о? — підняв угору окуляри пан-інспектор, а з ними і брови від такого зухвальства. — Маєш щастя,

що в мене сьогодні добрий настрій. У мене народився онук, то я тебе направляю в Топорівці Городенського повіту молодшим учителем. Там є хоч якась цивілізація. До села можна дібратися возом, бричкою. Є якась шкільне приміщення при гміні. А можу направити в села біля Жаб"єго, куди дібратися можна лише на коні верхом. У крайньому випадку лише пішки вверх по стежці.

А сам пан Вацек подумав:

— Це що ж виходить? Міщуки мають іти в села, а селюхи в місто?

Може би Петро Стефанів іще щось пригадав собі, але потяг почав стишувати хід, наближаючись до станції Городенка...

* * *

Село Рівня розташоване на лівому березі річки Лімниці, якщо повернете на південний схід, то побачите місто Долину, яке розташоване на віддалі чотирьох кілометрів. На подвір'ї однієї із хат під крилатою черешнею стояв столик, а з двох боків — лавки. На лавці сидів старший Роман Стефанів і про щось думав.

Можливо, про те, як його тато, запорізький козак Петро Стефанів після зруйнування російською царицею Катериною 11 Запорізької Січі в 1775 році, уникаючи переслідувань, як і більшість козаків, опинився в Галичині. Чи прибув пізніше в часи примусового закріпачення. Але факт тому, що знайшов собі тут жінку й одружився. Роман своїх батьків не пам'ятає, бо померли, коли йому було лише кілька років. Виховувався біля маминих родичів.

А може, думав Роман Стефанів про те, як він змалку самотужки тягнувся до науки. Сам навчився читати, потім писати. Змалку почав заробляти собі на прожиток, у молодому віці почав дякувати у церкві, заодно і

вчителювати в однокласній сільській школі, як тоді називали — дяківка.

Може, думав і про інше. Може, і про те, як сподобав собі дівчину із сусіднього села Слобідка Рівенська Магдалину Дмитрів. Одружився з нею, привів її на обійстя своїх батьків, і почали молодята зводити по-новому садибу. Зразу все йшло їм до рук: і хліб, і до хліба, худібка плодилась. Але, але... У них довго не було дітей.

Роман Стефанів, як оженився, мав 22 роки, а його кохана Магда — 16. Зразу не звертали уваги, що Магда не вагітніє. Потім почали тривожитися, пізніше — поволи стали миритися з цим. Але через сімнадцять років подружнього життя несподівано Бог звернув увагу на їхні молитви, і Магдалина завагітніла.

Першим народився син, якого назвали на честь Романового батька — Петром. Невдовзі — Іван. Потім Прокіп. І пішло — поїхало... Матвій, Микола. І нарешті — дівчинка, яку назвали Катериною.

Напевно, думав Роман Стефанів про те, що вони з Магдою вважали себе прогресивними людьми на селі і задумали всім дітям дати відповідну освіту. На той час у Галичині почали відкривати учительські семінарії. Петрусь змалку любив ходити з татом до тієї хатчини, яку в селі називали школою. Походжав помежи лавки, показував меншим від нього дітям, як тримати рисік, табличку, і дуже собі сподобав бути, як він себе називав, "маленьким професором". Тоді, та й пізніше, вчителів по селах називали професорами.

Напевно, би ще щось микитив Роман у своїй голові, та тут з хати вийшла Магдалина:

— Як думаєш, Романе? Вже на місці наш Петрусь, чи ще добирається до своєї роботи?

— Як тобі, Магдо, сказати, — задумливо відповів її господар, — може бути вже й на місці, а можливо, ще й

добирається. Тяжко нам про це тут судити. Я думаю, що ми це все довідаємося із листа, якого нам напише. Адже ми про це домовились. Я тут інше надумав.

— Що? — здивовано підняла брови дружина.

— Розумієш? Петро в нас найстарший і найздібніший, найпрацьовитіший серед наших дітей. Чи добре ми зробили, що його вивчили і відпустили з дому. Не треба було його вчити... Ой, не треба було...

— Та що ти, Романе? — махнула рукою, — Бог з тобою! Що ти говориш?

— Так, так, небого! Ти рахуй, він там знайде собі пару, там осяде і все!

Розумієш? Усе! Будемо час від часу читати його листи і вряди-годи його бачити, — і Роман розвів руками.

— Ну, чоловіче, таке життя. А ти як хотів? Тримати біля себе всіх дітей і з їхніми сім'ями?

— Ні! Чому всіх? Тільки Петра треба було лишити біля себе.

— Чекай, чекай. Таж ти сам хотів аби він пішов у ту вчительську семінарію. Так чотири роки тішився ним. А тепер — як бігав, коли дізнався, що він від'їжджає на роботу: і костюм новий йому купив, і черевики, і капелюх...

І стежив, як я йому сорочку таку парубоцьку вишивала... І скриньку з ручкою для одержі і всього іншого зробив... А тепер за цим усім бануєш?...

— Може, й баную! Бо аж тепер прозрів, що-м був дурний...

— Гайда маєш! — сплеснула в долоні здивована жінка.

* * *

Петро Стефанів добрався через Городенку у бік Глушкова, куди його справляли мешканці невеликого містечка. Він ніс у руках дерев'яну скриньку, зроблену

на дорогу батьком для його нехитрих пожитків. Скринька не була важкою. Але чим далі ступав хлопець містом, то під променями припікаючого сонця скринька ставала все важчою і важчою.

Вийшовши за місто і побачивши, що йому треба йти вгору, Петро витягнув рушника зі скриньки, перев'язав за ручку і закинув собі на плечі. Йти стало легше. Вийшов до половини горба. Під пекучим сонцем хода знову почала важчати. Хоч тіло молоде, дуже, та сонце робило своє.

— От якби ще й роззутись. Як у дитинстві. На босу ногу, — подумав Петро, — йти було би легше. Але якби хто його побачив у такому вигляді то, напевно, це було б непривабливо. Тим більше, що він уже, як-не-як, а належить до сільської інтелігенції і мусить мати відповідний вигляд.

Проминувши половину глушківського горба, Петро Стефанів в укротре озирнувся, чи не наздоганяє його якась фіра або бричка і побачив, що з городенського горба з'їжджає таки вниз фіра.

— Цікаво, в який бік поверне? — подумав Петро, підкинувши чи не всоте на плечах скриньку, яка все частіше і частіше чомусь зсувалася з плечей.

Нарешті почув, як наближаються коні. Петро вмить зняв з плечей скриньку, рушник заховав і взяв скриньку за ручку. Яюсь неприємно буде, якщо фіра його наздожене, а вчитель несе скриньку на плечах, мов жінка. Коні наблизилися впритул, і Петро, озирнувшись, махнув рукою. Фіра зупинилася. Попереду на лавці сидів дорідний, із закрученими вусами, лисуватий чолов'яга років під п'ятдесят.

— Чи можна, дорогий пане, з вами під'їхати? — голосно мовив Петро, ніби боявся, що його не почують.

— Можна, — усміхаючись відповів незнайомец. — А вам, паничу, куди? Вибачайте, що цікавлюсь.

— До Топорівців.

— А хіба ви топорівський?...

— Ні. Але маю туди призначення на вчительську посаду.

— Ну то сідайте! — весело мовив незнайомець.

Петро добре вмостився на сидінні поруч із новим знайомим, який відсунувся і зробив йому місце.

— Давайте знайомитися, — мовив господар коней і простягнув руку збентеженому пасажирові, — Семен Мартович, писар гмінних управ — Глушкова, Топорівців, Торговиці і Вербівців.

— Ого! — протягнув руку Стефанів, у душі радіючи такому знайомству, — Петро Стефанів, родом із Долинського повіту.

— Так, так... — примруживши очі, продовжив Мартович. — Чи надовго до нас? Бо вчителі у Топорівцях довго не затримуються. Рік — два від сили. А далі мусить вчити дітей сільський дяк.

— Чому так? — насторожено запитав молодий учитель.

— На те є різні причини. Гм, гм ... — затаївся Мартович, — як би то ліпше вам, паничу, пояснити... А взагалі — приїдете на місце і самі розберетеся. Якщо ви любите цю роботу, то у вас буде все добре.

* * *

Семен Мартович, працюючи писарем на кілька сіл, бачив і розумів, що Австрія видає непогані закони для здобуття освіти русинськими дітьми, але польські чиновники, яким ця ж Австрія дала всі віжки правління в Галичині, все робить, щоб цього не було. Навчання польською чи німецькою мовами — будь-ласка, створені всі умови, а щодо русинської мови, то робляться всякі перепони.

У Городенці, наприклад, австрійських чиновників майже нема. Переважно в керівництві повітом поляки і

жидова. Що хочуть, те й роблять з нашим народом, — думав сільський писар. — Голосно про це нікому не скажеш, бо це, зрештою, нічого не дасть. А говорити таке при незнайомому чоловікові, — і Семен подивився збоку на свого пасажира, — не личить. Хтозна, що він собою являє. Як би там не було, але писарство — це службова робота.

* * *

У той час у Галичині точилася гостра боротьба за мову викладання в школах. Австрійські можновладці з Відня напосідали, щоб навчання на території Австрії велось німецькою мовою. Про це добре знали і Мартович, і Стефанів. Не секретом для них були наміри австро-угорських кіл замінити кириличну азбуку латинським шрифтом. Навіть знайшлися русинські мовники, які підтримали цю ідею. З різкою критикою цих намагань виступили члени "Руської трійці". Їх підтримала широка громадськість. І австрійський уряд змушений був відмовитися від намагань латинізувати українську писемність.

Польські чиновники вели свою лінію і теж доводили, що латинізація та онімечування молоді буде вести до негативних наслідків: морального і духовного виснаження молодих людей — діти не хочуть вчитися, низький рівень знань. Польська мова, — доводили вони, — це зовсім інша річ — багата мова, приємна у спілкуванні та інше.

Щодо української мови, як говорили поляки, — то це є недостатньо вироблена мова. Тож їй відводилось другорядне значення. З часу створення у Галичині Союму на кожному засіданні йшла боротьба за мову викладання в школах. А оскільки у Союмі завжди було більше польських послів, то й питання, пов'язані зі шкільництвом, завжди вирішувались на користь поляків.

Усе це добре знали Семен Мартович і Петро Стефанів. Але мовчки тряслися на возі, і кожний думав про своє.

— Пане Петре, — перебив Петрові думки Семен, — мені треба повернути у Глушківську гмінну канцелярію. Якщо маєте бажання далі їхати зі мною, то трохи почекайте, поки полагоджу свої справи, і поїдемо далі.

— Добре, — мовив Стефанів і знову поринув у свої думки. — Що його чекає на новому місці роботи? Що являє собою село Топорівці? Як його сприймуть? За новим законом усі діти від шести років повинні ходити до школи. Навчання безплатне. Всі школи етатові з дворічним навчанням. Щоб вступити до гімназії, треба було ще три роки вчитися у реальній школі. А такі були тільки у повітових центрах. Найліпше, — думав Стефанів з поглядом у майбутнє, — це створити таку школу, де було б 4-річне навчання. Це давало б можливість таким учням відразу вступати до гімназії. Але це потім. Це потім. Перш за все треба провести облік дітей шкільного віку, якщо його у гміні нема, і підготувати до навчання шкільне приміщення...

Думки Стефаніва перебив Семен Мартович, який, вийшовши із гміни, скочив на воза. Коні побігли.

— Не надокучило вам, пане Петре, чекати?

— Знаєте, пане Мартовичу, поринувши у свої думки, я і незчувся, як перебіг час.

— Ото-то! Біда, що в усіх молодих так багато думок, як, непричком, у псів стежок. Але чомусь з того завжди виходить гаплик. Як кажуть поляки: "Хлоп мисле, а Бог кресле".

— Чому ви так? — недовірливо подивився на співрозмовника молодий професор.

— А тому, що життя — складна штука. Я таке собі надумав, — серйозно мовив Мартович. — Я планував назавтра побувати у Топорівській гміні. Але не залишу

вас серед дороги. Тому заїду сьогодні, а заодно і вас підвезу..

— Ой, дякую! Дякую вам! — радо дякував Петро Стефанів і подумав: "Світ не без добрих людей..."

* * *

Семен Мартович, за розповідями односельчан, народився у Торговиці, але своїх батьків не пам'ятав. Добре пам'ятав, що ріс у панському дворі. Чомусь сільський пан-дідич Тодось Абрагамович дуже добре ставився до сироти у порівнянні з іншими дітьми, родичі яких працювали у дворі. Захищав Семенка перед своєю панею, коли та роздратована якимись дитячими витівками веліла карати різками.

Пізніше пан Томаш приставив сироту до сільського писаря, щоб той навчав письма і рахунків. Старий так полюбив малого кмітливого сироту, що віддав усі свої знання, і після його смерті Семен Мартович заступив його у писарстві у сільських гмінах.

Коли Мартович підріс, то наслухався всяких розмов у селі про своє походження. Нібито він походить із жидівської родини, і його маленьким знайшли у лахмітті біля сільської корчми, підібрали і віддали сільському писарю. Другі розказували, що його взяв до двору пан-дідич Станіслав Мрозовицький. Треті билися кулаками у груди, що його п'ятирічним хлопчиком привіз із собою новий пан-дідич Томаш Абрагамович, який придбав село Торговицю в 1836 році. Так чи не так, але в усіх документах Семен Мартович був 1831 року народження і в Торговиці.

Молодий Мартович працював писарем у чотирьох селах — Торговиці, Топорівцях, Вербівцях і Глушкові. Дохід від цієї роботи був невеликий. Але, не маючи великих витрат, складав грейцар до грейцарика і за кілька років мав невеликий капіталець, змужнів, мав

неабиякий авторитет. У селах, де працював, його стали величати паном Шимоном. Та сім'ї створити не спромігся. Працював у чотирьох селах, знав усіх дівчат. Але тієї, яка б тривожила йому душу, не бачив. А роки минали. Вже йшов двадцять восьмий. Ті, що заглядалися на нього, мали якусь надію, почали втрачати до нього інтерес, бо підбували молоді хлопці. Сільські жінки почали говорити поміж собою: файний, учений, має добру роботу, але, сараку, видай, піде у стовбур.

— Це все від Бога! Що то сирота. Так, так! Без кола, без двора і без доброї поради, — жаліло його жіноцтво. Коли це переповідали Мартовичу, він весело реготав і дивився на ці речі по-своєму: "Допоки не знайду тієї, що мені сподобається, одружуватися не буду, і решта".

Коли приїхав у Топорівці служити парохом отець Іван Стрийський, то привіз із собою чотирнадцятирічного брата Миколку. Така різниця у віці дивувала парохіян, але з часом до цього всі звикли і ні в кого це не викликало здивування.

* * *

Микола Стрийський за цей час підріс, змужнів і довго парубкував, ніяк не міг знайти собі пари у Топорівцях і в довколишніх селах. Одночасно в Топорівцях жив старший парубок, поляк Юзеф Хмецік. І так трапилося, що три старші парубки — Семен Мартович, Микола Стрийський і Юзеф Хмецік — подружилися і знайшли між собою спільні інтереси.

— Ну що, допарубкувалися? — сміявся зі своїх товаришів найстарший серед них Микола Стрийський.
— Ну й що тепер далі буде? Наші ровесники бавлять дітей, газдують, а ми?

— Те що має бути наше, нас не обмине, — сміявся Семен Мартович.

— Ви розумієте? — сміявся Юзеф, — коли було двадцять, двадцять три, про женячку й не думав. Але прийшло вже до того, що на забаві мені таке собі молоденьке дівчисько сказало “Вуйку, посуньтєся”, я встав і пішов додому. Більше на забави не ходжу.

Хлопці від душі з цього сміялися.

— Тепер так! — командував на правах старшого Микола Стрийський. — Якщо треба нам до пари по віку, то це залишилися старі дівки та ще й з якимись вадами — як не горбаті, то каліки, а може, вдарені мокрою веріткою по голові.

Хлопці дали безжурно реготали. А що їм залишалося?

— Тоді нам треба дивитися на молоденьких, — продовжував сміятися Семен Мартович.

— Он воно що? — ніби посуворішав Микола Стрийський. — Старого вовка кортить до молодих ягнят?

І знову вибухнули реготом.

Проте пройшло небагато часу, як Стрийський, підморгуючи бровами, заявив своїм товаришам, що він скоро одружиться. Для Семена і Юзефа це було мовби громовиця з ясного неба. Вони дивилися один на одного, кліпали очима і не могли зрозуміти. Це серйозно, чи черговий жарт.

— Та як це?... Та звідки?... — витиснув із себе Мартович. — Нічого раніше не казав, а тепер масш! Хто вона? Звідки?

Друзі дивилися на Миколу і далі не могли нічого второпати. Стрийський поволі та й розказав, як він, добираючись на ярмарок до Чернівців, познайомився із гарненькою дівчиною милою його серцю, яка родом із Шипинців, що на Буковині. Дуже гарна, і йому сподобалася. Він зразу запропонував їй піти за нього.

— А нам. Нам чому ти там щось не підшукав? — з розпачем спитав Хмецік і подивився на Мартовича. Той теж підступив ближче і хитнув ствердно головою.

— Гов! Гов! — підняв угору руку Стрийський, ніби зупиняючи на ходу зноровілих коней. — Що ви дивитесь на мене з такою завистю? Хіба в нас був договір, що я маю вам шукати суджених? Які претензії до мене? — відбрикувався Микола.

— Та ні, та ні... — сказав Мартович. — Але, може, в неї є якісь подруги, сусідки? Може, би й ми, — і подивився на Юзефа Хмеціка, а той у відповідь кивнув головою, — теж там знайшли собі пару? Та скільки вже парубкувати?

Увійшли в азарт хлопці.

— Е, якщо так, то це інша справа, — розважливо, на правах старшого розпочав Стрийський. Якщо на те пішло, то я скажу вам. Її тато і його брат працюють у Шипинського пана-дідича мірошниками. Називаються вони Досяківські. Так ось, у цих Досяківських, звідки має бути моя майбутня дружина, дівок є, як дрібних цукерків на грейцар. Може, серед них та й виберете собі пару. Га?

— А як ми зможемо побачити їх?

— Давайте я запрошую вас у дружби, а там дивіться. Дорогі добродії, в неї є ще сім сестер і три брати. Та то є в чім вибирати: до вибору і до кольору, — розповідав і прицмокував Стрийський, додаючи зацікавленості своїм друзям. — Правда, забув попередити, що одна вже одружилася. Між іншим, сестри молодші. Тож не знаю, чи підійдуть вам по віку.

* * *

Після весілля Миколи Стрийського Семен Мартович почав зустрічатися із молодшою сестрою Євгенії Оленою. Правда, їй ішов лише шістнадцятий рік, і вона казала Семенові "вуйку", бо таки був старшим на тринадцять років.

Не раз усе це згадував Семен Мартович і уміхався сам до себе, як просив у добрих людей коней і в неділю

після обіду їхав на Буковину. А Оленка все йому — вуйку, та що ви, та уступіться від мене, не морочте мені голову.

Та де там! Семен так взявся за дівчиськом, ніби у Шипинцях викопав бочку з тогідним медом і раз по раз кортіло його полизати. Скінчилися ті заїзди тим, що одного разу Оленка заявила:

— Вуйку! Та я від вас буду мати дитину...

— Йой! Як це приємно чути! Невже я скоро буду татом?

— Вуйку, вам добре жартувати, а що мені робити?

— заплакала Оленка.

— Не плач, моя мила! Я вже одружуюся із тобою!

— Боже, мій Боже! — плакала далі Оленка, — навіть ти мені дав таку долю. — Та як! Молодих нема, що я мушу виходити заміж за старого парубка?

І перед різдвом Марії Богородиці, перед торговицьким храмовим святом у Шипинцях відіграли весілля. Семенові Мартовичу тоді сповнилося двадцять дев'ять років, а Оленці Досяківській ледве минуло шістнадцять.

Спочатку молодята жили в Оленчиної сестри — Євгенії Стрийської у Топорівцях. Усе було добре. Євгенія чекала дитину. Але роди були важкими, і при родах померла — і Євгенія, і її дитина. А тут і Олена вже ось-ось мала народити, і якось ніяково було сидіти в оселі Миколи Стрийського. Тому Семен Мартович приглядив хату у Торговиці, яка продавалася. Хоч і не дуже йому подобалася, але не було куди діватися, і він купив. Лише встигли переїхати, як Олена народила дочку вже у своїй хаті.

* * *

Семен Мартович махнув батогом і коні побігли підтюпцем. Він був у дуже доброму настрої. Сьогодні у Городенці вибрав відповідні папери, потрібні його

найстаршій дочці Марії. Вона готувалася до вступу до Чернівецької учительської семінарії. Їй якраз тепер сповнилося п'ятнадцять років. Семен із Оленою дуже хотіли бачити свою найстаршу професоркою. Правда, в них є ще Вікторія і трирічний синок Олекса, якого дуже всі люблять і звать Лесем. Семенові при згадці про синочка щось тенькнуло у душі і на думці сплигло: "Оцей має щось утнути. Ой, утне!" — і з великим задоволенням вперіщив коней батоном, а потім спам'ятався: "Та що коні винні?"

Вони з Оленою вже домовилися, — перекидав думками Семен, — що всім трьом дітям дадуть відповідну освіту. Правда, їхніх п'ятнадцять моргів поля на ці плани замало, але якось воно буде. Коби було все здорово...

* * *

Через кілька років у Шипинцях у родині Досяківських одружився і Юзеф Хмецік, взявши собі у жінки молодшу Вероніку. Ще пізніше вийшла заміж Аделя за Омеляна Загалеви́ча і осіла жити в Устю над Прутом на Снятинщині. Так неждано-негадано чотири доньки Досяківських осіли в Галичині.

* * *

До Топорівців приїхали після обіду. У гмінній управі нікого не було. Семен Мартович на правах сільського писаря показав новоприбулому вчителеві через сіни шкільний клас. Стіни потріскані, полупані. "Вапно бачили давненько", — подумав Стефанів. Лавки поламані. Підлоги не було, долівка теж полупана.

— Оце все, що належить до сільської парохіяльної школи, — розвів руками писар і пильно подивився на молодого вчителя. І подумав: — Чи зразу попросить відвезти назад до Городенки, чи ще переночує?

— Нічого! Це все непогано! — твердо заявив молодий

учитель, подивившись у вічі Семенові. — Допоможіть знайти житло. Чим дуже здивував писаря, бо той знову ж таки подумав: "Побачимо чи надовго?"

Того ж таки дня молодий учитель наніс візит отцю Івану Стрийському, через що дуже сподобався не тільки отцю, а і його їмості. Там же познайомився із їхнім сином Євгеном, який перейшов учитися в останній клас Коломийської гімназії. Петро був молодший від Євгена на кілька років, але це їм не завадило не перших порах заприятелювати.

Дуже Стефаніва здивувало, що в селі побудована така велика церква. На другий день зробив візит до двора пана-дідича Вітуса Комара. Пан йому дуже сподобався, як і він панові.

* * *

Уже другий день проводився ремонт у школі. Війт на прохання Стефаніва покликав вуйну Гаврилиху (так на неї казали у селі), і та мала постругати стіни в класі, вигладити і провести побілку. А також мала вилагодити долівку.

Вуйна другий день стругала стіни, і все їй щось не йшла робота. Вона знала все, що робиться у Топорівцях і навколишніх селах, навіть у Городенці. Тому все зиркала на молодого файного вчителя та прикидала про себе, хто із сільських дівок може підійти йому до пари. "Таже не буде жити одинаком", — міркувала вуйна. З цієї нагоди про все його розпитувала.

Петро Стефанів повиносив надвір поламані лавки і там їх ремонтував, весь час заглядаючи до класу. Нарешті не витримав вуйниних запитань і підвищеним тоном запитав:

— Ви, вуйно, прийшли працювати, чи вибадувати все про мене? Ви, може, агент тайної поліції при цісарському дворі?

І вуйна прикусила язика. Таке їй ще ніхто не казав. Це все чув черговий гмінної канцелярії і сміючись розказав у селі, як новий учитель притяв Гаврилісі язика. Вуйна зі злості на молодого вчителя як узялася до роботи, то махом постругала стіни, вигладила. І побілила. Змастила долівку. Клас ще ніколи так не виглядав. В усякому разі так говорив пан вїйт.

Учитель сам відремонтував лавки, поскладав і пішов по хатах узяти на облік усіх дітей шкільного віку. Яке було його здивування, коли на списку виявилось більше двох сотень дітей. Навчання було дворічне.

— Боже! — захопився за голову Петро, — це що в цьому селі так багато дітей? Думав собі, коли їхав у село на фірі Семена Мартовича, що набереється десь 70-80 дітей і слава Богу. "Організує, — планував у думках, — дві зміни навчання, та й якоесь буде".

— А тут! — Петро покрутив головою, — у клас найбільше можна помістити 30-35 учнів, а треба вчити ще 160. Це навіть забагато на кілька змін. Ого!

І молодий учитель поїхав до Коломийської Окружної Шкільної ради з проханням направити йому на допомогу хоч двох учителів. Там його висміяли:

— Звідки ми тобі дамо вчителів? Немає! Розумієш? Немає! І все! Йди працюй! Ти молодий, набирайся досвіду.

* * *

Учитель працював і набирався досвіду. Вчив дітей у дві-три зміни. Увечері ледве дибав ногами, йдучи на квартиру. Роботи було дуже багато.

Біля школи була виділена велика пришкільна ділянка. Згідно закону про освіту, діти змалку мали привчатися до сільськогосподарських робіт. Поки школа, як слід не працювала, то цю ділянку обробляв вїйт. Петро Стефанів поставив питання перед вїйтом віддати школі те, що їй

належить. Той, скреготячи зубами, промовчав. Бачачи таке невдоволення зі сторони вїйта, щоб не загострювати ситуації з перших днів, учитель на перших порах забрав лише половину, чим здобув деяку прихильність до себе. Слід відмітити, що зарплати ледве ставало на прожиття та одяг.

Так Стефанів промучився кілька років. Його старання помітили і вїйт, і отець Іван Стрийський, і пан-дідич Вітус Комар. У селі почали його дуже поважати, всі зверталися: "Пане професоре!" Перед ним топорівські газди почали при зустрічах скидати капелюхи, а жінки віталися першими.

Проте, як пізніше виявилось, не всім це сподобалося. Одного разу до класу серед уроку увійшли отець Іван Стрийський та пан вїйт Григорій Грищук. Привіталися. Пан професор поцілував отця у руку. За ним по черзі підходили учні і теж цілували отця в руку.

— Щось, пане професоре, — з іронією у голосі розпочав отець Стрийський, — я не бачу всіх дітей на уроці, — і запитально подивився. Йому не дуже сподобалося, що завелику повагу має пан професор від його парохіян. "Гляди, — думав собі не раз отець, — пана професора дужче поважають у селі ніж його, — отця".

— Ну та, — і професор розвів руками, — звичайно, що не всі діти ходять до школи, особливо тепер, коли йдуть осінні роботи.

— Пане Григорію, — делікатно і чемно звернувся при всіх до вїйта отець, — чи є у вас домагання пана професора про те, що не всі діти ходять до школи?

— Нема, нема, отче, — скоромовкою випалив вїйт, ніби ця фраза вже давно засіла у нього у голові, і почав битися кулаком у груди — бігме Боже! Бігме Боже, що нема! І вїйт аж перехрестився перед отцем. Гості, як прийшли несподівано, так і вийшли.

— От тобі і перша ложка дьогтю у бочку з медом, — подумав Петро Стефанів.

* * *

У неділю біля церкви, після закінчення Служби Божої, сільський вїйт Григорій Грищук припер громаду, щоб не розбіглася, бо то, проше пана, як не раз говорили у церкві на казанню отець Іван Стрийський, нарід іде до церкви та й трохи має в грудях Господа Бога, йде помало, розмірковує, як то він має помолитися, вислухати Службову Літургію, віддати честь Господу Богу Святому. У церкві роздивляється, — де має стати, як віддати честь старшині, чи поважним ґаздам, а як виходить із церкви, то так пре додому, гейби, нипричком, тота худобина на пасовисько. Одне поперед одного і кожне лише думає: "Коби борше до хати і пообідати".

Ні тобі, проше пана, аби поставали біля церкви, та й спитали одне в одного, — як там здоров'я, як у полі вродило, не вродило, як там озимина, ярина? Та де там? — не раз вчитували отець.

Ото вїйт і підоймив догори руку аби громада, побачивши таке, та й трохи зіперлася. Справді люди вїйта уважили. Та хіба лише цей раз? Кожний раз, як є потреба, то чого. Коли вже всі повиходили із церкви, вїйт розпочав.

— Шановна громадо! — задні нічого не почули і почали напирати на передніх, щоб стати ближче до вїйта. Зробилася тиснява. Вїйт, побачивши таке, став на лавку біля церковної огорожі і продовжив — Через кілька днів у Городенці відбудуться вібори посла до Австріяцкого парляменту. Наше село має дати два голоси на ці вібори.

Громада притихла. Зиркали одне на одного, щоби то мало значити?

— Що це вїйт знову щось придумав, прости Господи! — і стара Николиха аж перехрестилася. — Кілько

накупив ади того поля і йому брак ще двох голосів. Чи вони мають обробляти, чи стерегти те поле? — і Николиха поозиралася довкола на своїх сусідів, що стояли і теж щось думали...

Проте всі мовчали. Нарешті вийт, крутячи головою то вправо, то вліво, порушив мовчанку:

— Може, ви, куме Николо, щось зголосите?

— Та я що, пане вийте? — здвигнув плечима кум Никола і поозирався. — То як громада, а я що, та я нічого. Як громада, так і я. Таже тут усі скажуть, що я ніколи проти громади не піду, — далі озирався поблідлий Іван Угрин, ледве ворущачи сухим язиком у роті. Небагато, сараку, сказав слів, але чи то від несподіванки, чи від непривички говорити, коли на тебе глипас уся громада, йому на перших порах язик чогось затягнуло аж у горло, в роті геть чисто висохло, руки затряслися. А ноги? Ніг таки не чув під собою. Ноги гейби пішли собі самі додому і, може, вже й перед брамою. Ледве встиг таке подумати Іван, коли це вийт таки вчепився його, шлях би його трафив та трафив:

— Та ви, куме, таки зголосіться та зголосіться, таже ви такий файний газда, та так файно вам іде господарка до рук, ануко, ануко!

— “Чого це-с вчепився мене сьогодні? — думав своєї Угрин. — А вчепився би ти плота, дай Боже. Шугнув би межі люди та й відчепіться від мене, пане вийте, але ноги, — подумав Іван, — я ніц не чую під собою ніг. Чи вони й справді вже під хатою? Не можу зрушити з місця, бо не маю чим...”

— Ну-ну куме! — не відставав вийт. Тут уже з громади почали щось махати головами і показувати на вийта...

— Ага! — здогадався Іван. Але що з того, якщо не може кивнути язиком та й не може... Що так, то так! Боже! Як він деколи вдома кричить на жінку, на дітей або на полі. Може цілий день говорити чи до худібки, чи

до коней... А тут умкнуло рот та й усе... Та й роби, що хочеш...

Нарешті Іванові якось попустило:

— Я зголошуюся на пана вїйта!

— О! О! — радісно вигукнув вїйт. — Дай вам, куме, Боже здоров'я, що добру пам'ять маєте і не забуваєте за мене. Бо в нас такий нарід, як кажуть отець Стрийський, — і поозирався на церкву, чи не стоять десь отець, і чи буде це їм до вподоби, що вїйт їх згадав?

— Але ще раз таки, куме, зголосіться, бо треба ще одного голосу. Вїйт великим пальцем махнув управо. Справа стояли вуйко Андрій і молодий пан професор.

Іван Угрин спершу подивився на вуйка Андрія і трохи що не поперхнувся "Та куди вуйка Андрія, або як той казав, — куди за стіл у постолах?" Потім подивився на пана професора "Та цей ще досить молодий аби давати голос від громади!" Тоді подивився на вїйта. Той підморгував, мовляв "Давайте, куме, давайте, бо народ чекає"...

Угрин собі подумав "Певно вїйт хочуть вуйка Андрія. Якщо так, то так! А нам що?"

— Вуйка Андрія! Вони таки служили у цісарському війську та ще й при конях. І не будь де, а в самому Відні!

Угринові тут-таки прибула у роті слина, мабуть ще від вечерішньої кулеші з молоком, яку дуже любив. Щось поцьмакав губами, поцьмакав і додав для певності:

— Вуйко Андрій навіть бачили самого ясновельможного... — і задоволено подивився на вїйта подумавши "На маєте, пане вїйте, що хотіли-сьте".

Але Іван Угрин поперхнувся, як побачив червоне лице вїйта, той уже не усміхався, а перевернув очі, вуса почали підскакувати...

Угрин зразу зрозумів, що заїхав не в те подвір'я. Другому треба пояснювати, розжовувати, а йому не

треба. І він махом ймив фіру за дишель і цурік...

— Але вуйко Андрій уже старші, та й їм не до голосовання. То я зголошую пана професора!...

— О! О! — задоволено вигукнув війт, файно усміхаючись до кума Івана.

— То що каже громада? — голосно відкарбував війт, дивлячись то вправо, то вліво.

— Най буде... Та най буде... — почулися голоси звідусіль. Кожний лише думав "Слава Богу, відбули голосоване, коби скоріше засунутися за стіл".

Коли це Іван Угрин кліп, кліп очима, відчув свої ноги, поозирався довкола, невже вернулися аж із передхати? "Якісь дуже гарячі, — подумав собі, — мой, справді були в дорозі, в русі..."

* * *

Виборча кампанія у Австро-Угорській імперії була в розпалі. В такому ж розпалі відбувалися вибори і в Коломийській окрузі, куди входили Коломийський, Снятинський, Городенський, Косівський і Надвірнянський повіти. Вже в усіх повітах пройшли вибори, залишився лише Городенський. Панівні польські кола зробили ставку на Тишківського пана-дідича — Абрагамовича, ярого поляка. Прогресивні сили цього ж села висунули свого мужицького кандидата на посла — Василя Цалковського. Були ще й інші кандидати, висунуті іншими повітами. Але селянство робило ставку на свого кандидата. Виборчі комісії все робили, щоб послом до Австрійського парламенту обрали пана-дідича Абрагамовича. Були пущені у хід погрози, підкупи, насильство. Але в усіх повітах Василь Цалковський ішов з невеликим відривом. Крапку над цим усім мали поставити останні вибори у Городенці цієї округи. Польські чиновники від задоволення потирали руки. — Де, де, а в Городенці Абрагамович точно візьме верх.

Кожне село мало дати на вибори від 2 до 5 голосів. А вже ці голоси і вирішували у своєму повіті долю, кому бути послом до Австро-Угорського парламенту.

Ще вдосвіта з Топорівців виїхала фіра, в якій тряслися на ямах два виборчі голоси. Один із голосів їхав голосувати уже не вперше, а другий — перший раз.

Війт цілу дорогу торохкотів, як жорна у млині, що кидати картку треба у ту скриньку, в яку будуть кидати знані люди у повіті. Ті голоси будуть віддані за пана-дідича. Війт так упевнено розповідав за пана, ніби вибори вже відбулися на його користь. Але не так сталося як гадалося.

Перед голосуванням усі виступаючі дуже хвалили і закликали віддати свої голоси за одного із кандидатів, тобто пана Абрагамовича. Селянство сиділо в салі повітового дому і мовчало. Але якось спонтанно, ні з сього ні з того піднявся молодий панич і мовби все те, що дотепер говорили поважні, набундючені пани, він не чув, і почав говорити й агітувати на користь кандидата Василя Цалковського.

Виступаючим був молодий учитель із Топорівців — Петро Стефанів. Його виступ викликав велике пошвавлення в салі, торкнувся кожного селянського серця. Його слова: — Допоки нас будуть обманювати на виборах, допоки нам будуть указувати за кого маємо віддавати голоси, допоки нами будуть понукувати... Ці допоки призвели до гучних оплесків, і майже все селянство віддало свої голоси за свого мужицького кандидата.

Після голосування до Петра Стефаніва підійшов Василь Цалковський і тепло подякував за сміливий виступ, що не побоявся висловити правду у присутності можновладців і в такий спосіб привів його до перемоги. Цалковський тепер був упевнений у своїй перемозі і на radoщах запитав Стефаніва.

— Якщо я буду обраний послом, то чим зможу прислужитися вам, пане Петре, за таку щирю підтримку?

Стефанів над таким навіть ніколи не задумувався, що від таких речей можна мати якийсь хосен. Але згодом, подумавши, висловив своє бажання.

— Пане Цалковський! Якщо ви так ставите питання і якщо будете мати можливість, то хай здійсниться моя мрія. Це будівництво у Топорівцях державної сільської школи на чотири класи. При школі щоб було побудоване житлове помешкання для вчителів. При цій бесіді до них підійшов вїт Григорій Грищук. Почувши про що йде мова, вїт зауспіхався і ймив за поли киптаря Цалковського:

— А моя мрія, якщо на те Божа ласка, пане Цалковський, хотів би бачити у Топорівцях нову гмінну канцелярію...

Цалковський засміявся.

— Ви панове, трохи забагато від мене хочете. Але якщо мене оберуть послом, то я постараюся.

— Ви вже обрані послом, ви вже обрані, я вам гарантую, — улесливо дивлячись у вічі, приповідав топорівський вїт.

* * *

На другий рік Петра Стефаніва викликали до Коломийської Окружної Шкільної ради на своє засідання.

— Панове! Нам прийшло звідомлення аж із самого Відня з Міністерства освіти і віросповідання про те, що у Топорівцях на другий рік розпочнеться будівництво державної сільської школи.

Усі подивилися у бік гостя.

— Ви, пане Стефанів, розумієте, що це таке? Як це так, що ми тут нічого не знаємо про це? Дайте пояснення.

Стефанів зрозумів, що це звідомлення тут сприйняли вороже, але піднявся і почав вдавати простачка.

— Я теж, панове, про це вперше чую, хоча в душі дуже радий, що там, наверху, — і Стефанів підняв вгору палець, — ще хтось про нас думає. Бо нова школа у Топорівцях справді потрібна. Я вам не раз писав у звіті, що триста дітей шкільного віку, і на це все є лише одна класна кімната — і я один, як палець. Думаю, ви, панове, розумієте, що виконувати закон від 14 травня 1869 року у Топорівцях неможливо.

Запала мовчанка. Інспектори планували дати доброго прочухана молодому учителю, а вийшло, що немає за віщо.

— Думаю, ви розумієте, що треба погодити на місці із вибором земельної ділянки під будівництво, людей треба мати, — уже спокійніше і тепліше заговорив завідуючий Окружною Шкільною радою пан Шмигельський.

— Я, панове, все розумію, особливо ту відповідальність, яка лягає на мене. Я вас не підведу.

— Ну-ну! Добре! Так, так! Подивимось...

* * *

Приїхавши додому, Петро Стефанів на радощах зразу пішов похвалитися приємною звісткою до пана-дідича Вітуса Комара. Той теж зрадів такій новині. Йому ще дужче сподобався цей молодий учитель:

— Пане Петре! За земельну ділянку не переживайте! Я вділю під нову школу півморґа землі. Це стане під саму школу і під пришкільні ділянки.

— А де? Де ви, пане Вітусе, плануєте виділити цю землю? Від хвилювання Стефанів завмер.

— Як де? Школа повинна прикрашати село і має бути в центрі села на роздоріжжі. Я виділю вам якраз цей виступ колишньої ярмаркової площі, що навпроти церкви.

— Ой, пане Вітусе! — не приховував своєї радості

Петро Стефанів. — Це буде чудово! Це просто чудово! Школа біля головної проїжджої дороги...

* * *

Семен Мартович жив у Торговиці. Мав свою хату, невелике господарство, дуже пишався своєю пасікою і шістьма моргами поля. Це був, так би мовити достаток посереднього господарства. Разом із Оленою пригадували на той час дві дочки і одного сина — Марію, Вікторію й Олексія.

Сьогодні у них визначна подія.

— Ой яка радість, — заломлювала руки Олена, бігаючи по подвір'ю, то по хаті, — Семен от-от має привезти Марію, яка закінчила вчительську семінарію. — Скоро Марія піде на свій хліб. Так, так! На свій хліб!

Ой, нелегко діалося їм Маріїне навчання. Ой, нелегко. Мусіли продати два морги поля. Тяжко було це їм робити. Ой, як тяжко. Але з перших днів свого спільного подружнього життя вирішили, що всім дітям дадуть відповідну освіту. Що би їм це не коштувало. Ади, вже й Вікторія один рік вчиться у вчительській семінарії. Аякже! Всіх повиучують! Усіх!

Олена у черговий раз забігла до хати, зупинилася і подумала чого прийшла... Уже й пам'яті доброї не має з того переживання, що от-от мають над'їхати Семен із Марією. Олена зауважила, що Лесь п'є воду над відром.

— Лесю! Та ж не пий воду над відром. Де ти таке бачив? — голосно мовила Олена до свого наймолодшого.

— Ага! Ади Вікторія вже гейби трохи і вчена та й учора пила воду над відром, та й нічого.

— Ну ти брехуне! — зірвалася з лави почервонівши Вікторія. — Ну мамо, це такий брехун росте, що я не знаю, що з ним зроблю, — і кинулася до Леса.

Що би вона зробила з Лесем, достеменно ніхто не знав, бо в цей момент на подвір'я заїхали коні, і всі з

хати вибігли надвір.

Марія легко скочила з фіри, всі підбігли до неї і почали обіймати і цілувати:

— Уже маємо свою професорку! Слава Богу! Слава Богу! — примовляла Олена з радості. Зліз з фіри і Семен, тримаючи у руках складений учетверо папір, з якого витягнув Маріїне свідоцтво зрілості, де було написано "Марія Мартович, дочка Семена, закінчила Чернівецьку вчительську семінарію, здала екзамен перед комісією і має право працювати молодшим учителем".

* * *

Уже кілька років Семен Мартович, працюючи писарем і в Топорівцях, приглядався до молодого професора Петра Стефаніва. Ще коли на початках віз його у село, ще тоді йому зажеврила думка у голові "Що це була би непогана партія для Марії". З кожним роком ця думка утверджувалася, як правильна.

І тепер, коли Марія закінчила учительську семінарію, він поставив собі за мету добитися, щоб її направили на роботу до Топорівської сільської школи помічником до пана професора

Так і зробив. Поїхав до Коломийської Окружної Шкільної ради з освіти і домігся, щоб Марію Мартович направили молодшим учителем Топорівської сільської школи.

* * *

Ранньою весною розпочалося будівництво школи і гмінної канцелярії. Пан-дідич Вітус Комар розпорядився, щоб з кожного господарського двору було доставлено для потреб будівництва школи одну акацію, оскільки у селі це був основний будівельний матеріал. З панського лісу було доставлено кілька дубів і ясенів. До такої думки прийшли через те, що купувати і везти будівельний ліс

із гір у великій кількості було дуже дорого. Гірським лісом обмежилися лише для будівництва верха, столярних виробів і підліг.

Спеціальна комісія призначена паном ходила від двора до двора і вибирала одну акацію, пригодну для будови. У кожному дворі росли по кілька акацій. Вибирати було з чого.

У такий спосіб назбирали стільки акацій, що стало на стовпи і закид не тільки для школи, але й для гмінної канцелярії.

Пан-дідич Вітус Комар на свої кошти завіз із гірських Карпат смерекове дерево для верха, столярних виробів і підліг.

Петру Стефаніву до його основної роботи добавилося ще й займатися будівництвом школи. Тих грошей, що виділило Міністерство освіти і віросповідання, було дуже обмаль. У цей час на його превелику радість прийшла підмога — молодша вчителька Марія Мартович. Марія кожний день приходила на роботу із дому. До Торговиці недалеко, і в колі сім'ї вирішили, що вона буде жити дома. Деколи Марія засиджувалася на роботі допізна. А коли в осінню пору стало скоріше вечоріти, то Стефанів трохи її підводив. Спочатку за село, потім до Торговиці, а з часом і до оселі Мартовичів. Так зародилося велике кохання між молодими людьми. Семен Мартович добре усе спланував. Як гадалося, так і сталося.

— Петрику! Як закінчиться будівництво школи, тоді в нас відкривається чотири класи навчання.

— Так!

— Але я не розумію, як буде проходити навчання? — Марія зупинилася і подивилася на Петра. Хоч було темно, але виразно бачила його очі, його вуста.

— Марусю! Я не знаю, що ти маєш на увазі, моя мила, — і Петро вперше приголубив її, потім невміло поцілував у губи, — але думаю, що тебе турбує велика

кількість дітей. Хочем цього чи не хочем, але мусимо проводити навчання у дві зміни. Крім того, щоб охопити всіх дітей навчанням, треба вести нам обом по два класи одночасно.

— Як це можна, милий? — притиснулася Марія до Петрових грудей.

— Бачиш, Марійко, я це передбачив. Одні два класи і другі два — розташовані один навпроти одного. Якщо ти чи я будемо вести навчання в одному класі, двері будуть відкритими в обох класах. Ми мусимо бачити, що робиться в одному і в другому класі. Інакшого виходу у нас нема.

— Петрику! Але ж це буде дуже і дуже важко. Це виходить, що в день на одного вчителя припадає 150 дітей.

— А що порадиш робити? Нам здалось би ще хоч два учителі. Де їх візьмемо?

Вже чотири роки я отак мордююся, і то заледве мені на допомогу направили тебе. Марія подумала: "Якби не мій тато, хто знає куди би мене направили".

Ранньою весною наступного року у Торговиці Петро Стефанів і Марія Мартович обвінчалися. Мартовичі справили молодятam славне весілля.

— Нехай їм заздять, нехай усі заздять, — ходячи помежи гості, думав Семен. — Ану гості, ану сусіди... Куме, куме, пригощайтеся! Весь час чулося у хаті.

— Радість яка! Радість! — весело бігала помежи гості Олена Мартович. Особливо раділа приїзду на весілля своїх родичів із Шипинців — тато з мамою, сестри: Аделя, Марія, Райфта, Анна, брат Микола. З Топорівців приїхали Вероніка зі своїм Юзефом.

Літом будівництво школи на чотири класи було завершено. У прибудоване позаду житлове приміщення і поселилися Марія та Петро Стефаніви.

З вересня навчальний процес пішов зовсім по

іншому. Через нестачу учителів навчання все одно проводили у дві зміни. Але кожний клас мав своє приміщення. Діти вже не сиділи одне одному на голові. Кожний учень знав своє місце.

* * *

На Стрітєння Господнє було дуже холодно. З півночі дуло холодним вітром, навіть кидало трохи снігом. Навколо лежав пилипівський сніг і, напевно, не думав сходити. Але за народним повір'ям, якщо на Стрітєння холодно, то буде рання весна.

Семен з Оленою прийшли із церкви і сіли за стіл обідати. Семен мовчав і їв з неабияким апетитом, бо дуже зголоднів. У неділі та у святкові дні, йдучи до церкви, ніколи зранку не їв. Усе говорив до Олени:

— Віруюча людина має молитися і слухати Службової Літургії на порожній шлунок. Хто цього не дотримується, той є великим грішником. І Семен цього дотримувався. Він уважав себе дуже віруючою людиною. — “За те, що я сповідаю усі приписи Божі, Бог мені файно віддячує. Наприклад, Марія вивчилася, дуже добре вийшла заміж, має добру роботу. Хіба це не Божа ласка? — все запитував себе у думках Семен. Тепер Вікторія також уже незадовго піде на свій хліб. Малий Лесь добре вчиться і живе біля Марії. Вони обоє з Оленою хоч і самі живуть, тяжко їм, бо діти пішли у науку, а їм помочі нема. Самі мусять усе робити. А робити є коло чого — худібка, пасіка, садок, більше десятка моргів поля. Але я і тут відчуваю Божу ласку. Аякже!” — все те обмірковував Семен, смакуючи з апетитом обідні страви.

Мовчала й Олена. Хоч була й голодна, але їсти їй не дуже хотілося. В голові раз по раз снували тривожні думки. Вона кілька разів глипнула на Семена, дивуючись, як той смакує, хотіла збити йому той апетит, але передумала: “Нехай уже пообідає”.

Коли Семен пообідав, перехрестився поштиво до образів, подякував Господу Богу за обід, і до Олени:

— Знаєш, Оленко, що-м хотів тобі вповісти. Хочу сповістити приємну звістку. Я якось придивився до нашої Марійки, вона, видай, буде мати дитину. Це здорово! Ти розумієш? Ми скоро будемо — дід і баба. Як це приємно, як це приємно! — заусміхався Семен, потираючи руки.

Олена спершу змовчала, а потім:

— Ти не усміхайся і не потирай від задоволення руки. Я зараз теж сповіщу тобі приємну звістку. Семен запитально подивився на Олену. Усмішка з лиця кудись зсунулася.

— Ти знаєш, Семене, що я, видай, тяжка.

У хаті запала тиша. Семен спочатку подивився на Олену, чи вона не жартує, на образи, потім втупився у миску на столі. Олена злегка кашельнула:

— Ти що, не чуєш, про що я говорю?

— Чому не чую. Чую. Лише думаю, чи це ти на правду, чи так від нічого робити.

Олену така відповідь збурила, вона знервувалася:

— Ах ти, дідугане! — заголосила Олена, — звів-ес мене у шістнадцять років, що я змушена була прикривати живіт зі встиду від людей, а тепер я тяжка у тридцять шість років, і теж змушена буду прикривати живіт. Це у двадцять років по Марії! У тебе є розум?

— Еге! — лукаво подивився Семен на Олену. — Бувають моменти у житті, коли розум тікає у друге місце...

— Ах, ти, паскуднику, — Олена сплеснула у долоні і побігла до припічка, знайшла тачівку і до Семена. — Тобі хочеться жартувати? Зараз я тебе пожартую!...

Семен прискочив до Олени.

— Та ж бійся Бога, Оленко, ти що хочеш мене бити? Та ж ми жиємо двадцять років, та ще такого не було.

— А тепер буде! Ти, дідугане! Твої ровесники і так уже давно бавлять онуків.

А ти ще будеш колисати свою дитину. Ти звернув увагу, що Марія буде мати дитину, а на мене вже не дивишся? Не зауважуєш? Ти б попросив Марію, аби вона не спішила родити, бо як це буде — я буду бавити свого онука, а Марія свою сестричку? Та ж тобі вже, Слава Богу, сорок дев'ять років. Ти маєш розум? — Ще раз тебе питаю!

— А то що сорок дев'ять? Уже старість? Я ще доволі чую себе молодим.

Олена почала плакати. Але це нічого не дало. На початку осені Олена народила донечку, яку назвали Людмилою.

* * *

Трохи приємного клопоту добавилося обом Стефанівим через те, що Марія теж народила донечку. Другим клопотом — в другий клас прийшов учитися Маріїн брат — Олексій. Його усі звали Лесем — Лесь Мартович син Семенів.

* * *

Коли Петро Стефанів закінчив учительську семінарію, учитися далі пішов молодший брат Матвій, але оскільки він гарно співав, то вступив до Дрогобицької дяківської школи. Після закінчення дістав направлення у село Гурний Лужок недалеко Дрогобича — дяком. Там запримітив непогану дівчину на ім'я Юлія. Матвій вирішив познайомитися поближче. Одного разу така нагода трапилася.

— Як тебе звати? — запитав молодий дяк, зустрівши її на вулиці.

— Юлія, — відповіла та, почервонівши.

— Ти знаєш, Юля, вже кілька разів перебуваючи у церкві, я звернув на тебе увагу і зрозумів, що ти мені дуже подобаєшся.

Дівчина ще дужче почервоніла, поозиралася довкола чи хтось їх не замітив:

— Ну й що з того, а ви мені не подобається, — відрізала та.

— Давай будемо зустрічатися, дружити...

— Ні! — різко відповіла, — це неможливо, залиште мене у спокою, — і пішла від нього геть.

— Чому так, чого? — скрикнув навздогін хлопець.

Що дівчина могла так зразу відповісти цьому хлопчиськові?... Так-так, хлопчиськові. Хоч він і служив у церкві дяком, але ще був досить молодим. А вона вже обпеклася у своєму житті від випадкової любові. Тепер виховує маленьку донечку.

"Якщо дяк дізнається, що в неї є дитина, чи буде далі так широко дивитися їй у вічі, — думала йдучи по дорозі Юлія. — А може, уже довідався про це і хоче з нею просто любитися. — Ні! — майже вголос мовила і поозиралася, чи хтось її не почув. — Нехай для розваги шукає собі старших. Вона раз попеклася на цьому і досить".

Пройшло кілька днів, і Матвій Стефанів знову зустрів на вулиці Юлію.

— Юля! Ну чому ти мене уникаєш? Я з тобою хочу по-серйозному!

— По-серйозному? Тоді я вам щось скажу, — і Юля рішуче настроїлася, — у мене є дитина, — думаючи, ану якої ти зараз заспіваєш вельмишановний дяче?

— Ну й що, — спокійно відповів Матвій, — я знаю про це.

Цим спокійним тоном він, можна сказати, роззброїв її. Юлія зм'якла. "Значить, це серйозно" — подумала.

— На днях чекай мене зі старостами.

Юля тепло подивилася на цього молодого дяка, уже не вважаючи його хлопчиськом. Невдовзі вони одружилися.

* * *

У одному із листів Петро Стефанів писав до Матвія:
"Дорогий брате Матвію!

Довожу до твого відома, що я, моя Марія і наша Генця живі й здорові, чого і вам усім зичимо. Я далі працюю управителем школи, Марія вчителює. Біля нас живе Маріїн брат. Я тобі уже писав і з радості пишу знову, що у нас побудована нова, на чотири класи, чудова школа. Мені приємно, що до будівництва у якійсь мірі і я приклав руки.

А яка тут велика церква! Ти напевно подібної у тамтешніх селах і не бачив. Лише одне можу додати — церква має чотири престоли з антимінсами... Далі описувати не буду. Це треба побачити на власні очі..."

Багато ще дечого було написано в листі, який дуже схвилював Матвія, що Петрові дуже добре. Матвій не раз задумувався над цими словами, і йому все частіше й частіше почало неподобатися життя у цьому селі. Своїми думками поділився з Юлією.

— Матвійку! Любий мій! Найкраще мені жити у своєму селі серед родичів, своїх односельців. Але якщо тебе це непокоїть, якщо тебе бентежать мої родичі, то я згідна на переїзд, куди ти забажаєш. Тоді Матвій написав листа братові:

"Дорогий брате!

Маю до тебе велику просьбу. Ми з Юлею порадилися і виявили бажання переїхати на постійне проживання у те чудове село, про яке ти так fajно пишеш. А якби ти допоміг влаштуватися працювати дяком у церкві, то нам більше, здавалося би, нічого не треба. Багато писати не буду. Чекаємо на відповідь..."

І так, у Топорівцях поселився ще один зі Стефанівих — Матвій. Невдовзі у топорівській церкві появилвся молодий дяк.

* * *

Молоде подружжя учителів Стефанівих поволі втягнулися у вир тієї напруженої повсякденної педагогічної роботи. Дуже важко було — робота у дві зміни, в хаті мала дитина. Марія ходить із другою. Та й Лесь завдає неабияких клопотів: "Дуже пустий", — не раз думала Марія. Але їхня жертівність та віддача улюбленій професії, молодість брали верх над цими життєвими труднощами. Дуже їм імпонувала моральна, а деколи і матеріальна підтримка пана-діди́ча Вітуса Комара.

Проте всякому добру завжди приходить кінець. Вічного нема нічого. Пан Вітус почав серйозно хворіти і невдовзі помер. Це було великою втратою для сім'ї Стефанівих.

Через півроку у село прибули нові пани-діди́чі, які придбали цей маєток — Анна і Маріанн Домбровські.

* * *

Не раз Петро у вільні хвилини сідав і перебирав у пам'яті основні штрихи свого ще молодого життя. Колись дуже хотів стати учителем. Став ним. Дуже хотів бути управителем школи. Вже й цього добився. Його призначили управителем Топорівської сільської школи. Дуже хотів завести сім'ю. Одружився, слава Богу! Мав непогану жінку, теж учительку. Вже є двоє діточок. Недавно народився синок, якого назвали Володимиром.

Настало одноманітне життя — учительська та домашня роботи. Все це почало набирати сірого відтінку. Відчувалося, що душевної енергії є набагато більше, а витратити її нема куди. Нові пани-діди́чі — це не те, що був Вітус Комар. Вони якісь замкнуті, ні з ким не зустрічаються. Сільський парох отець Іван Стрийський уже старшого віку, і в молодих учителів та в нього різні інтереси...

* * *

Хоча учительська платня невелика, проте з перших днів подружжя Стефанівих почало складати до купочки золоті ринські. Це все їхнє багатство. Старалися ці гроші не розтринькувати. Помало завели своє господарство — мали відповідну худібку, двох коней, свиней, овець і птицю. Трохи прикупили поля..

Коли Маріїні батьки одного разу приїхали до них на храмове свято, то тато Маріїн, Семен, трохи випивши, хвалився.

— Ми з мамою, — і повернув голову в бік Олени, — задумали собі, щоби нас це не коштувало, а маємо вивчити усіх дітей. Хочемо усім дати освіту. Бо то таке, як говорить мама, — і Семен знову повернув у бік Олени, — що вчене, то не кручене. Отакої!

Через деякий час Петро сидів у хаті і щось стругав з дерева. Марія колисала Влодика:

— Ти знаєш, Маріє, я оце думаю над тими словами, що сказав оногда твій тато.

— Що ти маєш на увазі? — і Марія підняла голову на чоловіка.

— Ти знаєш, мені дуже вдалося, коли він заявив: "Щоб нас із мамою це не коштувало, але ми хочемо вивчити усіх дітей. Усім дати освіту". — Ти знаєш, це золоті слова.

— Петрику, це так. Я з цим згідна. Я також не раз думала, аби нашим дітям дати відповідну освіту. Але для цього треба багато працювати. Ну і треба, щоб кожна робота давала зиск. З цієї учительської платні я знаю чи ми зможемо багато скласти? Ти розвів худоби, та це є мах роботи. Прикупив чотири морги поля. Я не проти роботи. Але чи постараємо з цього більше грошей? Та й ще питання скільки буде у нас дітей? Якщо лише цих двох, то ми їх вивчимо, а якщо трое, п'ятеро?...

— Нехай буде й десятеро, — усміхнувся Петро.

— Ти що здурів? — і Марія, сплунувши, ймилася за голову. — Уважай, бо скажеш у таку хвилину...

— Це нестрашно, — уже серйозно заявив Петро. Але, щось подумавши, продовжив свою бесіду. — Це, що ми розвели худобу, прикупили поля, для нас молодих дужих — це є мізер роботи. Я думаю, що поряд з основною роботою ми зможемо потягнути і більше.

— Наприклад, — і Марія повернула голову у бік Петра, щоб зрозуміти, куди він хилить. — Що ти уже надумав і мені нічого не кажеш?

— Якось, коли я був у Заболотіві на ринку, то по дорозі звідти зупинився біля добротних господарів, щоб напоїти коней. У дворі побачив, як у них на спеціально зроблених дерев'яних решітках висять насильні на спеціальні нитки листки тютюну і сушаться на сонці. Насильні нитки називаються шварами.

Мене це зацікавило. Я почав про все те розпитувати — як що, куди. І ти, знаєш. виявляється, що займатися вирощуванням тютюну дуже вигідно. Дуже поплатно. Нам тяжко весною і восени. Весною ще йде навчання, весняно-польові роботи, пізніше сапання, а восени теж навчання і збір урожаю. А літом

ми трохи вільніші. А це якраз той період, коли ми зможемо вділити увагу вирощуванню тютюну. Біля тютюну треба працювати десь приблизно до жовтня. Якраз тоді розпочинаються роботи у полі. Так що це нам заважати не буде. Лише треба вибрати державний дозвіл на вирощування тютюну.

У хаті запала мовчанка.

— А тобі дадуть державний дозвіл?

— Думаю, що виберу. Я говорив про це з тим же господарем. Він обіцяв мені допомогти. Основне — це вибрати папери у Заболотівській тютюновій фабриці.

* * *

— Лесю! Готуйся до вступних іспитів у Коломийську гімназію, — сварилася Марія. — Чи ти, може, передумав іти далі вчитися?

— Чого передумав? — Лесь перекинув Марію. — Я, може тобі про це щось говорив?

— Говорив — не говорив, але я бачу ти геть закинув книжки.

— Та скільки вже можна дивитися у тоті книжки?

— А якщо не вступиш? — Марія далі своєї.

— Я тобі сказав, що вступаю! І не мороч уже стільки мені голову! — закричав Лесь. — Скільки уже можна довбати одне і те ж?! Ти довбаку!

— Ну добре, — примирливо мовила Марія. Тоді помаленько збирайся, бо післязавтра поїдете з Петром у Коломию до гімназії.

* * *

Пройшло кілька років. За цей час Петро Стефанів не один раз побував у гостях у стецівських священників Семена і Кирила Гамораків.

Кирило Гаморак був одружений із дочкою топорівського отця Івана Стрийського Ольгою, нині уже покійною. Буваючи там, Петрові сподобалося, що на подвір'ї стецівської плебанії ріс великий і крислатий горіх, а під ним були закопані столик і навколо лавки. Петро так собі те сподобав, що у правій частині подвір'я перед школою посадив горіх. І коли той розрісся, теж під ним закопав столик і лавки.

Однієї погідливої літньої неділі, смачно пообідавши, пан професор, як його називали всі селяни, вийшов на подвір'я школи, походив сюди-туди і присів на лавку у тіні густого листя горіха. Небо було чисте. Сонце від душі гріло зверху. Але великої спеки не було. Із північного заходу віяло прохолодним вітерцем і остуджувало наміри

сонця. Вітерець приємно лоскотав нагріте тіло під сорочкою. Горобці, як завжди, весело цвірінькали, перескакуючи з гілки на гілку. На вулиці людей не було. Петро поринув у свої думки.

А думати було про що. Прошло десять років їхнього подружнього життя з Марією. За цей час у них народилося четверо дітей – Євгенія, Володимир, Гнатко, а недавно – Юліанчик.

Євгенія уже ходить до третього класу, у вільний від навчання час допомагає нянчити молодших братиків. Петро таки домігся отримати державний дозвіл на вирощування тютюну. Вони обоє з Марією переконалися, що від цього є непоганий сімейний дохід. Якщо так піде і далі, вони справді зможуть вивчити усіх своїх дітей. Для них це було метою усього їхнього життя.

Із сумом часто згадував Петро молодого приват-сотрудника отця Василя Калитовського, який рік тому перейшов на другу парохію. Досить був розумний, начитаний, приємно з ним було спілкуватися, дискутувати на різні теми, а то й просто посидіти разом. Вони удвох заснували у Топорівцях одне з перших на Покутті просвітительське товариство "Читальня". Правда, воно не підняло культурно-освітню роботу на селі, як того вимагали зверхники "Просвіти". Дуже вже тому заважав отець Іван Стрийський, ярий "москвофіл".

На місце Отця Василя Калитовського прийшов також молодий приват-сотрудник отець Теодор Гаморак – син отця Кирила Гаморака зі Стечеви. Також дуже розумний священик. Закінчив теологічні студії Львівського університету.

Уже три роки, як прийшов новий пан-дідич Роман Пузина, нащадок Галицьких князів, маршалок Коломийського повіту. Має ще один двір у П'ядиках на Коломийщині. Уже третій пан-дідич із-за пам'яті Петра Стефаніва. Але не має покійного Вітуса Комара..., Петро

вкотре згадав його добрим словом, що був розумний, учений, енергійний, доступний, а як дбав про село. Дуже жалів по ньому.

Далі Стефанів перекинувся думками на Маріїного брата Леся. Уже вчиться у сьомому класі Коломийської гімназії. “Трохи пустий, – промайнуло у Петровій голові. – Хоче – вчиться добре, не хоче – не вчиться. Якось йому стало відомо, що Лесь належить до таємної гімназійної організації, де вивчали заборонену літературу. Як сварив Леся! Як сварив! І кликав тата з Торговиці на допомогу. Але видай, те нічого не дало. Скрізь має влізти. Почав ходити по селах і агітувати за кандидатів на виборах, то за створення різних товариств. Навіщо йому те все?...

Правда, має непоганих товаришів – Левка Бачинського із Серафинець, біля Городенки, Василя Стефаніка із Русова на Снятинщині. “О-о! Той, що із Серафинець, – Петро із приємністю аж усміхнувся сам до себе, – той далеко піде, він займається суто наукою. А Стефанік такий самий, як Лесь. Спершу подумав, що Левко виховувався в учительській сім’ї і це помітно. Потім подумав: а Лесь ні? І вкотре дорікнув собі. Ніби і він займався вихованням Леся. Але...але... То є природжений такий собі дідьчик. Що не роби, що не кажи, а він своєї. Петро тривожився, щоб, не дай Боже, його хлопці не пішли по лінії Мартовичів. Так-так! У Петровій голові думки не те, що снувалися одна за одною, а просто роїлися, як бджоли у Петрівку. Рідко бувають такі моменти у житті, коли можна сісти отак спокійно і осмислити все те пережите. Його думки перебив брат Матвій, який надійшов.

— Слава Ісусу Христу!

— Навіки Слава Богу! – відповів Петро.

— Що сидиш сам?

— Та так, – Петро потягнувся позіхаючи, –

Пообідали. Марія прилягла з малим. А я вийшов покурити. Та й присів отут...

Матвій тримав у руках невеличку книжечку. А коли сів теж побіля Петра, то й розпочав:

— Я ось тут, Петре, придбав книжечку, написану якимсь Костем Левицьким. Називається вона "Що має робити "Просвіта" на основі статуту". Виявляється, що кілька років тому на загальних зборах "Просвіти" у Львові був прийнятий новий статут. Ти щось чув про це?

— Чув, чому не чув, — відповів Петро. — Я тобі, Матвію, більше скажу. Той статут, що був раніше, більше мав просвітницький характер. І коли у Коломиї Кирилом Трильовським було засновано товариство "Народна Спілка" (між іншим, ти цю історію знаєш), так у їхньому статуті, а розробляли його отець Кирило Гаморак зі Стецеви і наш отець Теодор Гаморак, там було закладено просвітницько-економічний характер. "Просвітницький" вони запозичили зі статуту "Просвіти", а тепер просвітяни запозичили все-те, що було з економічних питань зі статуту товариства "Народна Спілка".

— Отакої! — присвиснув Матвій, — це що, переписують одні в одних?

— Я би так не сказав, — заперечив Петро, — тут великого гріха нема. Головне, щоб з цього була користь. Щоб це не було лише на папері, а й впроваджувалося у життя.

— Між іншим, може, ти й правий, — підтвердив Матвій, бо ось тут у передмові автор написав таке: "До сего часу "Просвіта" видавала книжки для народу, а від тепер буде займатися не лише поучуванем народу, але буде ему помагати в справах господарских".

— Що там ще цікавого? — поцікавився Петро.

— Ну тут пише, що при читальнях "Просвіти" мають створюватися шпихлірі, крамниці, каси пожичкові, щадниці, господарські і промислові спілки.

— Ну от, бачиш, це все запозичено від радикальної "Народної Спілки". Між іншим, у нашому селі діє позичкова каса при гміні, причому уже віддавно.

— Дивись, Петре! Як тут гарно написано у "Слові від "Просвіти":

"Панове громадо! Перед нами стоїть нині сумний краєвид. Серед глухої темряви, помежи запаленими стріхами, з заломаними руками блукає Русин і шукає долі, а тут перед ним видніє похилений панський двір, розвалена корчма і далекі поля, зарослі свиріпою і бур'янами.

Той сумний вид най пропадає і бодай більше не приснився. Нам треба про се забути, а дивитися сміло в будучність, що стоїть перед нами. Всходить ясне сонце і озарює ярким променем богате обійстя руского легія. Встає Русин здоровий, веселий, глядить поважно на гарну хатину і все добро коло неї. Там в середині села видніє — церква, школа і читальня "Просвіти", а коло неї шпихлір, крамниця, каса позичкова і щадниця, все добро громадске!...

Тут наша дорога, бо наша будучність: народ розумний і багатий, а сего ми мусимо дійти. До сего дійшли другі народи... Будьмо народом!" — закінчив читати Матвій і подивився на Петра. — Правда, як сильно написано? Тільки жаль, що ми, русини, можемо про це тільки мріяти, і то на папері.

— Нічого... Пробудиться наш нарід, — задумливо мовив Петро. — Поки що одиниці. А там підуть десятки, сотні, тисячі... І наша Галичина, і весь русинський нарід вийдуть з цієї біди, як інші народи. Але нам доведеться перейти ще не одне болото і трясовини...

— А чому так, Петре?

— Напевно, тому, що Україну роздерли між собою москалі, австріяки, поляки. На Буковину пруться румуни. На Підкарпатську Русь — чехи, словаки, мадяри. Це

все не так просто. Перш за все, нам треба об'єднатися. А це, Матвію, непроста справа. Ти повинен розуміти: ті омоскалились, ті онімечились, ті ополячились, ті орумунились. Це не так просто. Це ж треба різати по живому. А коли ріжеш по живому, тече багато крові...

— Тут ти, Петре, може, і правий. Але як дійде до крові, то багато може проллятися і русинської крові...

— А що прикажеш робити?

— Треба все зробити, аби без неї!

— Ну тоді це буде довгий шлях очищення, ой який довгий... — помахав головою Петро.

* * *

Прийшов зимі кінець. Морозів майже не було. Сніг стопився. Але й тепла не видно. Лише повно болота. Кожного досвітку небо випогоджувалося, а зранку затягувалося хмарами і цілий день не давало можливості прорватися сонцю. У повітрі панувала вогкість.

Петро приїхав із млина, де змолів кілька мішків на корм худобі кукурудзи, пшениці, ячменю. Коли все заніс до комори, коні розпріг і зайшов до хати, думав трохи спочити. Адже ще роботів аж таких не світило. Зайшовши, зразу помітив, що Марія сидить заплакана, діти якісь похнюплені.

— Що сталося, Маріє? — звернувся занепокоєно. Та я лише недавно з дому. — Що сталося? — ще раз запитав.

— Йой, Петре! Що тепер було! — заридала Марія, — добре, що тебе не було дома, а то, можливо, було би ще гірше для нас.

— Так що сталося? — втретє запитав Петро, сідаючи навпроти Марії на лавку. До нього підбіг малий Юліанчик, і побачивши, що мама плаче, й собі почав плакати. На ліжку сиділи старшенькі — Владик і Гнатко, і теж були похнюплені. У колиці зайшовся плачем Климко.

Тільки що у нас на подвір'ї був отець Іван Стрийський, Боже, як він кричав, не кричав, а просто верещав, що спасу не було. Я лише хвилювалася, аби від того крику не перелякалися діти.

— Професорі-і-і-і! — кричав. — Професорі-і-і-і! Шлях би вас трафив та трафив! Боже! Та то всього і не перекажеш, бо я зі страху дещо й забула, діти в хаті з того всього почали верещати, а він далі. — Аби-сте вчепилися плота дай Боже, а не мене!

— Ну, а чого так кричав на нас?

— Я так думаю, Петре, що знову щось учудив наш Лесь, чи що? Бо кричав ще... Ага, чекай, нагадала-м... Як то?... Ага! Все — ваш фіфак та ваш фіфак! Я запам'ятала, що колись він так Лесь називав.

Петро підвівся.

— Я піду і все розізнаю.

— Петре! Бійся Бога! Тепер туди не йди... Нехай трохи угомониться... Підеш завтра.

— Ні, це таки мене мордує... Що сталося?

Біля воріт плебанії, зустрівся із приват-сотрудником отцем Теодором Гамораком.

— Розумієте, пане Петре, — ваш Лесь у журналі "Народ" надрукував таке собі оповіданнячко "Лумера". Там іде мова про такого собі отця Кабановича, досить таки у сатирично-їдкому стилі. Ну, дід вважає, що то написано про нього, і тому така реакція.

* * *

На другий день Петро уже трясся у вагоні в потягу до Львова, а звідти до Дрогобича. Майже цілу ніч не спав. Усе думав: "Міг же ти, Лесю, і далі вчитися у Коломиї, і не треба було б мені трястися аж до Дрогобича. Але дурний розум, та й що зробиш? А з другого боку, що тобі Лесю треба? Учишся? Та й вчися на здоров'я! Але не заважай нам у житті! Що воно таке вродилося?" —

думав весь час Петро, дивлячись у вікно, але там була ніч. Лесь почав їм з Марією колотити у роботі ще змалку щодо отця Стрийського, але Петрові вдалося якось то приперти. Все більш-менш ішло добре. А тепер, — на тобі, — знову! Мав би це тато усинтерувати, але йому вже шістдесят років, — і Петро в думках махнув рукою, — та й мушу я з Лесем в'язати ціпи, хоча в мене вже є свої діти, я вже маю без Леся ким опікуватися.

Ніби й непоганий цей Лесь, здібний... Але ж бо неслухняний... Так не хоче слухати, так не хоче. У перших гімназійних класах перебував у таємному гімназійному гуртку. Що вони з Марією пережили. Та ж за це могли вигнати з гімназії. Правда, там нічого аж такого поганого вони не робили, просто читали заборонену літературу. А це попахувало політикою.

Але це ще півбіді. З часом розпочали ходити селами й агітували за створення різних прогресивних товариств, читалень. Задумуєшся. Хіба це робота гімназійних студентів? Що Марія просила, що я просив:

— Лесю! Залиши все те і вчися. Учися, хлопче, і будеш на старість хліб їсти. Та де! Пропускав заняття і ходив по селах Снятинщини й агітував на виборах до Галицького Союзу за кандидата отця Кирила Гаморака зі Стечеви.

Якось він схопив Леся за барки і потряс ним:

— Я все одно буду робити свою справу, — спокійно мовив Лесь, дивлячись прямо в очі Петрові.

Марія пішла до тата і пожалілася. Але той махнув рукою:

— Лесь відколи пішов жити до вас, а потім учитися, то зовсім відбився від рук

Петро далі снував своїми думками щодо Леся. — Згодом кинув книжкою у гімназійного професора при всьому класові. При всьому класові! І всі ці справи настільки надоїли директору гімназії, що змушений був

виключити. А ти тепер Петре, якщо тобі треба Леся, трясися аж до Дрогобича.

Стефанів відкинувся на спинку сидіння і прикрив очі. Думав, задрімає. Але де там! Ще від учора так знервувався, що руки й досі трясуться. У голові не переставало снуватися.

А тепер! Почав писати оповіданнячка про отця Івана Стрийського. Я йому дам оповіданнячка. Коли Лесь хвалився, що написав оповідання "Нечитальник", то ще було сяко-тако. Петро тоді не схвалив його вчинку, але й не заборонив. Мовляв, нехай забавляється у вільний час. Але тепер це зовсім інша річ. Таж отець Іван Стрийський наглядає за їхньою роботою. Лець що — і вони можуть полетіти звідси.

* * *

Петро Стефанів застав на квартирі самого Леся. Лише прикрив за собою двері і зразу вхопив його за борти піджака, підтягнув до себе. Весь час, їдучи дорогою, думав добряче побити, але тепер, важко дихаючи і дивлячись у вічі на переляканого і поблідлого Леся, передумав.

Лесь Мартович, побачивши зятя в такому стані, таки перелякався. Він ще ні від кого не був битий. Якщо вже зять залишив свою роботу і приїхав аж сюди, та ще й у такому стані, значить, сталося щось серйозне.

— Лесю! Що ти наробив? — прохрипів Стефанів.

— Я...я...я... — Лесь почав заїкатися.

— Оповіданнячка пишеш про отця Стрийського?

Лесь зразу опам'ятався і все зрозумів.

— Замість того, щоб здобувати знання, ти пишеш пасквілі? Я просив тебе, лиши у спокою отця Стрийського, чи не просив?

— Було таке! — майже видушив із себе зі страху Лесь.

— Так от, запам'ятай ще раз! — прохрипів Петро із притиском, — зачепиш ще раз отця Стрийського чи пана Пузину, я тобі в'язи скручу! Я тобі! — Стефанів ще дужче підтягнув Леся до себе, а потім відпустив і той впав у крісло.

* * *

Марія Стефанів мала у Топорівцях рідну тету. Молодша сестра її матері Вероніка Досяківська одружилася з сільським поляком Юзефом Хмеціком, який мав своє господарство. Сам був добрим ковалем і мав власну кузню, якою дуже гордився. Кузня давала непоганий дохід. У подружжя Вероніки та Юзефа Хмеціків було двоє дітей — Ангеліна і Антон. За тодішнім австрійським законом у змішаних міжнаціональних сім'ях — сини набували національність батька, а дочки — матері. Тож Ангеліна була українкою, а Антон — поляком. Ангеліна Хмецік була ровесницею Євгенії Стефанів. Вони разом закінчили сільську школу і працювали у господарстві своїх батьків. Обидві готувалися до навчання у Чернівецькій вчительській семінарії. Але їм ще бракувало років.

* * *

Зимою 1892 року у Снятині відбулося багатолюд-не віче з питань шкільництва — про викладання русинською мовою, відвідування дітьми школи і про роботу самих учителів. На вічу був Петро Стефанів зі своїм сусідом із Підвисокого, теж управителем школи Вінцентієм Хмеціком, який народився у Топорівцях.

Тоді вперше Петро так зблизька бачив Івана Франка, який кілька разів виступав і то різко в адресу можновладців. Ніби вони принизливо відносяться до русинської освіти і русинського вчительства. Виступало

там кілька промовців, але Петро знав лише Василя Стефаніка, Леся Мартовича і отця Кирила Гаморака.

* * *

Прийшов час і найстарший син Петра Стефаніва — Володимир закінчив сільську школу і дуже хотів продовжити навчання у Коломийській гімназії. Там уже вчився у третьому класі його двоюрідний брат Омелян Стефанів.

У селі Володимир мав вірного товариша Василя Поповича, який був старший від нього на два роки. Вони дружили з дитинства. Як то буває, молодші завжди знаходять спільні інтереси зі старшими. Василь закінчив школу з відмінними оцінками. Батькам було не до його науки, і він працював у господарстві своїх батьків — пас худобу і вівці.

Володимир умовив свого товариша йти вчитися далі, і вони удвох вступили до Коломийської гімназії. Жили на квартирі разом із Омеляном Стефанівим.

* * *

Марія і Петро Стефаніви з перших днів появи у селі нового приват-сотрудника отця Теодора Гаморака встановили з ним дуже тісні і дружні відносини. По-перше, його знали ще з дитячих років, коли він перебував у своїх діда й баби. По-друге, Стефаніви добре були знайомі і з отцями Гамораками. Ті приходили до них на храмові свята, Стефаніви завжди бували на храмовому святі у Стецеві.

Звичайно, жаль їм було за Калитовськими, але то не їхня воля. Коли не стало отця Івана Стрийського, то полегшено зітхнули. Все таки мали надію на кращі відносини з молодим, прогресивним парохом.

Яке було їхнє здивування, коли довідалися, що оголошено конкурс на заміщення вакантної посади. З цього приводу Петро навіть зустрівся з отцем Теодором.

— Отче! Я щось не розумію. Чого це Станиславівська єпископська консисторія оголосила конкурс на заміщення вакантної посади? Хіба вам у нас не подобається?

— Пане Петре, — зітхнув молодий отець. — Мені дуже у вас подобається. Але не подобаюся я, — і отець кивнув головою у бік панського двору, — цьому Пузині.

— А чим ви, отче, йому не вгодили, якщо не секрет?

— Чим? А створенням читальні товариства "Народна Спілка". Пан Пузина так "любить" радикалів, як його отой бугай, що ціле літо крутить колесо на подвір'ї. Не дай Боже показати йому щось червоне.

Від вдалого дотепу обидва засміялися.

— Ну і що ви, отче, намірені робити далі? — не відставав Петро. Вони з Марією весь час намагалися, всім вгодити, щоб залишитися на своїй роботі. Ніколи не думали над тим, що парохи теж потерпали за свою роботу і теж могли у будь-яку хвилину позбутися її.

— Мій тато, отець Кирило Гаморак, подав документи на конкурсну комісію. Якщо виграє конкурс, то перейде у Топорівці, а я у Стецеву піду до діда Семена приват-сотрудником.

— Дай то Боже! Дай то Боже! — Петро перехрестився, не вбачаючи для себе і школи нічого поганого.

Проте незабаром Стефанівим стало відомо, що конкурс виграв якийсь священик із Коломийського деканату отець Тит Войнаровський. Стефаніви знову були у напрузі.

Свої переживання Петро висловив при черговій зустрічі з отцем Теодором.

— Не турбуйтеся, пане Петре, — спокійно мовив отець Гаморак, — я на цього священика зла не тримаю, що він іде на моє місце. Але хочу вас запевнити, що це є досить порядний і культурний чоловік.

— Якщо він такий порядний, — пильно дивлячись у вічі отцю Теодору, відповів Петро, — то чого сунеться на нашу парохію? І в такий спосіб позбавляє вас роботи... Між іншим, Марія розказувала, що ваша їмость скоро має родити? Як ви можете в такий час кудись переїжджати?

— Бачите, пане Петре, — зам'явся отець Теодор, мовби відкриваючи велику таємницю, — його просто використав пан Пузина. Розумієте? Його обдурих цей пан-дідич, аби за всяку ціну позбутися мене звідси.

Петро слухав і нічого не розумів.

— Як це обдурих?

— Пане Петре! Ви ж знаєте, що у пана Пузини є ще один двір у П'ядиках на Коломийщині. Там же на парохії служив отець Тит Войнаровський.

— Тепер знаю.

— Так от! Пан Пузина обдурих його, ніби дуже хотів, щоб отець Тит перейшов на цю парохію. А з паном хто виграв? Ну й він теж подав документи на конкурс. Пан-дідич усе зробив, щоб конкурс виграв отець Тит Войнаровський.

— Тепер мені все ясно, — присвиснув Петро, поправивши капелюха на голові.

— Ну то що? Ви скоро будете забиратися звідси? — з сумом запитав Стефанів.

— Ні! Я ще цю зиму напевно буду тут, на парохії. Хіба лучиться мені нова робота, тоді вже...

* * *

Отець Тит Войнаровський прибув на топорівську парохію аж у вересні, майже через рік. Стефаніви зразу з ним познайомилися. Якщо Отець Теодор Гаморак був від Петра молодший на сім років і виглядав на вроду досить молодим, ще по суті без великого досвіду, то новий парох отець Тит виглядав старшим від Петра, як потім

виявилось, на один рік. Це був на вигляд — солідний чоловік, начитаний, у багатьох питаннях досить ерудований, культурний, вихований. У порівнянні з отцем Іваном Стрийським — це був новий тип священиків, з нової когорти інтелігентів, у чому Петро не один раз потім переконувався.

— Такі люди можуть багато зробити для нашої України, — розповідав Стефанів своїм знайомим.

Але отець Тит Войнаровський не зміг простити пану-дідичу Роману Пузині, що той втягнув його в досить неприємну історію і все зробив, щоб бути незалежним від цього галицького князя. Через два роки він домігся, щоб його перевели парохом у Балинці того ж таки Коломийського деканату.

* * *

Сім'я Марії і Петра Стефанівих з кожним роком усе збільшувалася. Два роки мав наймолодший Ромчик, як у кінці літа народився знову хлопчик — сьома дитина у сім'ї.

Уже рік, як вибув із села отець Тит Войнаровський. На топорівську парохію прибув його старший брат — отець Юліан Войнаровський. Познайомившись, Петро Стефанів ніяк не міг второпати: два рідні брати, обидва священики, а які різні характерами. Отець Юліан своїм мисленням і характером більше підходив бути рідним братом покійному отцю Івану Стрийському.

— Боже! — почав бідкатися Петро Марії прийшовши додому, — чому нам так не щастить? З тієї, на його думку, несправедливості сів на лавку під горіхом і почав самотужки те все перемелювати у своїй голові.

Як намордувалися, як намучилися із тим отцем Стрийським, нині покійним, — і Петро перехрестився. — Як легко і приємно було спілкуватися з молодим отцем Теодором Гамораком. А щодо отця Тита

Войнаровського, — і Петро усміхнувся, — то було одне задоволення. — Господи! Чому в нас так мало розумних людей? Якби їх було більше, то, можливо, не мали б такого гніту русини з боку цих австріяків, поляків... А на Великій Україні українці з боку москалів... Як вони знущуються з нашого народу, і нема на них поки що кари Господньої. О-о-о! — і Стефанів звів голову до небес, — буде на них кара... Мусить бути... Не можуть бути прощеними їхні тяжкі гріхи... Лише коли? Коли Україна позбудеться цих нелюдів-поневолювачів, об'єднається, стане вільною і господинею у своєму домі?

І Петро опустив голову: Боже! Напевно не скоро. Бо є дуже багато таких, як отець Іван Стрийський, отець Юліан Войнаровський, пан-дідич Роман Пузина...

* * *

У кінці серпня в селі весело святкували храмове свято — Успення Пресвятої Богородиці. Прийшовши до церкви, Стефанів зразу почув голос отця Тита із Балинців. Він відчув, як по тілу почало розливатися тепло, у грудях — велику радість, а в душі — велике моральне задоволення. Від чого це, не міг зрозуміти. Але коли закінчилася святкова відправа у церкві, Петро вийшов на церковне подвір'я і став чекати на отця Тита. Коли той показався, радості не було меж. Стефанів запросив гостя до себе на храмовий обід.

Отець Тит Войнаровський приїхав на храмове свято до свого брата. Плебанія була трохи далі, а тут треба йти попри школу, і з поваги до Стефанівих спершу повернув до них. Зайшовши до хати, почув плач немовляти.

Овва! Я бачу у вас прибуток.

Марія почервоніла зі встиду, бо це була вже сьома дитина у сім'ї.

— А як звати цього козака, чи, либонь, козачка? — усміхнувшись, мовив отець Тит.

— Козак, козак! — гонорово відповів Стефанів.

— Як назвали? — напирив отець Тит.

— Та ми ще не вибрали, — ще дужче почервоніла Марія.

— То я вам поможу! — наголосив отець Тит.

— Та по суті, ми уже вибрали ім'я, отче. — Марія різко повернула голову у бік чоловіка, думаючи: "Що він городить?" — Ми його назвемо Титом на честь нашого дорогого гостя, — і Петро показав жестом на отця Тита.

— Дякую! Дуже дякую за таку високу честь.

— За що й вип'ємо, — радісно промовив Петро.

Так у сім'ї Стефанівих появився Тит.

* * *

У цьому ж році Євгенія Стефанів із Ангеліною Хмецік вступили до Чернівецької вчительської семінарії. Ангеліна приходилася двоюрідною сестрою Марії Стефанів-Мартович, а Євгенії — тетою. Але дівчата були ровесницями, крім того ще й близькими подругами. У Чернівцях Петро Стефанів винаймив їм помешкання. Дівчата майже кожної неділі приїжджали потягом до Залуччя, а там завжди чекали на них Петрові коні.

* * *

Володя Стефанів, перебуваючи на літніх вакаціях уже як гімназист, більше перебував дома — читав різні книжки, прогулювався селом, часто вів дискусії зі своїм товаришем Василем Поповичем. Така робота, як гнати пасти худобу, вівці припадали лише на Гнатка і Юліана. Петро Стефанів винаймив пасовище для худоби і овець на церковних угіддях в урочищі Попова.

На пасовищі в окремих місцях були болотисті купини. Тож не дивно, що хлопці загралися і не

помітили, як їхня одна зі старших корів застрягла у болоті. Коли побачили і прибігли на допомогу, корову уже затягнуло по живіт. Гнатко взяв за роги, Юліан за хвіст і давай допомагати. Корова, відчувши допомогу, зібралася із силами й попробувала вибратися з пастки. Ніби підскочила, подалася вперед, ледь не підім'яла під себе Гнатка, і ще дужче всадила у болото. Юліан налякався і почав сильно плакати.

При цьому всьому на село з боку Торговиці насувалася велика чорна хмара. Дуже гриміло і блискало. Дехто з підлітків почав утікати з худобою і вівцями додому. Гнатко і Юліан у безвиході почали сильно плакати, поглядаючи, як наближається грізна хмара. Вони не могли залишити у болоті знесилену худобину.

Неподалік пас худобу старший чоловік, якого звали по сільському Федір Марків. Зачувши плач дітей, зрозумів, що щось сталося, і прибіг на дитячі крики, теж позираючи на велику чорну хмару, яка нічого доброго не віщувала перед самими жнивими.

Федір Марків славився на всю округу, тим що вмів відвертати проливні дощі і град. Можливо, це комусь і здається смішним, але справді, якщо навколишні поля деколи потерпали від градобою, то топорівські поля завжди цього уникали. За це топорівські газди під час жнив, везучи додому снопи, зупинялися край села і скидали по снопові для Федора. Від пана-діди́ча привозили кожного року додому десять снопів пшениці.

* * *

Задубрівський пан-діди́ч Домінік Антоневіч не раз потерпав від градобоїв. І коли дізнався, що топорівські поля поки що позбавлені цього завдяки такому-то і такому чоловікові, зразу приїхав до Федора Маркового додому і запропонував йому і його сім'ї переїхати жити у

сусідні Задубрівці — побудує житло, виділить два морги поля і Федориха буде доїти у панському стаді для сім'ї дві корови.

Проте Федір добре помізкувавши, що виграє, а що втрачає, категорично відмовився від такої затії.

Якби хтось бачив яким злим пан-дідич їхав додому, бурмочучи сам до себе:

— Як це так? Я такий багатий, поважний... А яке в мене походження!... І так принизився — а хлоп мені відмовив. Та я бажав йому лише добра! Я хотів зробити йому ліпше! Який невдячний цей наїд, — кричав згодом пан. — Таж він мав би бути до смерті вдячним, що його просив такий пан, як Домінік Антоневич!...

Ось і сьогодні. Пан Домінік побачив укотре таку загрозливу чорну хмару, яка приближалася із блискавкою і громом, аж щось у ній клекотіло. Найкращі жита і пшениці якраз були на полях з боку Топорівців. Пан негайно приказав впрягти коні і галопом поскакав у ті поля..

* * *

Федір Марків прибіг на крики дітей із заготовленою мотузкою, з якою ніколи не розлучався. Побачивши, що корова безсильна уже наполовину у болоті, яку все дужче і дужче засмоктувало, закинув мотузку за зад корові, який ще виднівся з болота, кінці закинув собі на плече і потягнув уперед, щосили впираючись ногами у землю. Одна хвиля — і зад корови опинився на твердому беріжку. Потім закинув за роги і знову почав тягнути. Корова, відчувши під задніми ногами твердий ґрунт, зіп'ялася на задні ноги, а відчувши поміч спереду, піднялася під радісний крик дітей і почала обтрясатися від болота.

* * *

Федір Марків, вкотре глянувши на чорну грізну хмару, що наближалася, зібрав під пахву свої пожитки і миттєво щосили побіг на один з найвищих у селі горбів, який усі називали Грунею. До горба було важко бігти, задихався, але біг. Він згадав у цю мить, що так біг лише у прусську війну, коли хотів наздогнати німака. І таки наздогнав. І поразив його багнетом.

Опинившись на горі, Федір упав на коліна обличчям до чорної хмари, здійняв угору руки, зажмурився і почав ревно молитися:

— Сильний і Всемогучий Господи! Володителя і Владико неба й землі, Всемогучий і добротливий Отче! Ти сам володієш кругом небесним, Тобі повинуються облаки небесні, на Твоє сильне слово німіють громи, Тебе слухаються вітри, бурі, розгнівані хмари, дощ і град, після Твоєї премудрости течуть часи, Ти по справедливості Своїй караєш грішників, але з милосердя знову потішаєш їх.

І сьогодні, всесильний Господи, зіслав Ти чорні хмари, бурю і грізні хмари, бо ми собі заслужили гріхами, котрими Тебе, Сотворителя і Отця прогнівили! О Господи! Вислухай голос каючихся і Тебе справедливого, но і добротливого Бога щиро благаючих: відверни ласкавий Господи чорні і грізні хмари, розжени їх, не знищ, Господи, рук наших працю страшною і грізною хмарою, градом руйнуючим, но яко милосердний Отець поглянь милостивим оком на діти Твої, відверни від нас нещастя, прикажи розійтися хмарам, як розігнав Ти на морю бурю надходящу на учеників Твоїх, так розжени і сьогодні приближающуся грізну хмару сильним словом Твоїм.

О Господи! Не погуби поле наше, не знищ праці нашої, не умори нас, бідних, голодом, но, милостивий Господи, благослови працю рук наших, щоби ми Тебе в

кріпкій вірі завжди пізнавали і вихваляли! Амінь! Потім другий раз, третій. І відкрив очі.

О Господне чудо! Страшну грізну хмару мовби розрізав навпіл ножем — одна половина посунула на Ясенів-Пільний, друга — на Задубрівці.

* * *

Пан Антоневіч сидів на бричці, притримуючи однією рукою віжки, а другою полу капелюха, щоб не зірвав вітер. Йому добре було видно, як зловіща хмара розділилася навпіл, одна половина різко змінила свій курс і попрямувала на задубрівські поля. Сильно гриміло і блискало. Пан Домінік то тримався за капелюха, то хрестився. У чорній хмарі щось вирувало, зловіщо клекотіло...

— Господи! — в розпуці закричав пан-дідич, — таж за тиждень-другий жнива! Ого!

Спершу почав падати різкий дрібний дощ. А потім... А потім ударив град... Мовби невідома сила майстерно зрізала ножем стебла пшениці надвоє, на трос. Майже спіле колосся падало на землю. Пан-дідич плакав, мов дитя, бачачи, як льодяні кульки нищать його працю, його багатство.

З того великого душевного болю, від тієї розпуки, від того безсилля перед небесною карою пан Антоневіч притягнув віжки, вдарив коней зі злості батогом, відпустив і помчав по болоті у сусідні Топорівці, які з цього часу зненавидів. Ніби село завинило перед ним із за градобою.

Там розпитав, де може бути у цей час Федір Марків, і помчав на Попову. Він побачив високо на Ґруні стоячого навколішки чоловіка, який, здійнявши вгору руки, клупався в сонячних променях і усміхався від щастя.

* * *

Матвій Стефанів на подвір'ю клепає косу. Збирається на Осоки косити траву на сіно. Маючи п'ятеро своїх дітей, мав на утриманні ще найстаршу доньку Юлії. Через таку велику сімейку, крім дякування, доводилося тримати і чималу господарку. Його річна плата за дякування — гарнець ячменю від двора. Матвій годував кілька свиней, але мав ще худобу, вівці.

— Матвійку! Може, би ти не йшов сьогодні косити, — вийшла з хати Юля з немовлям на руках.

— Чому?

— Йой! Коло хати так багато роботи. Може, би ти це сьогодні поробив, а уже вдосвіта пішов косити. Га?

— Юлю, — ласкаво подивився Матвій, — я мушу розпочати косіння. Ти знаєш. Я забобонний. Сьогодні четвер, — і розвів руками.

— Щось, Матвійку, мені так недобре на душі... Так тривожно...

— У чому річ? — потім підморгнув. — Не хвилюйся! Усе буде добре.

Проте Юлія цілий день крутилася, мов не своя. То в хаті, то надворі і все чогось визирала й визирала свого чоловіка. Щось її непокоїло. А вже коли прийшов додому, то ще дужче стривожилася. Але свою тривогу не показувала.

Повечерявши, почали готуватися на нічліг, і Матвій сказав:

— Знаєш, Юлю, сьогодні під час косіння мене вкусила у руку якась комаха. Я на те не звернув ніякої уваги, подумав, якась комашка. А тепер, дивись, місце укусу почервоніло і почало боліти.

— Йой, Матвійку — відізвалася Юлія, поглянувши на його руку, — лиш аби це не було на зле, — і похитала головою.

Юлія почала дрімати, але Матвій не спав. Біль посилювався, рука почала пухнути. Юлія кілька разів

вставала до дітей і бачила, що Матвій не спить, тільки прикриті повіки.

— Матвійку. Ну що тобі? — запитала тривожно.

— Йой, Юліє! Це мене починає таки добре боліти.

До ранку ледве перебув, а потім впріг коні і поїхав у Городенку до лікаря.

Лікар подивився на руку і помахав головою:

— Це недобре, ой як недобре, — мовив співчутливо. — Я вам, добродію, випишу мазь, і ви мастить руку, особливо місце укусу три рази в день. Дасть Бог, і все минеться.

Але добра не було. Матвій ледве доїхав додому. Він уже не радий був, що поїхав самий. Рука по дорозі дуже розболілася і ще дужче спухла. До того всього дуже почала боліти голова. Приїхавши додому, коні розпрягти уже не зміг. Не мав сили.

Надвечір прийшли Петро з Марією. Їм дали знати, що Матвій несподівано тяжко захворів.

— Що з тобою, Матвію? — стривожено нахилився до хворого Петро.

— Не знаю, братчику. Не знаю. Що мене найшло? — і помахав головою, пильно дивлячись у вічі брату... — Петрику! Не знаю, чи я з цього вийду, — і почав стогнати від головного болю, — але діти мої... Діточки мої дрібненькі... Дай їм батьківську опіку...

— Матвію! Та що ти, Матвію! — голосно мовив Петро. Він не міг повірити, що дорогий йому понад усе братчик рідний так легко й скоро йде з цього світу.

Матвій повернув до Петра і Марії голову, пильно подивився на них. З очей покотилися сльози... Петро далі не йняв віри. Але алярмова хвороба робила своє. Вона не звертала уваги, як тривожно б'ється серце у брата, як почала тихенько схлипувати Юлія, тримаючи на руках найменшу Олечку, а під грудьми давала уже про себе чути ще одна жива душа. Плакала Марія.

Плакали і Матвієві діти, дивлячись на старших.

З часом Матвій втратив свідомість і почав важко дихати. Груди вверх піднімалися поволі, а вниз падали раптово. Так продовжувалося добу і все стихло...

* * *

У кінці ХІХ століття Крайове товариство "Сільський Господар" організувало у Львові сільськогосподарську виставку. Був утворений виставковий комітет, який готувався до свята, збираючи матеріали і зразки кращої продукції, яку виготовляли у Галичині.

До переліку кращих підприємств з переробки сільськогосподарської продукції належала Заболотівська тютюнова фабрика. Отож вона подала на виставковий комітет список кращих виробників і їхні зразки продукції. До списку попав і Петро Стефанів.

Невдовзі він одержав запрошення прибути на виставку. Петро вирішив поїхати разом із Марією та Євгенією, яка саме тоді вступила до Чернівецької вчительської семінарії. Усі втрьох у Городенці сіли на потяг, у Коломиї пересіли на львівський. Що то радості було в усіх! По-перше, їхати так довго у потягу. По-друге, — далеко. По-третє, ще й до Львова! До цього ніхто з них так далеко не їхав. З одного боку, віддалення від дому з кожним часом викликало тривогу у душі, а з другого — було цікаво. Скрізь на полях працювали люди. І в різній місцевості вони були одягнуті в різні одяги. А яка чудова природа їх супроводжувала!... За усім цим Стефаніви досить уважно стежили, їм усе було цікаво.

Коли приїхали до Львова, то перше, що їх вразило, — це великий залізничний двірць. Дотепер вони бачили двірці у Чернівцях, Коломиї, Станиславові, але це не те. Велика оригінальна будівля з куполом зверху, великі зали, магазини — все це справляло велике позитивне враження.

Стефаніви найняли фаєтон, показали адресу. Візник махнув головою і поїхали. У фаєтоні по обидва боки були невеликі вікна. Гості дивилися то в одне вікно, то в друге. Перше, що їм кинулося у вічі, — високі і великі костели, церкви, кількоповерхові будинки. Дуже дивним для них було, що багато львівських пань вели на різних ланцюжках, нашійниках собак. То були великі бульдоги, вівчарки і різнопородисті песики, такі собі, як песятка. Були й такі, що їх несли на руках. Бачачи, таке Марія крутила носом: "Як це носити пса на руках?" Від чого Євгенія дуже і часто сміялася.

Гості зареєструвалися у виставковому комітеті. Їх поселили і пояснили, що вони приїхали трохи зарано, бо виставка розпочне свою роботу через два дні. І Стефаніви бродили вулицями Львова, знайомилися з містом, відвідували магазини, зробили ряд покупок. За день так находжувалися, що ввечері мовби після тяжкого сапання падали на ліжка і засинали. Вони спостерігали, як наводяться порядки на вулицях, і всі говорили про приїзд до Львова найяснішого, ясновельможного цісаря Франца Йосифа.

У неділю на центральний львівський майдан посунуло старе і мале. Всім хотілося побачити виставку і приїзд самого ясновельможного. Повно скрізь було жандармів. На вхідних воротах їх стояло кілька рядів.

— Де їх скільки назбирали? — перемовлялися між собою Стефаніви.

Насамперед пропускали запрошених. Стефаніви прийшли трохи скоріше, щоб зайняти вигідніші місця. Але де такі місця, вони не розуміли. Трохи пройшлися, зайшли межі лавки і розсілися. З часом — справа, зліва, навпроти зібралось багато народу.

Невдовзі заграли сурми команду "Позір!" Жандарми на воротах розступилися і показався вершник на білому коні, одягнутий у блакитний однострій, в золотистих

старшинських погонах, на грудях кілька і різної форми аксельбантів. На голові жовтоблискучий шолом вверху зі стрілкою, завітчаний пишним пір'ям. Руки у білих рукавичках притримували вудила коня, який весь час норовив скакати галопом, але жандармський старшина, напевно, був із досвідом і весь час притримував коня. Кінь скакав підтюпцем. При боці у старшини підскакувала разом з ним прикріплена шабля.

За першим вершником у ворота в'їхало три вершники теж на білих конях, які їхали поряд на однаковій віддалі один від одного. Вони були одягнуті так само, лише тримали в руках списи, повернуті вверху. На верху прикріплені золотисті бунчуки.

Стефанівим усе це було добре видно, бо вони стояли недалеко від входу. Нарешті у воротах показала перша трійка білих-білих коней. На них була упряж із темно-жовтої шкіри із безліччю золотистих бляшок. Від чого здавалося, що упряж позолочена. Голови коней були обрамлені ніби червоними віночками, а на самому верху розвівалися пучки пави. Бокові жеребці притягнуті, їхні голови повернуті у боки, а середній — тримав голову догори. Жеребці гризли вудила, з їхніх щелеп падала на землю піна. Тут же показала друга трійка жеребців, третя. А ось, нарешті, показався білий-білий великий фаетон, на якому теж блистіло безліч золотистих прикрас. Посередині виднівся золотий двоголовий орел з розпростертими крилами. У правому кігті тримав меч і золотий скіпетр, у лівому — золоте імператорське яблуко. Над головою орла імператорська корона. За першим фаетоном показалися — другий, потім третій, четвертий...

Пообіч фаетонів один за одним скакали старшинські охоронці зі списами в руках. У них був такий вигляд, що вони в будь-який момент готові пробити тими списами наскрізь будь-кого, хто міг би перешкодити їхній поїздки. Замикали цей ескорт кілька рядів вершників по три в

ряд. Як тільки останні вершники проїхали ворота, народ, який ще перебував на вулиці, кинувся у вільний прохід, але тут же ворота заповнило кілька рядів жандармів з витягнутими шаблями з піхов і народ зупинився.

На майдані, на спеціальній доріжці, посипаній дрібненьким камінцем, зупинився цісарський ескорт. До всіх фаєтонів кинулися охоронці, відчинили дверцята і приставили східці. Особливо заметушилися біля першого фаєтона. Були постелені килимові доріжки. На майдані стало тихо-тихо. Несподівано заграли сурми команду "Позір!" Безліч барабанів ударили дріб. Це тривало якусь хвилю і раптово затихло. Духовики заграли державний гімн.

І ось у дверях першого фаєтону показався сам-самий, найясніший, ясновельможний імператор могутньої Австро-Угорської імперії, король Угорщини — Франц Йосиф 1. На майдані весь народ упав на коліна, схиливши вперед аж до землі голови, демонструючи в такий спосіб свою вірність і відданість ясновельможному...

За імператором вийшов Намісник Галичини Казимір Бадені, який правив Галичиною уже 7 років. Духовики продовжували грати державний гімн. Франц Йосиф пішов у напрямку середини майдану. Поряд з ним ішов граф Казимір Бадені. За ними ті всі, що встали з фаєтонів.

Як тільки вирушив імператор, усі, хто опинився позаду, вставали з колін і аплодували, ті, що були попереду, все ще стояли навколішках у поклони.

* * *

На виставці були показані найкращі експонати, які лише можна було знайти на території Галичини. Це і всіляка живність — худоба, коні, вівці, кози, свині, і зернові, кормові і технічні культури, овочі, фрукти, баштанні.

На все це подивитися і повели спершу цісаря-батечка. Який, проходячи мимо цих чудес, твердив:

— Зер гут, зер гут, — і кивав схвально головою. — Яволь... Зер гут...

Коли ясновельможний усе обійшов, то звісно, що трохи втомився, і його повели попробувати всякі наїдки і напитки. В цей час було дозволено всім запрошеним подивитися на те, чим так любувався цісар

Любувалися цим надбанням і Стефаніви. Особливо довго стояли біля гарбузів.

— Тату, тату, — здивовано звела очі Євгенія, — хіба можуть рости такі великі гарбузи? Справді гарбузи — білі, жовті, зелені, рябі — були такі великі, що, здавалося, їх обійняти двома руками неможливо. Та що там обійняти! "Чи може підняти такого гарбуза один чоловік?" — думав Петро. І в них на полі ростуть великі гарбузи, але таких він ще не бачив. А яких корів бачили!... А коней — очі можна залишити! Так крок за кроком Стефаніви дійшли до зразків тютюну.

Яке було їхнє здивування, коли побачили пучок, з десяток листків тютюну, а під ними написано німецькою мовою: "Такий тютюн вирощує Петро Стефанів з Покуття, що біля Станиславова". Дивлячись на таке, Петро розпрямив плечі, підняв вище голову. Марія глянула збоку і засміялася:

— Петре, не задирай голову, — і разом з Євгенкою почали сміятися. — Ще трохи — і ти навіть не будеш говорити до нас з гонору. На це розсміявся і Петро.

Потім усіх запросили стати на свої місця. Знову появився цісар у супроводі свого почту. Всі ступили на підвищення з гарних дощок в одній половині майдану. Підвищення було застелено дорогоцінними килимами.

Нарешті почали оголошувати кращих виробників тієї продукції. Люди йшли до того підвищення, і їм щось вручали. Але звідти, де стояли Стефаніви, не було видно.

І тут несподівано для них, зачитали: — Петро Стефанів! Петро від несподіванки почав озиратися, чи це йому не причулося. Але перед цим поряд нього став якийсь чиновник. І коли зачитали його ім'я й прізвище, чиновник узяв Петра за лікоть, легенько підштовхнув у спину і жестом показав іти на оте підвищення. Петро так розхвилювався, що ледве переставляв ноги. Вони враз стали, мовби дерев'яні. Але помало-помало, з наближенням до того підвищення, опанував себе цілком. Він відчував на собі тисячі очей, які свердлили його своїми поглядами — одні з цікавості, другі з радості за нього, а треті — із заздрості.

Петро підійшов до цісаря. Один із чиновників підійшов до нього і оголосив, що він нагороджується золотою медаллю за високоякісне вирощування тютюну. Медаль висіла на стрічці і відбивала промені сонця. Петро нахилив голову і пильно подивився на стоячого рядом батечка Франца Йосифа. Було тепло, і цісар зняв з голови шолом. Спереду цісар був лисим. Решту голови покривала сива шевелюра. Пишні вуса переходили у пишні бакенбарди. Борода була так сильно поголена, що здавалася аж синя, підборіддя звисало, як у старших людей. Як-не-як, а цісареві йшов тоді шістдесят шостий рік. Його повнувату фігуру облягав світло-блакитний фрак і темні штани. Фрак зацеплений на золотисті гудзики, стоячий комір і борти фрака обрамлені золотистими плетеними нитками. На грудях красувалися три найвищі державні нагороди — орден Золотого Руна, австрійсько-імператорський орден Залізної Корони і воєнний орден Марії Терезії.

Золоту медаль почепили на шию, тут же Петро Стефанів зігнувшись підійшов до батечка-цісаря і поцілував у простягнуту руку:

— Зер гут, зер гут, яволь, — вимовив цісар, а другою рукою поплескав по плечу.

Коли сходив Стефанів з підвищення, його із цісаревої свити окликнули і він знову повернувся, але до іншого чиновника. Там йому вручили ще п'ятсот ринських злотих...

Петро, зійшовши з підвищення, від радості, яка ним опанувала, не зовсім зорієнтувався, в який бік іти. Але якось дістався своїх.

Свято продовжувалося. Після галичани демонстрували батечкові-цісареві свою умілість співати і танцювати. Все це продовжувалося майже до вечора.

— Якби ми вчора мали ці гроші, то були б ще щось прикупили дітям, а так — і Марія махнула рукою, дивлячись на Петра, — удосвіта їдемо.

— Ну, що зробити? — розвів руками Петро. — Думаю, грошам пропасти не дамо. Добре, що вони є. Вони нам ой, як потрібні. Добре, що ми першої днини сфотографувалися, то ж будемо мати пам'ятку про Львів і про ці урочистості.

З майдану йшли поволі до свого тимчасового помешкання і знову милувалися Львовом. Петро так і йшов зі своєю медаллю на грудях. Марія не дозволила зняти: — Нехай усі бачать, який у неї чоловік. Жаль, що нікого нема з Топорівців і Торговиці, щоб усе це бачили і розповіли дома. Бо те, що тут відбулося, будемо розказувати, але мало хто нам буде йняти віри — думала Марія, йдучи вулицями Львова, узявши Петра з одного боку попід руку, а з другого — Євгенія.

* * *

Перед будинком, у якому вони мешкали, на них чекав односельчанин Антон Семенюк. Після закінчення сільської школи Антон далі продовжив навчання у Городенській міській школі. Батько, відчувши, які це додаткові витрати на навчання, хоча мав немале господарство, подумав, що його синкові досить тієї науки,

яку вже здобув. Проте іншої думки був малий Антон. Маючи успішні знання і потяг до науки, утік з дому до Львова. Там вдалося знайти покровителів і продовжив навчання у Львівській польській гімназії.

Проте старший Семенюк дізнався, де перебуває його синок, приїхав до Львова і забрав Антона додому, щоб хлопець звикав до праці у господарстві. Ще два рази утівав з дому Антон і все-таки успішно закінчив повний гімназійальний курс. З успішним свідоцтвом зрілості вступив до Віденського університету на правничі студії. Там уподобав англійську мову і досконально нею оволодів. Тож не дивно, що після закінчення університету його направили на роботу у Міністерство внутрішніх справ Австро-Угорської імперії. Він працював у жандармському управлінні перекладачем англійської мови.

— Пане Петре! — побачивши іменинника сьогоднішнього свята, підійшов Антон Семенюк у жандармському однострою з аксельбантами на грудях, у капелюсі з великою кокардою і затканим пір'ям, — я дізнався про вас, що ви перебуваєте тут і є учасником виставки. Ну й, звісно, вирішив зустрітися і з вами і вас поздоровити.

Марія подумала: — Хоч один знайшовся, що все бачив і дома розкаже все по правді. Слава Тобі, Господи!

— Я ще на виставці бачив ваші чудові зразки листків тютюну, який ви вирощуєте. Здоровлю вас. Щиро здоровлю, — тиснучи руку Петра, приповідав земляк. — Не знаю, чи ви знаєте, але перед власником такої медалі будуть ширше відкриватися двері австрійських і польських чиновників. Ви маєте право відвідування будь-якої австрійської установи і ще дечого, — багато говорив пан Антон, а Стефанів думав собі, слухаючи співрозмовника:

— Куди я аж таке ходжу по установах... Але, може, це й пригодиться. Побачимо. Життя розставить усе на свої місця...

Стефанів і Семенюк ще довго стояли надворі й обговорювали ряд питань, у яких мали спільні інтереси. Петро збагнув багато того, що діється у вищих кругах влади, а Антон дізнався про усі сільські новини, які його цікавили.

* * *

Поїзд їхав на Чернівці. Вагонами гойдало. На стиках рейок колеса калатали. Більшість пасажирів дримали. Дримали Марія і Євгенія. Петро не дримав. Хоч у грудях вирувало ще вчорашнє піднесення, та боляче вдарила думка про смерть Матвія, і вся вчорашня радість померкла. Особливо, коли згадав майже останні його слова:

"Діточки мої дрібненькі... дай їм батьківську опіку..." — ці слова не один раз приводили Петра до того, що йому ставало моторошно, а по спині бігали мурашки. — Як це недавно було і як несподівано сталося, — весь час згадував Петро. Добре кажуть люди: — Що було, усі знають, а що буде, — один Господь знає...

"Діточки дрібненькі... дай їм батьківську опіку..." — знову зринувало у пам'яті Петра. Так, так! У них з Марією, Слава Богу, уже семеро. У Матвія, нівроку, шестеро, і з сьомою дитиною Юлія вагітна... Ось-ось скоро розродиться.

Якось вони з Марією обговорювали це питання. По правді сказати, мають своїх сімох на утриманні, і хоч не хоч — треба допомагати вісьмом Матвієвим. Бо що та Юлія сама, сарака, зробить. Давно вирішили дати усім своїм дітям відповідну освіту. Тепер треба думати і про Матвієвих. Отака-то справа! — і Петро почувався у голову.

* * *

Настала пора віддавати до гімназії і малого Гнатка. В одній кімнаті в найманому приміщенні тепер будуть жити: Омелян з Іваном — Матвієві, Василь Попович і Петрові — Володимир та Гнатко. — Трохи завеликий гурт, —

думав не раз Петро, — але вся надія, що хлопці чемні і один одному заважати не будуть.

Тоді Євгенія ще вчилася у вчительській семінарії, а тут у школі вчилися Юліан і Клишко.

— Нічого, — часто говорила Марія, — якимсь воно та й буде. Ну й було. Правда, Володя якимсь заявив, що після закінчення гімназії вони з Василем Поповичем будуть вступати до Львівської духовної семінарії.

Одного разу під час літніх ваканцій до Володі Стефаніва приїхав у гості близький приятель по гімназії, уродженець Коломиї, Володя Федів. Він був старшим від Володі на два роки. У Стефанівих Федів познайомився з Євгенією. Це знайомство переросло у міцну дружбу. Після кількох відвідин дому Стефанівих ця дружба переросла у велике кохання між юнаком і юнкою.

— Володику, — шепотіла на вухо Євгенія, — я як закінчу семінарію, то буду учителькою, а як ти закінчиш гімназію, куди плануєш вступати?

— Євгенко! Я вже не раз над цим думав. У школі ти будеш учителькою, а дома?

— Не розумію.

— А дома мучителька, — засміявся Володя Федів.

— Та що ти, мій милий! Ану подивися, яке зоряне небо, — Євгенія перевела Володин жарт на іншу тему, любуючись небокраєм, — знаєш, ми так рідко зустрічаємося. Я у Чернівцях, ти у Коломиї. Давай вибери мені зірку на небі, а я тобі. І коли ввечері я гляну на небо і побачу мою і твою зірки, мені легше буде перебувати нашу розлуку.

— Добре! Давай ось ту! — і Володя показав рукою.

— Ні! Я тієї не хочу! Давай другу! Давай я спершу тобі виберу.

— Давай! — здвигнув плечима Володя.

— Ось ту — показала рукою Євгенія.

— Ні! Я також тієї не хочу, — і обоє засміялися. Тієї

ночі вони так і не дійшли згоди. Переклали цю справу на пізніше.

* * *

Помало, помало і Петром почало заколисувати. Проте уже спросоння нагадав, як вони недавно з Марією пережили ще одну велику втрату. Для нього смерть брата — велика втрата, але ще більша втрата, — смерть Маріїної матері.

Ще з осені Олена Мартович стала покашлювати. Звісно, на це ніхто не звертав увагу, думали, просто десь простудилася. Проте кашель частішав. Олена почала сохнути. Тоді всі стривожилися, особливо доньки — Марія і Вікторія. Вікторія вже була одруженою — Новодворська. Їхня сім'я жила у сусідньому Чернятині. Її чоловік — Йосип Новодворський працював там управителем школи.

Марія з Вікторією відвезли маму до Городенки, щоб її подивився відомий на всю округу лікар Йосиф Фішер. Той дбайливо оглянув Олену Мартович, і коли та одягалася, відвів убік обох дочок, які стривожено дивилися на нього. Кожна думала про себе: "Який це ж вердикт винесе лікар?"

— Милі мої панни, — притишеним голосом почав Фішер, — перед такою хворобою медицина поки що безсила.

Такий діагноз він установив не на одного хворого. На цю хворобу тільки у Городенському повіті з-за його пам'яті померло більше тисячі людей.

— Що ж це за хвороба? — майже в один голос запитали доньки, широко відкривши від подиву очі.

— Сухоти, — спокійно відповів Фішер і розвів руками.

— Скільки це ще буде тривати?

— Якщо дати добрий обхід, добре харчування —

гаряче молоко з медом, сметана, масло, то півроку може протягнути.

— І це все? — Лікар промовчав. А після додав: — якби-сте прийшли раніше, то, можливо, було б інакше.

* * *

Після цього доньки почали частіше бувати біля матері. Відвідували її і сестри з Торговиці, Топорівців, Устя над Прутом, — Марія, Райфта, Вероніка і Аделя. Але Олені ставало все гірше і гірше.

У кінці першого весняного місяця Олена Мартович-Досяківська померла, на 51 році життя.

— Який то був похорон... — Петро із заплученими очима помахав головою. — Всіх трьох доньок устигла повинувати, а єдиному синові не встигла покласти вінок на голову. Татові тоді йшов сімдесятий рік. Побивалися доньки за ненькою, плакали сестри — Вероніка, Марія, Райфта, Аделя. А що вже плакав тато, то важко згадувати. Він добре знав, що для нього втрата дружини. Плакав і Лесь, студент Чернівецького університету. Він дуже зрідка приїжджав до Торговиці, все більше тлумився у них з Марією. А після смерті неньки взагалі перестав їздити до Торговиці. Причиною цьому, напевно, були смерть мами або нелади із зятем Володиславом.

— Так, так, — Петро відкрив очі, струснув головою і почав гнати від себе такі невеселі думки. Щоб трохи за це забути, почав згадувати вчорашні події.

— Таких днів мало буває у житті, ой, як мало, — вкотре подумав за останню добу.

* * *

Хоч Петро й Марія вирішили, що дітей у них більше не буде, але, як кажуть у народі: — Не так сталося, як гадалося. Невдовзі у них народилася дівчинка, яку назвали Ольгою.

Тоді ж до першого класу пішов малий Ромко. До гімназії вступив Юліан. Закінчив гімназію Матвіїв Омелян і вступив до Чернівецького університету на правничі студії. Через брак коштів змушений був залишити гімназію Матвіїв Іван. Стефаніві не змогли потягнути навчання цих двох хлопців. Адже в них було чотири студенти.

У Марії з Петром зі своїми дітьми велося більш-менш добре — і господарка йшла до рук, і робота, проте спокою не мали. У Петра з Матвіїми дітьми, а в Марії — з Лесем.

Лесь Мартович ледве-ледве закінчував університет. Учився уже восьмий рік. Його ровесники давно здобули вищу освіту. З часу смерті мами справи у Леся стали набагато гіршими. У Торговиці всі справи по господарству прибрав до рук чоловік Людмили — Володислав Кшановський, який до того всього служив у поліції. Після смерті своєї тещі повикидав з хати образи і начіпляв скрізь, де треба і не треба, розп'яття.

Усі фінансові витрати, пов'язані з навчанням Леся Мартовича, лягли на плечі Стефанівих. Крім того, що найбільше тривожило Марію, — Лесеві йшов двадцять восьмий рік, а він ще був нежонатий. Друге: замість навчання поринув у велику громадсько-політичну роботу, від якої не було ніякої користі ні для нього, ні для них. Те, що його називали українським письменником, може, й добре, це трохи лестило Марії — не так багато у світі є письменників, — але з того ремесла Лесь хліба не їв.

Особливо за це дорікав Марії тато:

— Я думав, Маріє, що, даючи до вас Леся, ви з Петром зробите з нього нормальну дитину, чоловіка, а то, — і Семен, прицмокнувши, махнув рукою.

Марію це сильно впекло:

— Бачите, тату, яка дяка нам за наше добро! Ми не просили у вас давати до нас Леся. Ви добре знаєте, як я

була проти цієї вашої затії. Я гейби відчувала у душі, що з цього може вийти гаплик. Ми хіба Леся інакше виховували, ніж своїх дітей? Але ми зі своїми дітьми не маємо такої мороки, якої весь час мали з Лесею — і в школі, і в гімназії, та й тепер. А скільки грошей пішло за ним? Ви думаєте, це так собі?

— Ну що я зроблю? Напевно такий уродився, Бог дав йому такий льос. Тому дав такий, тому такий. Хоча мене радує і те, що не пияк, нікого не обікрав. Це теж сьогодні важно. Я вже не раз думав над тим, що не треба було давати його від хати. Най би змалку привикав до роботи, та й, може, був би сьогодні газдою. От, якби жила наша ненька, може, було би трохи інакше, а так... — Семен Мартович тяжко зітхнув і знову махнув рукою...

* * *

Навчання в гімназистів у Коломиї йшло добре. Василь Попович, Володимир, Гнат і Юліан Стефаніви підтримували давні традиції Коломийської гімназії, тобто входили до таємного гімназійного гуртка. Тієї літератури, з якою вони були знайомі, не вистачало, бо давала їм замало знань. А в гуртку була велика бібліотека, де можна було прочитати заборонений на той час "Кобзар" Тараса Шевченка, наукові твори Костомарова — "Богдан Хмельницький — данник Оттоманської Порти", "Мазепа", Павло Полуботок" та інші. Ці твори розвивали у них ще більшу любов до поневоленої неньки-України.

Крім цього, Гнат мав ще й інше захоплення. Він міг годинами стояти під цісарськими касарнями і спостерігати, як там вишколювали новобранців. Любив і милувався, як жовніри цісарсько-королівського війська гасали на конях. У кожного при боці підсакувала шабля. Інші марширували з крісами системи Верндля. Деякі тримали у руках шварцльозькі скоростріли.

Хто тоді міг знати, що у душі Гнатка нуртував потяг до військової справи. Цьому сприяли українське слово, національний дух, які витали у Топорівцях і в домі управителя школи. Ним пройнявся малий Гнатко ще з дитячих років. Вагому роль у вихованні всіх дітей відіграла і мати, народна вчителька — Марія Мартович. Саме завдяки її піклуванню та національно свідомій атмосфері батьківської кузні діти перейняли сільські звичаї, традиції, що стало тими чинниками, які виховували з них справжніх українців.

* * *

собливим видався для Стефанівих 1900-й рік. Весною закінчили вчительську семінарію — Євгенія Стефанів і Ангеліна Хмецік. Вони, на превелику радість Петра, дістали призначення до Топорівської сільської школи. У кінці літа вступила до Чернівецької вчительської семінарії дочка Матвія Стефаніва Анна.

Перебуваючи у Стецеві в родині Гамораків на храмовому святі, Петро познайомився з відомим у той час на Покутті культурно-громадським діячем, доктором Кирилом Трильовським, який перед цим заснував у селі Завалля Снятинського повіту товариство сторожі огневої "Січ". Дане товариство мало й інші зобов'язання, які почали жваво обговорювати і засуджувати місцеві жиди. Від сільських жидів дещо довідався Стефанів, але у перекрученому вигляді.

А тут, на храмовому святі, Петро із перших уст винуватця цих розмов почув зовсім інше. Що його й заінтригувало. Тут же на храмовому святі, серед інших гостей були Василь Стефаник і Лесь Мартович.

Коли гості після перших чарок вийшли на свіже повітря освіжитися травневими пахощами, Петро помітив, що біля нього весь час крутиться Кирило Трильовський. Нарешті той підійшов до нього:

— Пане Петре. Як ви дивитеся на те, щоб у Топорівцях заснувати другу клітину товариства "Січ"?

Петро Стефанів зразу погодився.

* * *

Увечері, коли Петро ходив по селі і збирав молодих чоловіків, які, на його думку, могли б підтримати ідею Трильовського, сам гість чекав у домі Стефанівих. Хлопці були дома. Володимирові було вже вісімнадцять, Гнатові — чотирнадцять років, решта — трохи молодші. Але Кирило Трильовський розмовляв з ними, як з дорослими. Він розповідав, як створив січове товариство у Заваллі на Снятинщині, як планує це зробити у Топорівцях і що воно йому дасть. Хлопці все те слухали мовби зачаровані.

А коли створювали у селі "Січ", то знову всі приїхали додому, щоб наочно побачити усе на практиці. Майже не дихаючи, слухали виступи їхнього батька, доктора Кирила Трильовського, Василя Стефаніка, їхнього вуйка Леся Мартовича та інших ораторів. А якими очима дивилися на прапор сільського січового товариства... Уперше почули гімн України "Ще не вмерла Україна...", потім від подиву з широковідкритими очима дивилися, як перев'язують лентами січовиків, а ті піднімалися на підвищення і піднімалися...

Все це запам'яталося хлопцям на все життя.

* * *

У 1902 році Володя Стефанів закінчив Коломийську гімназію. Але далі вчитися не зміг. Простудившись, тяжко захворів.

Закінчивши п'ятий гімназійний клас, Гнатко виявив бажання вступити до Львівської цісарсько-кадетської школи імені ясновельможного цісаря Франца Йосифа. Гнат Стефанів захотів бути військовим. Для Марії і Петра ця звістка стала громом серед ясного дня.

— Як це так?! Як це так?! — голосила Марія.

Тяжко сказати, що спонукало шістнадцятирічного хлопця змінити думку своїх родичів щодо вибору такої професії. Його вчинок був нетиповим для галицької інтелігенції. Та і батьки, давши врешті-решт, згоду, навряд чи бачили в ньому майбутнього старшину українського війська. Так чи інакше, але з 1902 року Гнат Стефанів став кадетом.

Клим, закінчивши сільську школу, не захотів іти вчитися до гімназії. Його бажанням було продовжити сімейну традицію — стати вчителем. А оскільки цьому не дозволяв вік, то він залишився працювати у господарстві своїх батьків.

У гімназії вчився лише Юліан. У липні цього ж року Марія народила дев'яту дитину. Це був сьомий хлопчик у сім'ї Стефанівих. Його назвали Зеноном.

* * *

У Топорівцях активно діяло товариство "Січ". Кошовий Андрій Мохорук, один із найздібніших учнів Петра Стефаніва, проводив роботу довіреного йому товариства на високому рівні.

Завдяки топорівським січовикам у 1903 році були створені січові товариства у Торговиці, Вербівцях і Серафинцях. Повітове староство не на жарт перелякалося такого бурхливого росту радикальних антиклерикальних організацій.

Петра Стефаніва викликали у повітове староство і там висунули серйозні претензії щодо цього. Стефанів заперечував свою причетність до зростання цього руху. Йому нагадали про участь у велелюдному вічу в 1892 році у Снятині, яке організували Іван Франко, Василь Стефаник і Лесь Мартович. А також виступи на засновуючих зборах товариства "Січ" у Топорівцях, Торговиці, ряд виступів на фестинах. Це була серйозна

розмова. Але Петро кривити душею не міг. Йому приємно було згадувати не раз, як він створював у 1902 році січове товариство у Торговиці, в селі Маріїних батьків.

Після тієї розмови у повітовому старостві Стефанів усе більше старався відійти від таких речей, щоб не нашкодити собі і сім'ї. Але каміння, яке починає котитися згори, так просто зупинити неможливо.

У 1903 році топорівські січовики брали участь у створенні "Січей" у селах — Чернятині, Вікні і Ясеневі-Пільному. Повітовому староству терпець урвався.

* * *

У Стефанівих готувалися до приїзду львівського кадета. Уже два роки, як його не бачили рідні. На перші вакації учнів школи додому не відпускали. Спілкувалися з ним лише листами. З Коломиї приїхали на вакації гімназисти Юліан і Роман.

Нарешті приїхав довгожданий гість — підрослий, змужнілий, у красивому блакитному однострої, на грудях розвівалися від вітру білі шовкові аксельбанти. На голові капелюх з вузенькими крисами: спереду велика кокарда з двоголовим орлом, збоку — кілька загнутих назад пір'їн.

Звичайно, це не той Гнатко, який пішов у світ. Це був ставний юнак, красень, якому пішов дев'ятнадцятий рік. Кілька днів не тільки брати і сестри, але й батьки, можна сказати, не відходили від нього. Запитання, запитання і запитання. Цікавості не було меж: як іде наука, які предмети вивчають, що дають їсти, де сплять, як проводять вільний час і чи він є? Багато чого розповідав, і для всіх було дуже цікаво.

У неділю Гнат із батьками пішов до церкви. Всі топорівчани не зводили з нього очей, особливо дівчата. А коли вийшли на церковне подвір'я, майже всі розглядали його зблизька — одяг, взуття, капелюх. Селянам це було досить цікаво. Вони такого ще не бачили.

* * *

Через кілька днів приїхав ще один довгожданий гість Стефанівих — студент Львівської духовної семінарії Володимир Федів, який перейшов на останній курс навчання. З ним приїхав Василь Попович, студент Станиславівської духовної семінарії, який закінчив перший курс.

Василь Попович і Володимир Стефанів разом закінчили Коломийську гімназію і мали намір разом вступати до Львівської духовної семінарії. Але Володимир захворів, Василь не захотів вступати без товариша і чекав на його выздоровлення. Проте той хворів далі і попросив Василя продовжувати вчитися без нього. Тоді Василь і вступив до Станиславівської духовної семінарії.

Володимир Федіву йшов тоді двадцять п'ятий рік, такого ж віку майже була і Євгенія, яка на той час уже здала свій кваліфікаційний екзамен і працювала вчителькою.

Федів листувався з Євгенією. Вони у листах висловлювали своє кохання одне до одного. Стефанівим приємно було, що їхній дочці випадає така доля, і лише чекали того часу, коли це станеться. Адже Євгенії кавалери не давали спокою, пропонуючи свою руку і серце. Але дівчина вперто чекала на свого судженого.

— Євгенко! Ну як ти тут без мене?

— Володику! Якби ти знав, як я за тобою скучаю. Ти в останньому листі написав, що уже їдеш на вакації. Далі ні вістки від тебе, ні тебе. І вже пройшло більше місяця. Ти собі можеш, любий, уявити, що я місця собі не знаходила. Що трапилося? Що трапилося?

— Вибач, моя любя, що так сталося. Я не винен, коли підписував документи про закінчення третього курсу, у деканаті висунули претензію, що я не написав курсову роботу з латині. Звісно, я пішов до викладача:

— Пане професоре, ви пам'ятаєте, як хвалили мене на лекції, що я добре написав курсову?

— Було таке, юначе, — каже, — було. Я добре це пам'ятаю.

— У такому випадку, чому в деканаті кажуть, що в них нема такої роботи?

— Юначе. Дорогий юначе. Я з'ясую.

Хлопці почали роз'їжджатися, а пан професор розбирався. Дні пробігали. І дорозбирався до того, що викликав і заявив, що мою курсову загубив. — І що ти, Євгенко, думаєш? Я змушений був писати другу курсову, правда, пан професор допомагав. Ну й, звісно, я запізнився.

— Все зрозуміло! Тебе залишили, як ми тут кажемо, по школі.

Обоє засміялися.

— Ти правду сказала, моя мила, — і Федів пригорнув Євгенію до себе. Вона мовчала і лише муркотіла від задоволення, мов кицька. Потім набралася сміливості:

— Лише всі питають "Коли вже віддаєшся, та й коли?". Як мені вже це надоїло.

— Євгенко. Уже недовго залишилося. Уже недовго. Через рік я висвячусь, ти розумієш, і перед тим ми одружимося.

— А чому не можна вже? — і подивилася в очі милому.

— Євгенко. Можна і вже. Але як це буде? Я у Львові, ти тут. Щось воно трохи не грає. Потім висвячусь, дістану направлення і заберу тебе із собою. А взагалі, Євгенко, ти поїдеш зі мною?

— Поїду.

— А якщо направлять зовсім у інший край, і то в якусь глушину?

— Все одно, мій милий. Хоч на край землі. Я завжди з тобою!

Отак собі сиділи юнак і юнка на лавці під горіхом і воркували про своє майбутнє спільне життя.

— Володику. А скільки ти би хотів дітей?

Володя щиро засміявся:

— Євгенко. Усе від Бога. Скільки він нам дасть, скільки й буде!...

* * *

У середині серпня до Топорівської сільської школи перевели з Городницької сільської школи молодого вчителя Гумініловича Володимира Лазаревича. Управитель школи у Городниці Антоніна Юрчишин доводилася племінницею Марії Стефанів.

— Пане Володимире. Ви не переживайте, — давала своє напутнє слово пані Антоніна, — там працює управителем школи Петро Стефанів, чоловік моєї тети Марії. Він дуже добрий. Там працює вчителькою моя двоюрідна сестра Євгенія, їхня дочка. Там же працює учителькою двоюрідна сестра моєї матері Ангеліна Хмецік. Одне мене дивує, пане Володимире. Там початкова школа, не те, що наша дворічка, і там є чотири вчителі. А що ви там будете робити?

— Не знаю, пані Антоніно. Не знаю. Мені тут добре було з вами. Дуже добре. А як там? Не знаю.

Петро Стефанів появи нового вчителя не здивувався, навпаки, утішився. У селі було багато дітей, і навчання проходило у дві зміни. Значить, у якійсь мірі зменшиться навантаженість.

Він так був заклопотаний роботою у школі, в полі, дітьми, що й не здогадувався, що супроти нього повітове староство почало плести павутину.

* * *

Одного разу в гості до Стефанівих завітав племінник Омелян.

— Ну як там, Мільку? — запитав після привітання Петро.

— Та прийшов до вас, вуйку, сказати — нехотя розпочав свою бесіду Омелян, — що навесні закінчую свої правничі студії.

— Ну й що думаєш далі робити?

— Я й прийшов до вас порадитися, — далі неохоче вів бесіду Омелян, почервонівши. Не в його натурі було про щось просити. — Я маю бажання бути адвокатом. Щоб пізніше здати екзамени на доктора права, потрібно попрацювати адвокатським конципієнтом. А це додаткові гроші, гроші, — протяжно закінчив гість і зігнув голову.

— Гроші, гроші, — в унісон повторив Петро Стефанів, згадуючи слова покійного Матвія "...дай їм батьківську опіку..." От і дай їм батьківську опіку, коли в самого стало досить сутужно з фінансами. Їх троє з хати вчителюють — він, Марія і Євгенка. Зарплата мізерна, ой яка мізерна, — не раз над цим думав Петро, — якби не цей тютюн, то взагалі було б сутужно.

Володимир, — у Петровій голові забігали думки, ловлячи одна одну, — у цьому році хоче вступити до Львівської духовної семінарії. Правда, там невеликі затрати. Гнат вчиться у кадетській школі. Слава Богу, там навчання за рахунок держави. Юліан, Ромко — гімназисти. Тягнуть і тягнуть. Климко в цьому році теж хоче вступати до Заліщицької вчительської семінарії, хоче бути учителем. Титко тут ходить до школи. Навесні Євгенія одружується. Недавно Володя Федів приїздив зі старостами... Хоч утікай від цієї хати...

Омелян Матвіїв сторожко позирав на вуйка. Чому той умовк? Невже нічого йому не пахне? Він здогадувався про вуйкові проблеми. Вони з мамою про це говорили, але мама вмовила його все-таки піти і розповісти.

— Я тобі, Мільку, нічого не дам, бо не маю. Не маю та й усе. Піди до вуйка Петра, може він щось допоможе.

Воно і встидно кілька просити, то ж не бездонна бочка, але... — і Юлія розвела руками.

От Мілько й прийшов.

— Як там Анна? — порушивши довгу мовчанку запитав Петро.

Анна Матвієва в минулому році закінчила вчительську семінарію і дістала направлення, як любила казати Матвієва Юля, на третє село, аж у Сороки.

— Якось ми з мамою поїхали до неї, хоч недалеко працює, але добиратися додому негаразд. Та й каже, що її там добре, дуже добрий управитель школи, має непогане помешкання.

— Так. Того управителя школи добре знаю. Василь Букатович — розумний чоловік. — То що ж, Мільку!, — Петро раптово повернув розмову у попереднє русло. — Де хочеш бути конципієнтом — у Городенці чи Снятині?

— Та де-небудь! Але ліпше би в Снятині. Додому недалеко. Та і до Чернівців у разі чого, то вигідніше.

— Добре! Я поїду до снятинського адвоката Сімовича. Я його добре знаю. У нього відбував практику наш Лесь Мартович, лише не добув, — і Петро здвигнув плечима.

* * *

Володимир Гумінілович лише зайшов до школи і в коридорі зустрівся із Ангеліною Хмецік. Хотів запитати, де можна знайти управителя школи, але став і пильно подивився на вчительку. Висока, дуже файна, одягнена зі смаком, на обличчі засяяла усмішка. Погляду не відвела і дуже почервоніла.

“ Ось моя суджена. Ось моя доля. Скільки я тебе шукав. Сам Господь направив мене сюди на роботу, щоб поєднати наші серця”.

У Ангеліни дужче забилося серце, їй стало гаряче. “Що це зі мною”, — подумала, — бо з нею ще такого не було. Хто цей чоловік чи хлопець? Високий. Навіть

вищий від неї. Усі їй казали, що вона зависокого зросту. Тому вона зареклася, що ніколи не піде за нижчого ростом хлопця. А тут? Боже! Невже це моя доля?"

Хтозна б скільки ще стояли ці молоді люди, такі чогось безпорадні і незнайомі, але тут підійшов Петро Стефанів.

Незнайомиць привітався і подав свої документи. Ангеліна попри них поспішила у клас.

"Хто він? Хто він?" — віддавало ударами серце.

Після різдвяних свят молодий учитель Володимир Гумінілович одружився з Ангеліною Хмецік.

Родина Хмеціків мала глибоке коріння у селі. Їхній прапрадід прибув до Топорівців із Польщі, з Жешувського воєводства, коли поляків переселяли на українські землі для їхнього освоєння. Тато Ангеліни Юзеф Хмецік мав двох сестер — Юлію і Розалію та двох братів — Вінцентія і Францішека. Юлія віддалася до Стецівки, а Розалія до Снятина.

Вінцентій працював управителем школи у сусідньому Підвисокому. Юзеф і Францішек змалку працювали у німців, які мешкали в селі. Юзеф набув ковальського ремесла, що тоді дуже цінилося, а Францішек — стельмахарського і столярського. Юзеф придбав шмат землі за мостом, на правому березі Тополівки і завів із дружиною Веронікою своє господарство. Францішек, як наймолодший у сім'ї, залишився жити на дідишні, навпроти церкви.

Володимир Гумінілович був родом із Долини Станиславівської округи. Батько Лазар Гумінілович працював інспектором у Окружній Шкільній раді. Був одружений із полькою. Подружжя Ольги і Лазаря Гумініловичів мали двох доньок і сина.

І коли Лазаря Гумініловича направили на роботу управителем школи у село Попельники на Снятинщині, у родині Гумініловичів виник конфлікт.

— Я ніколи не поїду з дітьми у те глухе село, де болото

по коліна! Ні і ні! Хай те болото шлях трафить!... — кричала плачучи Ольга.

— Але Олюсько, — ніжно говорив до неї Лазар, — ти розумієш, як я один туди поїду, як я один буду жити в чужому краї без родинної піддержки?

— Не знаю, не знаю! — плачучи відповідала Ольга. Дочки, як почули, що їм треба переїжджати в село, та ще й так далеко від дому, почали голосити, аж їм повіки запухли.

Тоді втрутився син.

— Не плачте, не переживайте! Я поїду з татом.

— Ти що, Владзю, здурів, — заокруглила очі мама. — Я тебе ніколи і нікуди не відпущу! Затям собі це!

— Але, мамо? — запитав Володимир. — А що тоді робити татові?

— Не знаю, не знаю! — була категоричною Гумініловичева.

Скінчилося все тим, що у Попельники приїхали батько із сином. Володимир продовжив навчання у Заболотівській міській школі, потім у Коломийській гімназії. З п'ятого гімназійного класу вступив до вчительської семінарії. Після закінчення дістав направлення до Городницької сільської школи, на Городенщині. Тепер опинився у Топорівцях.

* * *

У Стефанівих готувалися до весілля. Євгенія ішла за Володимира Федіва, який у кінці травня мав висвячуватися. Євгенія із Володимиром в одну із п'ятниць узяли калач, курку і відвідали отця Юліана Войнаровського, заявивши про своє весілля. Тут же просили отця провести оповіди. Тричі до весілля отець Юліан щонеділі мав оголосити оповіди, що такі-то і такі молоді люди виявили бажання взяти шлюб такого-то числа.

— Чи не має хто з парохіян які зауваження до молодих...

Весілля у Стефанівих розпочалося у четвер з вінка. Весільний вінок приготували після деяких церемоній. Наприклад, вінок розпочався із встановлення на столі деревця, з яким пов'язано ряд весільних ритуалів. Деревце, — це молода ялинка висотою 1.5м. Придбати деревця на весілля, як правило, — обов'язок старшого дружби молодого. Та оскільки молодий був здалека, то цим займався найстарший із синів Стефанівих — Володимир.

Ще до обіду Євгенія одяглася по-сільському — у горботку, вишивану сорочку, на голову їй поклали віночок із паперових квіток, ззаду до віночка прикріпили довгі різнокольорові стрічки. На шию почепили багато різнокольорових намистин, а зверху гердан.

Після обіду Євгенія пішла просити по селі до вінка. По дорозі зі всіма віталася "Слава Ісусу Христу". Так само віталася, коли заходила до хати, а потім казала: "Просили тато й мама і я прошу, як ваша ласка, до мене до вінка".

Надвечір почали сходитися запрошені жінки — родичі, сусіди та близькі. Кожна несла із собою курку, хто миску білого борошна чи кукурудзяної муки, миску домашнього сира і все це віддавали господині, примовляючи: "Як дочекали-сте вінка, дай Боже, щоб дочекали і Христа", або "Добрий вечір, пані професорко, у вашій хатині щастя бажаємо вам і вашій дитині. Бажаємо весілля щасливо відгуляти і онуків дочекатися. Файне здоров'я мати, аби ще у правнуків на весіллі погуляти".

На столі стояли один на одному великі весільні калачі. Збоку один, трохи менший. У цьому меншому заткано гострим кінцем деревце. На самій верхній гілці пов'язана малинова стрічка. Коли зійшлися усі запрошені, Марія поставила на лаву під деревцем велику подушку, на яку

сіла весільна матка. Матка запросила собі до помочі одну жінку, взяла пучок конопляного повісма і скрутила його в нитку, друга жінка почала обривати з гілочок барвінку, якого нарвали ще вдень, зелененькі листочки. Решта жінок, які розсілися на лавах попід стіни, почали співати:

Трійця по церкві ходить,
 Спаса за ручку водить
 Пречиста Діва Мати,
 Просимо вас усіх до хати
 Плести віночок починати...

Матка дала Петрові, як татові молодой, три листочки хрещатого барвінку. Він поставив їх на пучок повісма і три рази обмотав червоною ниткою. Жінки співали:

Дайте, таточку, голку
 Ще й ниточку шовку
 Хрещатий барвіночок
 Зачинати плести віночок.

Марія, як мама, теж перев'язала три листочки хрещатого барвінку червоною ниткою до пучка повісма.

Дайте, мамочко, голку
 Ще й ниточку шовку
 Хрещатий барвіночок
 Зачинати плести віночок.

Далі вінок увивала матка, кілька разів приміряла, бо вінок з барвінку мав бути навколо голови молодой. Крім матки, ще жінки вили з барвінку чотири квітки. Три таких квітки ставили на голову молодой, а четверту — за образ Божої Матері.

Євгенія сиділа за столом під деревцем біля матки, яка час від часу приміряла вінок до її голови. В українському народному веселлі вінок відіграє ту ж роль, що в інших народів відіграє біле покривало — "фата" у росіян, чи "вельон" у поляків. Вінок, ще й з "хрещатим барвінком", охороняє молоду від "поганого ока", а також символізує чистоту і невинність. В Україні, звичайно, є

кілька видів барвінку, майже всі вони мають сині квітки, всі вічнозелені. Що характерно, зберігають свій колір і взимку. За ці властивості барвінку він у народній традиції вважається символом вічного кохання та тривалого щастя і вплітається у весільний вінок молодих. Барвінок часто згадується в українських народних піснях, казках, переказах і заклинаннях.

Усі знали, що Євгенія у заміжжі жити біля родичів не буде. Вона буде жити там, куди направлять на роботу її чоловіка. Виходило, що вона іде заміж на сторону, тому жінки біля вінка співали:

Ой, співала зозуленька, Сіла на стодолу, Скільки в селі парубочків, Я йду на сторону.	Була би ти, моя мамко, Весь хліб не поїла, Якби-с була, моя мамко, Ще раз відповіла.
--	---

Скільки в селі парубочків, І всі не жонаті, Схотіла ня моя мамка На сторону дати.	Чи я в тебе, моя мамко, Рано не вставала, Що ти мене молоденьку За невістку дала?
--	--

Тим часом матка увила вінок, ще раз приміряла молодій на голову. Володя зняв стрічку з деревця і матка обмотала нею вінок. Потім поставила в тарілку, квітки теж туди, біля вінка. Таріль поставили на весільні калачі, гарно прибравши квітками. За той час, що плели вінок, Марія всім гостям роздала паперові квітки. У Петра і Марії залишилися найбільші і найкращі однакового кольору.

Жінки почали співати:

У щасливу годиночку В'яже батько бай квіточку, У щасливу годиночку В'яже мамка бай квіточку...	Ой випало із горішка зеренце, Зачинайте, батьку, завивати деревце, Ой випало із горішка зеренце, Зачинайте, мамко, завивати деревце.
---	---

Марія і Петро, як батьки, першими прив'язали квіти
рядом на одній із верхніх гілок.

Ой зацвіла ружа дрібно —
В'яже квітку сестра рідна,
Ой зацвіла ружа дрібно —
В'жуть квітки братчики рідні.

На верхніх гілках деревця прив'язали квітки Володя,
Юліан, Клим, Роман, Тит. Маленьку Олечку тримала на
руках Марія, А дуже маленького Зенона — тато.

І так приспівували всій рідні. Після того, як трохи
прикрасили деревце, почали вечеряти. Потім розійшлися.

* * *

У п'ятницю вже пізнього ранку знову зійшлися ті
самі жіночки. Почали збирати молоду, що мала йти з
дружками по селі просити на весілля. Збирали по-
сільському. Євгенія була в довгій сорочці з червоними
вишитими рукавами. Вона сягала нижче колін. Внизу на
сорочці вибиті цирки, у горботці, вперезана в окрійку.
Молода сиділа на кріслі серед хати, а жіночки клали їй
на голову вінок.

Спочатку зробили беріг (форма каблуки) з
різнокольорових стрічок. Причому стрічки були різані.
На беріг намотували кілька шарів стрічок. Помежи них
ще вплітали стрічку-кривульку. Усе це з'єднувалося —
приколками.

Потім на голову пов'язали гердан, а до нього
причепили беріг. Зверху прикріпили барвінковий
позолочений весільний вінок, сплетений увечері. Вінок
передньою частиною прикривав гердан на голові. До
вінка в чотирьох місцях прикріпили згардочки із Маткою
Божою, китичкою і по зубку часнику. Згардочка і
китичка — символи чесності, непорочності і вірності.
Зубок часнику мав відганяти злих духів.

Три барвінкові квітки почепили спереду — коло вух, а одну ззаду. Коло них теж прикріпили по згардочці, китичці і зубку часнику. Стрічки пришиті до широкої ленти. Цей зшиток прикріпили ззаду, а потім навколо голови і кінці зв'язали за задньою частиною беріга. Все це кріплення прикривається тим же вінком. Ззаду беріга кріпили три квітки з вусами. Їх закріпили до спеціально складених кіс.

На шию начепили велику кількість намистин — білі під саму шию, після червоні, багрові, зелені. По білих намистинах почепили ще гердан.

Поки одягали молоду, жіночки співали:

Поза ворота тече бистрая вода	Прийде така годиначка,
З крутими кладочками,	Прийде така днина,
Ой ішла туди наша молоденька	Що де станеш, там заплачеш:
Зі своїми дружечками.	— Де моя дитина?

А за нею рідний тато:	Та й заплачеш, моя мамко,
— Утонеш, доню, втонеш.	В неділю раненько,
А за нею рідна мамка:	Не меш кому дати
— Утонеш, доню, втонеш.	Сорочку біленьку.

— У цій річці втону, у цій річці втону,	Та й заплачеш, моя мамко,
Врягують ня люди,	Дрібними сльозами,
Жаль вам, таточку, буде,	Як меш іти по водицю
Жаль вам, мамочко, буде.	Моїми слідами.

— Ой куди ти, молоденька, ходила,	Та й заплачеш, моя мамко,
Що так твоя голівонька зацвіла?	Як буде світати,
— Ой ходила я у вишневий сад,	І ще сонце не сходило —
Та й на мою голівоньку цвіт упав.	Я пішла сапати.

— Не озирайся, моя мамко, на мене,	Та й заплачеш, моя мамко,
Не зносила такий вінок я в тебе.	Зрання до обіду,
Купив мені мій миленький у Львові,	Як я вгорну киптарину
Дав за нього сто червоних готових.	Та й від тебе піду.

Ти гадала, моя мамко,
Що ня си не збудеш,
Прийде така годинонька,
Що плакати будеш.

Сіла мамка до вечері
Та й ся зажурилась:
— Лишень мої Євгеночки
Ложечка лишилась.

Або ложку порубайте,
Або її спаліте,
Або мою Євгеночку
Назад заверніте.

За цей час жінки закінчили одягати молоду і дружок. За кілька днів до цього надворі у бочку налили води. Молода вийшла з хати і підійшла до бочки з водою, щоб помилуватися своїм весільним вінком. У ці хвилини Марія порізала калач і роздала кожному по шматочку. Жіночки піднялися з лави і почали співати:

Ой дай, Боже, в добрий час,
Як у людей, так і в нас,
У щасливу годину
Виряджаєм дитину.

Ой дай, Боже, в добрий час,
Як у людей так і в нас,
У щасливу годину
Розвеселим родину.

Молода з дружками пішла з подвір'я просити на весілля. Жінки плескали в долоні, співали і вирядили аж за ворота.

Перший раз молода пішла просити на весілля отця Юліана Войнаровського. Ангеліна Гумінілович несла калачі і курку. В отця на весілля просила молода:

— Прошу вас, отче, на Боже благословіння і до мене на весілля.

Від отця молода з дружками пішла просити до родичів, сусідів, знайомих. У цих людей вже просила старша дружка. Старшою дружкою була Анна Стефанів:

— Просили тато, мама, молода і я прошу, як ваша ласка, до нас на весілля.

Молода у лівій руці несла жмут повісма, обгорнутого у хустку, а на праву руку була накинута хустина, через яку зі всіма віталася і цілувалася.

Старша дружка несла під пахвою загорнутий у хустку калач і кожному в хаті відкраювала по шматочку. Калач був рідкістю і ласощами. Його їли, підставляючи долоню, щоб, не дай Боже, навіть крихта не впала на землю.

Для запасу калачі носили із собою всі дружки. Як правило, за звичаєм молода повертала просити на весілля батьків молодого, а молодий — батьків молодої. Все це супроводжувалося за відповідними сценаріями.

Оскільки молодий був зі сторони, то деякі весільні обряди обминалися.

Увечері розпочалися заводини. Прийшли музиканти і почали грати на воротах. Петро з Марією вийшли до воріт з калачами, дали музикантам ринський злотий і запросили:

— Просимо, дорогі музиканти, до нашої хати.

До музик входили скрипаль, цимбалістий і басістий. У хаті музиканти заграли перший танець для тата і мами, потім — для братів, сестер. Опісля пішли вечеряти. За той час зійшлося багато молоді. Після вечері музиканти почали вигравати різні мелодії. Першими у танець пішли молода з дружками, зі своїми близькими товаришами.

Після кількох танців молода почала запрошувати дружок, своїх подруг, родичок, знайомих і сусідів до хати увивати деревце. Бо під час вінка жінки увили деревце лише кількома квітками, а деревце, як символ весілля, мало "потопати" у квітках, причому різних форм.

За стіл сіла молода на подушку, біля неї дружки, далі кругом стола — дівчата. Мама поставила на стіл квіти, кетяги червоної калини, різнокольорові пір'їни. Дівчата почали виготовляти паперові квітки, до них чіпляли пір'ячко, калину і співали:

Ой летіли білі гуси по горі —
Погубили біле пір'я по столі,
А ви, дівчаточка, збирайте
І красиво деревце ввивайте...

Одночасно зі співом почали прив'язувати квітки до деревця:

Летять галочки у три рядочки, Зозуленька попереду, Біжать дружечки у три рядочки, Молоденька попереду.	Щоби мене пізнавали, Щоби мене знали, Щоби мене в твоїй хаті За невістку мали.
---	---

Усі галочки як закаркали, Зозуленька закувала, Як дружечки заспівали, Молоденька заплакала.	Вийди, вийди, молоденька, Тай стань собі в ганчик, Та й подякуй парубочкам Що ті брали в данчик.
--	---

Ой чого ти, молоденька, тужиш? Чи не того, що дівочкою більш не будеш? Вже червоні попліточки не вплетеш, Товаришці за дружку не підеш.	Та й подякуй парубочкам, Почастуй горілкою, Що вони тя гонор дали Які-с була дівкою.
--	---

Ой вийду я за ворота Та й розкину карти, Каже мамка покидати Та й дівочькі жарти.	Та й заплачеш, молоденька, В перший понеділок, Як викинуть з-за голівки Хрещатий барвінок.
--	---

Ой вийду я за ворота Та й розкину книги, Каже мамка покидати З парубками ігри.	Та й заплачеш, молоденька, У другий вівторок, Як завдаст тя лиха доля Нараз робіт сорок.
---	---

Пливе човен води повен Та й вихитується, Йде Володя до Євгенки Та й випитується.	Ой заплачеш, молоденька, У третю середу, Як ударить твоя доля У лице спереду.
---	--

Який тобі, Євгенко, Рантух купувати, Ой чи довгий, чи короткий, Щоб ніжки накривати?	Та й заплачеш, молоденька, У четвер четвертий, Як буде тя лиха доля Твої кости терти.
---	--

Купи мені, мій миленький,
З червоними квіти,
Щоби мене пізнавали
Твої мамки діти.

Та й заплачеш, молоденька,
У п'яту п'ятницю,
Як меш вести свою долю
Із першим п'яницю.

Купи мені, мій миленький,
З червоними хрести,
Щоби мене пізнавали
Твої брати й сестри.

Та й заплачеш, молоденька,
У шосту суботу,
Як меш іти з лихов долев
В поле на роботу.

Ой заплачеш, молоденька,
У сьому неділю:
Ой, Господи милосердний,
Де я си подію?

Потім дівчата почали співати веселішої:

Ой з-під стріхи місяченьку
З-під стріху, з-під стріху,
Ой увили деревце
На столі на віху.

Ой ходили та й рубали
Самі парубочки,
Та й увивали на столику
Гарнії дівочки.

Ой хто теє деревце
Та й ходив рубати?
Щоби йому на столику
Красно процвітати.

Ой увили деревце
Та й увили рясно,
Дзінькую вам, дівчаточка,
Та й за товариство.

Дівчата встали, взялися руками за гілочки деревця і заспівали:

Ой таточку, серце, відкупи деревце.
Ой ми його увивали та й золотом покривали,
Ой мамочко, серце, відкупи деревце.
Ой ми його увивали та й золотом покривали.

Ой братчику, серце, відкупи деревце.
Ой ми його увивали та й золотом покривали,

Ой сестричко, серце, відкупи деревце.
Ой ми його увивали та й золотом покривали.

Ой молоденька, серце, відкупи деревце.
Ой ми його увивали та й золотом покривали,
Не за гріш, ні за два,
Лиш за чарку вина.

Після цього дівчат пригощали, але це відбувалося недовго. Дівчатам хотілося танцювати.

Через деякий час молода запросила хлопців до хати, щоб нести молодому вишиту сорочку, в якій він мав іти до шлюбу. Та оскільки молодий був здалека, то сорочку передали раніше. Молодь ще трохи потанцювала і розійшлася.

* * *

На третій день весілля — в суботу зранку дружки пішли просити хлопців вести молоду до шлюбу. Перед обідом приїхав молодий зі своїми друзями і родичами. Почали сходитися хлопці. Мама молодої приготувала все необхідне до шлюбу — золоті перстені, біле полотно, яким мали у церкві перев'язувати молоду, калачі.

Молода вийшла з хати уже вбрана у білу сукню і вельон. Марія почала посівати житом з цукром, щоб життя молодих було щасливе, багате і солодке. Молода з хлопцями, музикантами, родичами вийшла на дорогу. На дорозі чекав молодий. Євгенія підійшла до Володимира, тричі поцілувалися і вона почепила молодому букет. Дружки почепили букети дружбам. Молоді взялися за руки, а дружби — дружок. Церква через дорогу, і хлопці почали співати. Музиканти підігравали.

Ой перший раз молоденька, перший раз,
Поклонися своїм мамці і татові хоч сто раз,
Бо вони вже довгі літа чекали,
Нім ся твого поклону діждали.

Молода тричі вклонилася своїм батькам.

Ой ми до церкви йдемо, Молоду ведемо, Червона, як калина, Солодка, як малина.	Ой ми до церкви йдемо, Молоду ведемо, З файними дружечками, З чорнобривими парубками.
--	--

За цим заспівали:

Копав же я криниченьку Неділеньки дві, Любив же я дівчиноньку Людям — не собі Ой жаль, жаль серцю буде, Візьмуть її чужі люди, Моя не буде.	А вже з тої криниченьки Орли воду п'ють, А вже мою дівчиноньку До шлюбу ведуть — Ой жаль, жаль серцю буде — — Візьмуть її чужі люди, — Моя не буде.
---	---

Вже до тої криниченьки Стежки заросли, А до мої дівчиноньки Старости пішли. Ой жаль, жаль серцю буде, Візьмуть її чужі люди, — Моя не буде.	Один веде за рученьку Другий за рукав, Третій стоїть, ревно плаче — Любив та й не взяв. — Ой жаль, жаль серцю буде, — Візьмуть її чужі люди, — Моя не буде.
---	---

Привели її до церковці:

— Тепер ти моя.

Вона стала, відказала:

— Неправда твоя

Ой жаль, жаль мені буде, —

Візьмуть її чужі люди, —

Моя не буде.

Після цього пішли до церкви, де на них чекав отець Юліан Войнаровський. Почалася вінчальна відправа.

Молодим поставили над головами корони, як символ чистоти і невинності. Відчитавши молитви, отець

Войнаровський одягнув вінчальні перстені на пальці молодих. Поклавши руки на Святу Єванглію, молоді склали присягу, у якій пообіцяли одне одному любов, вірність, чесність і послух подружній, випрошуючи у Бога в цьому допомоги аж до смерті. В церкві ще довго витало відлуння:

— Жінки, коріться чоловікам своїм, як Господеві, бо чоловік є голова жінки, як Христос Голова Церкви, Він же і Спаситель тіла...

З церкви пішли на обійстя школи, де жили Стефаніви. Марія перелила на ворота свіжою водою, щоб молодим велося багатство. Мала Ольга за звичаєм винесла молодим дзеркало, і ті за рухом сонця дивилися на себе. На подвір'ї почалися танці, але зараз-таки хлопці почали заводити молодих до хати. З подвір'я аж до весільного стола Марія постелила тканине рядно. По ньому хлопці, взявшись за руки і пританцьовуючи на рядні, направилися до хати. За ними дружки з дружбами, а потім молоді.

На сінешнім і хатнім порогами батьки молодих тричі благословили весільними калачами. За третім разом дали калачі в руки молодим.

За молодими в хату ввійшли весільні батько і матка. Тричі, усі разом пританцьовуючи, обійшли весільний стіл. За третім разом Володимир і Євгенія поставили калачі біля деревця і посідали. За ними сіли дружки з дружбами, хлопці. Коли обходили, стіл хлопці співали:

Ми жали барвін —
Барвінковий лист,
Ой ми у церкві були,
Ми щось там бачили:
Два вінки на престолі,
А опісля в молодих на голові...

Петро і Марія почали частувати усіх горілкою, весільними стравами. Після кількох чарок залунали веселі та жартівливі пісні:

Від саду до саду капусту садила,
Чому мене той не взяв, що-м вірно любила?
Але взяв мене той, що-м з роду не знала,
Це за той перебір, що-м перебирала...

Ой пила-м, пила-м, та й чіпец згубила,
Прийшла додому, ще й мужа біла.
Ой біла, біла, вигнала з хати,
Чому, мой, не йдеш той чіпец шукати?

Ой куме, куме, кварта горілки,
Шукайте чіпец мосї жінки.
Кварта горілки, гілетка проса,
Та най не ходить простоволоса.

Після гостин молодь вийшла танцювати. Танцювали, аж поки не почали сходитися гості. Як появилися перші гості, хлопці і дівчата розійшлися.

Кожній парі гостей музиканти грали весільний марш. За таку увагу гості кидали музикантам у тарілку біля них свої кревні крейцари.

Кожний гість ніс на весілля дві хлібини, а жінка під пахвою — курку. Заходячи до хати, де стояло деревце, гість віддавав газді хліб, а жінка курку господині. Тато зразу запрошував гостей за стіл і передавав весільному старості. Старостів було кілька. Кожний мав кімнату чи дві, де обслуговував гостей. Староста слідкував, щоб були вчасно подані страви і горілка. Припрошував гоститися:

— Їжте, пийте, дорогі гості. Такої горілки, як у нашої корчмарки Ауторки, не знайдете ніде. А страви! Які смачні!... Які файні!... Ану пийте, закушуйте! — не

припрошував — співав староста. — Веселіться, веселіться, пийте за здоров'я наших молодих...

— Ти диви, як файно припрошує. А який дуже ввічливий. Де це наш професор відшукав такого старосту? — шепнув один із гостей Іван Грищук до сусіда по столу Миколи Тофана, — не говорить, а співає...

— Це не наш, якийсь сторонський.

Горілку пили маленькими келишками, які називали наперстками. Один — два таких наперстки для людей, які рідко вживали горілку, — і в голові уже шуміло. Розв'язувалися язики.

— Ану, старосто, дай вам Боже здоров'я, бо ми п'ємо, ви нас припрошуєте, а вас нема кому припросити, — підморгнув Грищук до Тофана.

Пийте здорові, пане Грищук, пийте на здоров'я, дай Боже вам здоров'я, що ви за мене не забули. Староста випив і не встиг закусити, коли це:

— Пане старосто, пане старосто, — підморгнув Тофан до Грищука, — дай вам Боже здоров'я! І налив старості повний келишок.

— Ой, дякую вам, пане Тофан, пийте на здоров'я.

Більшість гостей зрозуміла до чого йдеться, і знову хтось напився до старости і наляв йому. Кілька келишків підряд і майже без закуски зробили свою справу. У старости очі посоловіли. Він охляв, присів на лавку і лише мотав головою, як конина на сонце.

Гості почали сміятися.

— Він нас припрошував, припрошував, а ми його припросили. Думали, він твердий, а виявився м'якенький.

Тут увійшли Петрові родичі, старосту взяли попід руки й повели. Прийшов Петро.

— Гості, милі гості, та ж не дурійте, що ви робите? — забідкався. — А хто тепер буде вас обслуговувати? Гості притихли.

Одні гості прийшли раніше, інші пізніше, ніхто ні на

кого не чекав. Коли прийшов, відразу садовили за стіл і пригощали.

Невдовзі почали грати музиканти, запрошуючи гостей танцювати. Хто з гостей прийшов раніше, йшов танцювати. Музиканти грали коломийки, верховинку, горе-польку, яблучко, краков'як, аркан та інші мелодії. Була пізня весна, надворі тепло, то танцювали на подвір'ї. Зимом танцювали у стодолах. В одній із кімнат сиділи старші віком гості, у другій – сторонські. Петро запросив музикантів до них у кімнату. Бо в Топорівцях віддавна повелося приділяти сторонським гостям особливу увагу. Їм давали найкращі страви, їх припрошували найповажніші весільні старости, а коли йшли танцювати, то свої сільські з поваги до них не танцювали.

Десь опівночі розпочалося частування молодих. Музиканти сіли на лаві під вікнами. Молоді сиділи за столом під деревцем. З боку молодої сіли дружки, а з боку молодого – дружби. На столі стояло два декоративні тарелі. Батьки сиділи край столу і тримали в руках свічки, які горіли, поки не закінчилося частування молодих.

Першою частувала весільна кухарка. Гроші вкинула в одну із тарілок, а потім тричі розцілувалася із молодою. Перший раз через хустину молодої в руку, а потім у губи. Так робили усі тричі підряд. Жіночки, гарно співаючи, сіли біля музикантів:

Ой, до мене, родинько, до мене,
Не меш мати позороньку за мене.

Стань, родиню, перед мене,

Стань, родиню, перед мене,

Та й почасть мене

З доброю долечкою, з доброю волечкою.

Після кухарки Євгенію і Володю частували тато, мама. За ними брати, сестри, Лесь і Семен Мартовичі, близька родина, дружки, дружби і решта гостей. Гості

Євгенії кидали гроші в один таріль, а рідні і гості Володимира — в другий. Хустки, відрізи клали молодій на плечі, інші подарунки ставили рядом з тарелями.

Жіночки кожному приспівували:

Стань, тату, перед мене
 Та й почастьуй мене
 З доброю долечкою,
 З доброю волечкою...
 І так по черзі усім гостям...

По закінченню частування дали гарячі страви. Після вечері деякі гості танцювали, інші пішли додому. Щоправда, весілля у Топорівцях проходить веселіше, коли обоє молоді із цього села. У Стефанівих, як один гість висловився, весілля йшло за скороченою програмою.

Щоб вийшли молоді із-за столу, дружби повинні скупити дружок. Перед кожною дружкою на столі появилися тарелі. Дружби почали кидати по грейцарю. Дружки заперечували головами, що не згодні. Ті почали кидати по п'ять, потім по десять. Дружки підвелися і на знак згоди причепили замість букетів вишиті хусточки. Дружби із дружками пішли танцювати.

Біля молодої зразу опинився Роман, який, як брат молодої, продавав її молодому. Родичі молодої дуже вихваляли її, аби підняти ціну.

— Пане молодий! Ви ж добре придивіться, може, ви ще добре не розгледіли нашої молодої — красива, вчена, а яка розумна, вміє все робити по господарству, вміє шити, варити, пекти...

— Ну добре, — відповів Володимир і кинув п'ять грейцарів у таріль, який стояв перед Романом.

— Та ні-і-і-і! О ні! — замотав головою Роман, — що, пане молодий, хочете дешево викупити молоду?

Володимир кинув у таріль двадцять грейцарів.

— Та що ви! — заперечив знову Роман, — якщо пан молодий дуже бідний, то я йому позичу.

Володимир кинув у таріль одну корону.

— О! О! Це починає мені подобатися, нарешті пан-молодий нарозумився, — під загальний регіт присутніх мовив Роман, — давайте, давайте ще пане молодий.

Той кинув ще одну корону і зверху поставив гарний кишеньковий ніжик.

— Це може бути! — і Роман підняв палець вгору, — менше-більше! І встав з-за столу.

Поки молодий скупував молоду, її родичі співали:

Мало, зятечку, мало,
Нам би ся більше здало.

Після цього Євгенія вручила подарунки родичам молодого. А позаяк молода мала йти жити за молодим, то їй почали співати:

Ой, не плачте, мій роде, за мною,
Лишаю вам дрібні сльози по столу,
А ще дрібніші
Забираю з собою.

Не плач, небого,
Що йдеш жити до молодого,
Нехай плаче він,
Що бере біду в дім.

Співали й інших жартівливих пісень, поки не пішли танцювати.

Через деякий час Володимир і Євгенія запросили до хати жінок із близької родини. Серед хати на крісло сів молодий, йому на коліна поклали подушку, а на ню сіла молода. У Євгенії сестри були ще малі, то прийшлося

розбирати молоду весільній матці.

Насамперед матка зняла з голови вельон, потім вінок. Мама молодого розчесала молодій коси і заплела. Зав'язала ззаду по-молодицьки, потім пов'язала хусткою. Все це супроводжувалося співом:

Ой, червоний бурячок,
Зелена гичка,
Вчора була дівчинонька,
Тепер молодичка.

Ой, зацвіла синя квітка
В зеленім барвінку,
А Володимир ся гонорує,
Що вже має жінку.

Печу хліб, печу хліб,
Один пригнітився,
Який сам, таку взяв, —
Ніц не помилився.

Уже молода жінка відчепила вінок у молодого. Оба вінки поставили за образ Божої Матері. Закінчивши це, пішли далі танцювати.

У неділю після обіду знову почали сходитися гості. Їх припрошували сідати за столи молоді господарі — Євгенія і Володимир. Гості підвечіркували, веселилися, інші танцювали. Ввечері всіх запросили до вечері. Опісля, хто хотів, — пішов додому, а інші танцювали. Вже під кінець Петро трохи підвипив на radoцax, що весілля ось-ось завершеться, і пішов з Марією танцювати коломийки, та ще й із приспівом:

Ой музики, музиченьки,
Музики прошені,
Ви, музики, файно грайте,
Бо ви заплачені.

Ой музика файно грає,
Весело си дивит,
Йому їсти не давали —
Він си не противит.

Ой музики, музиченьки,
Музиченьки милі,
Не будете файно грати,
То будете биті...

Йому їсти не давали,
Наказали грати,
А кухарці наказали
Їсти не давати.

Більшість гостей повставали з лавок, щоб ближче бути біля танцюючих.

— Ти диви, що наш професор виробляє, — підморгнув Іван Грищук. — Я ще не бачив, щоб він таке собі дозволяв.

— Ет! — махнув головою Микола Тофан. — То не професор, а трохи горілка, трохи зі втіхи, що доньку віддав. Усе-таки перше весілля. Далі йдуть хлопці. Хто знає, коли буде наступне весілля.

А Петро вже не міг зупинитися. Що Марія штовхала його. Шептала на вухо: — Петре! Люди дивляться. Бійся Бога! Ого!

Цимбалістий, цимбалістий,
Як ти файно граєш,
Бодай тобі покривило
Як перебираєш?

Цимбалістий, цимбалістий
Де ти забарився?
В Городенці на ярмарку
За дівчину бився.

Музиканти мої,
Та заграйте мені,
А я вам за то-то
Барабулі решето...

Нарешті Марія Петра спам'ятала, і той перестав танцювати. Обоє відійшли і помало віддихувалися.

— Петре! Та я думала, що ти з мене все повітрясаєш, навіть душу. Та ти ніколи собі таке не дозволяв. Що з тобою? На носі скоро п'ятдесятка! Що вже танцювати більше не будеш?

Петро, тяжко дихаючи, мовчав і витирався хусточкою. Хто знав? Хто знав? Хто міг передбачити, що це його останнє весілля... Що це його останні танці... Остання веселість...

Після опівночі гості розійшлися. Так Марія з Петром відправили перше своїй дитині весілля. Звичайно, радості їхній не було меж. Таке життя...

* * *

Потягом похитувало то в один бік, то в другий. Він не спішив. Надворі сонце пекло немилосердно. Хоча вікна у вагонах повідкривані, та від невеликої швидкості пасажирам було дуже і дуже душно. Майже кожний махав перед лицем капелюхом, а жінки зсунули з голів хустки, щоб хоч трохи охолодитися. Але від спеки спасу не було.

Махав капелюхом і Петро Стефанів, який їхав із Коломиї. “Здавалось би, чого в таку спеку перти до Коломиї. Яка така нагальна справа? — сварився в думках Петро сам із собою. — Викликали його в Окружну Шкільну раду. То-то порадували, то-то порадували. Бодай їм добра не було.

— Боже! За віщо така кара? — далі думав Петро... — Мало що в душі все перевертається, ніби коти шкрябуть, а тут ще й немилосердно пече сонце.

О Господи! Ще недавно, ще вчора, так було добре, як усе добре складалося

— зробили Євгенії весілля, попався їм добрий зять, уже на днях висвятився, зразу дістав призначення і вчора забрав Євгенку із собою. Всією сім'єю проводжали їх. У Марії нескінченним потоком текли з очей сльози. Він

теж не втримався. Адже це радість. Ще й яка! Усі бажали їм щастя.

— Володя успішно вчиться у Львівській духовній семінарії. Уже, Слава Богу, на другому курсі. Вчиться добре, — усміхнувшись подумав Петро, — це добре.

— Гнатко через рік закінчить свою цісарсько-королівську кадетську школу і буде старшиною австро-угорського війська. Був дома на вакаціях ще минулого року, на весілля Євгенії не відпустили. Так, так. Недавно одержали листа. Дуже вибачався, що не приїхав. Що то говорити, — перебирав далі у думках Петро, — там, у школі, переваги у всьому мають — австріяки, поляки, німці. А русини? — і Петро змахнув рукою. З боку здавалося, що цей чоловік з кимось сперечається. — Але дасть Бог, та й усе буде добре. Все буде добре. Гнатко був чи не найздібнішим серед усіх дітей...

— Юліанчик! — і Петро усміхнувся. — Дитина хоч до рани прикладай, що чемний, ввічливий. Ще рік має вчитися у гімназії. Недавно заявив, що не хоче бути вчителем, ні воєнним, ні священиком, хоче закінчити сільськогосподарську школу, що біля Львова. Каже, — і Петрові пробігла усмішка по лиці, — що дуже любить поле. І справді.. Цілий день може пробути у полі — то милується кукурудзою, то картоплею. Як лише побачить деякий бур'янець, зразу сапою підрубає. Вивозить у поле курячий послід і присапує біля кожного корча гарбузів. Від цієї поживи гарбузи ростуть такі великі, що восени, коли настає пора збирати врожай, то кожний гарбуз треба піднімати вдвох.

— Так, так... — Петро засмучено подивився у вікно потягу, але від розпуки на душі нічого не бачив, — тепер це все йде шкереберть. Він зігнувся ліктями на коліна і ймився руками за голову, в якій щось шуміло і бухкало.

— Цього року, — Петро випрямився і знову повернув у думках до дітей, — Климко пішов вступати до

Заліщицької вчительської семінарії. Захотів іти слідами своїх батьків, каже, — і Петро, на мить забувши про свою біду, знову усміхнувся, — що дуже любить учити дітей, хоче бути сільським професором. Ще маленьким ходив помежи дітей у класі і щебетав, а щебетав, що він маленький професор. Все тішився — що тато великий професор, мама велика професорка, а він такий собі маленький професор. Що то сміху було. І Петро знову усміхнувся сам до себе.

— Ромчик уже у другій клясі Коломийської гімназії. Але, — Петро помахав головою, і подивився навколо себе, чи хтось за ним не спостерігає. Бо подумає, що цей чоловік щось не сповна, — то усміхається, то дуже сумний, щось розмахує руками, — Ромчик з усіх дітей дуже хворобливий. То кашляє, то горло болить. Дивись, уже температурить. І так весь час, відколи народився. Боже, — Петро перехрестився, — дай йому ліпшого здоров'я. Бо то також така мила дитина.

— Титко цього року вступає до гімназії. Олечка, Зенончик ще малі... Марія носить ще одне під грудьми. Ще одне... Якось воно буде...

Але як це все перебути? Як він має їм усім це розказати? Тепер їхне, так би мовити, життя робить різкий крен. Якось він читав у часописі, що на морі, коли судно робить різкий крен, то інколи може перекинутися. Як усе це має пережити Марія? Чи не відіб'ється це на її вагітності?"

Петро вкотре втупив погляд у вікно, злегка помахуючи капелюхом, рятуючись від спеки. Потяг повз справді мов той вуж. Зупинки були одна за одною, і він навіть не встигав розігнатися.

— "Як тепер буде?... Як тепер буде?..." — від жури не знаходив собі місця Петро Стефанів.

Поки Петро Стефанів так бідкався, його Клим перебував у Заліщиках, на Тернопіллі. Він виявив бажання іти по шляху своїх батьків, і тут розшукував потрібний йому заклад. Довго шукати не довелося. Вчительська семінарія знаходилася у двох невеликих будинках, недалеко від пішохідного мосту через Дністер, який вів до Чернівців.

Документи відразу прийняли, і Клим приступив до задачі вступних іспитів, які з успіхом і здав. Його викликав директор Тит Слоневський.

Учительську семінарію у Заліщиках було засновано у 1899 році на вимогу української парламентарної репрезентації у Відні. Парламентарі добивалися, щоб семінарія була русинською. Проте польські шовіністи вперлися, і вона була утраквістичною, тобто навчання мало вестися польською і русинською мовами. Парламентарі ще домоглися урядової ухвали у Відні, що директором Заліщицької семінарії завжди повинен бути русин.

Першим директором і став греко-католик — Тит Слоневський. Таких людей поляки називали "пожондні русіні", тобто це такі, які забували про те, хто вони, з якого роду і ревно їм служили. Про таких людей, як Тит Слоневський, був латинський вислів "генте рутенус, націоне польонус" — з роду русин польської національності.

— Пане Стефанів, — директор говорив опустивши очі додолу, — ви успішно здали вступні іспити і можете бути зараховані учнем нашого семінару, якщо підпишете договір.

Климу від почутого, від радості аж дух перехопило в грудях, і він уважно слухав пана Слоневського. Але від того, що говорив далі пан директор, у хлопця похолело в грудях:

— Під час навчання, — монотонно, гугнявлячи, продовжував пан директор, — в залежності від оцінок ви будете одержувати державну стипендію. Стипендія у нас від 12-18 корон. Після закінчення семінару ви зобов'язані відпрацювати шість років учителем. Якщо порушите цю вимогу, то мусите повернути державі всі гроші, одержані у вигляді стипендії. Вам усе ясно?

Нарешті Тит Слоневський подивився на Кліма таким поглядом, що в того по спині побігли мурашки.

— Ясно! — все-таки радів у душі Клим, — я підпишу такий договір!

Навчання у семінарії було 4-річне. В цьому наборі, як стало відомо Кліму, було прийнято 36 учнів — 19 русинів, 14 поляків і 3 жидів. Перебуваючи у семінарії під час здачі вступних іспитів, Клим довідався, що недавно у семінарії відбувся учнівський страйк. Учні вимагали усунення з посади вчителя, ярого польського шовініста Марчинського.

Закінчився цей страйк тим, що з 23-х русинів здало матуру лише 11 кандидатів, з п'яťох жидів — ніхто, з 24-х поляків здало 19 учнів. З цього всього Клим Стефанів зрозумів, що в учительській семінарії панує польська дискримінаційна політика.

Із Заліщиків до Городенки Клим їхав потягом, а з Городенки пішки. Йдучи дорогою, відчував велику полегшу в душі, радість. Хотілося співати, танцювати. Душа раділа. Він — учень вчительської семінарії, і з 1 вересня приступає до навчання! Сповнилася його довгождана мрія. На полі нікого не було. І він на radoщах кричав:

— Я вступи-и-и-и-и-в-в! Я вступи-и-и-и-и-в-в! І перекинувся кілька разів через голову. Коби скоріше додому. Коби скоріше. Як хотілося чимдуж похвалитися своїми успіхами. Він то йшов, то біг, не чуючи під собою землі, і думав:

— “Зараз розповім татові, мамі, молодшим братам, які є вдома, що я вступив”. І коли побачив вдалині село, ще більша хвиля радості заповнила його єство. А вже як побачив їхню оселю, то стриматися не міг і побіг, побіг.

Клим не забіг до хати, а влетів:

— Дозвольте доповісти, панове! — взявши два пальці під козинок, — що я є учнем Заліщицької вчительської семінарії.

І застиг. Ніякої реакції на його таку велику радість. Мама сидить заплакана. В тата сумне обличчя.

* * *

Уже три роки минуло з того часу, як Гнат Стефанів став учнем цісарсько-королівської кадетської школи у Львові.

Ця школа побудована і відкрита на честь сорокових роковин з часу вступу на престол Його Апостольської Величності імператора Австрії і короля Угорщини Франца Йосифа 1. У вестибюлі першого поверху на стіні височів портрет Його Величності. Над ним — розпростертий двоголовий орел. Під портретом у позолочених рамках красувалася ухвала:

Сейм Королівства Галичини Володомирії з Великим Князівством Краківським установив віковічну фундацію імені Його Цісарсько-Королівсько-Апостольської Величності Цісаря Францишка Йосифа 1, призначену на освіту молоді польського і руського походження з Галичини без різниці у віросповіданні, обрядовості і стану, у військових закладах, і призначає на ту ціль на вічні часи щорічно дванадцять тисяч злотих ринських.

Зліва висів імператорський чорно-жовтий прапор, справа — біло-червоний прапор Австрійського дому. В школі було 4-річне навчання. Школа випускала молодших старшин австро-угорського війська — підхорунжих і хорунжих.

Наука Гнату Стефаніву у цій школі йшла дуже добре. Хоча були досить високі вимоги до учнів, особливо до русинів. Австрійські та польські воєнні спеціалісти ніяк не могли зрозуміти, чого це русини пхаються до воєнної науки. У школі переважно вчилися австрійці, німці, поляки, чехи й угорці. Старшинами-русини в Австро-Угорській армії були одиниці. На русинів дивилися з презирством. Гнат це відчув відразу, як лише розпочав навчання.

Але завдяки своїм непересічним даним — допитливість, відмінні успіхи у навчанні, настирливість і інтелектуальний розвиток змінили до себе відношення його наставників. Вони дійшли до висновку, що цей учительський синок стоїть набагато вище від їхніх любимчиків інших національностей.

Гнат, володіючи глибокими знаннями, повернув до себе багатьох учнів школи — одним він симпатизував своїм вихованням, другим — відмінними знаннями, і вони часто зверталися до нього за роз'ясненнями. У нього появилось багато друзів. Особливо була міцна дружба з Альфредом Бізанцем, батьки якого німці і жили у Галичині. Альфред був молодшим від Гната, і вчилися вони у різних класах. Але життя завжди переконує, що молодші тягнуться до старших.

Коли Євгенія виходила заміж, Гната не відпустили додому. Такого у практиці кадетської школи не існувало. Інша справа, коли помирали близькі родичі — тато або мама, тоді відпускали.

Гнат здавав останні іспити і з веселим настроєм збирався по маленьку їхати додому на вакації. Це останні вакації, — думав збираючись, — адже на другий рік він закінчить школу і вже буде служити старшиною в армії. Гнату Стефаніву йшов двадцятий рік — фізично розвинутий, буйний чуб, красивий. Не одна дівчина задивлялася. Але навчання, послух старшин і вчителів

було понад усе. І коли у Топорівцях дехто йому натякав про дівчат, він червонів і лише усміхався.

* * *

Виповнювався майже рік, як учився у Львівській духовній семінарії Володимир. Навчання ішло йому добре. Побував на весіллі Євгенії. Гната не відпустили, тому їхав самий. А як хотілося вдвох.. У Львові вони часто зустрічалися, гуляли по місту, знайомилися з історичними пам'ятними місцями величного міста.

— То таке, Гнате, — розпочав одного разу розмову Володимир, — хоч ми вчимося у різних навчальних закладах, але коли-не-коли зустрічаємося. Тішимося цим обидва. Але скоро ти скінчиш свою школу і мені буде трохи скучновато одному.

— Не журися, братчику, — відповів той, — а може, я дістану службу у самому Львові, і ми далі будемо зустрічатися.

— Дай то Боже! Дай то Боже! — усміхнувся до Гната Володимир.

Пройшло небагато часу, і вони разом їхали потягом додому на літні вакації.

— Гнате, чуєш, Гнате! — розпочав весело Володимир, як уже від'їхали трохи від Львова. — Давай ми цього літа нарешті відправимося у Карпати. Ти знаєш як цього хочуть і Юліан, Клим, Ромчик.

— А Титко?

— Та що Титко? Він ще замалий до таких мандрівок.

— Ти так думаєш? — мовив Гнат, прислухаючись до стукоту коліс. — А чи добре буде, що ми Титка не візьмемо? Ти знаєш, які це будуть плачі. Ні-і-і! Нам не можна розривати наше чоловіче кулко.

— Гнате, може, ти і правий, але посуди сам. Титкові одинадцять років, Ромчикові тринадцять. Пускатися з ними у гори — ризикована справа.

— Володю! Це все так. Тут ти правий. Але як ти будеш дивитися у вічі цим малюкам, коли ми повернемося з гір? Подумай над цим. А зрештою, давай сваритися через це не будемо. Приїдемо додому і там ще раз усе обсудимо.

Запала мовчанка.

— Володю. Я оце думаю, зараз приїдемо додому, ото радості буде повна хата. Там уже десь так на нас чекають, що не дочекаються.

— То-то десь нас визирають, а визирають...

— А ти написав, щоб за нами виїхали, чи будемо йти пішки?

— Звичайно написав.

* * *

Зійшовши з потяга на городенківській малій станції хлопці зразу помітили їхні коні і тата, що сидів на фірі якийсь зсутулений. Хлопців це здивувало, бо кожний раз тато їх зустрічав біля вагона, завжди веселий, обіймав, цілував. А тепер?...

Вони підійшли і презирнулися між собою. Тато сумний, ніби трохи почорнілий. Невже захворів? — подумав Володимир, придивляючись.

— Тату! Що сталося? — не витримав Володимир.

— Сідайте. Будемо говорити вдома.

Цілу дорогу ніхто не промовив жодного слова. В потягу вони веселилися, не відчуваючи ніякої біди. А тут щось сталося. Це точно. — міркував у думках Володимир.

— Що могло трапитися? — почав переживати і Гнат.

— Їм би таке ніколи в голову не прийшло, — думав і Петро, позираючи на своїх синів, — Марія уже кілька днів плаче, ходить із запухлими очима. На це дивиться малий Зенончик і собі складає так інтересно губки до плачу, що якби не така ситуація, то було би повно сміху

у хаті. Але тепер усім не до сміху. Уже кілька разів просив Марію не плакати, не переживати, бо це нічого вже не дасть, адже носить під грудьми дитину. Нічого не допомагає. Ох, Ох... — помахав у повітрі батогом Петро, хоча коні і так бігли.

* * *

Уже кілька днів минуло, як на парохію приїхав молодий отець Володимир Федів. Сусіди придивлялися до молодого їгомостя і молодої їмості. В неділю до церкви повалив народ, як той казав, і старе і мале. Всі хотіли побачити молодого пароха, його їмость, почути, як буде вестися Служба Божа. Особливо нервував уже старший дяк. То ж треба вдати зі своїм співом молодому священику. Аякже! — Ти думаєш то така собі проста штука? — ще вдома ні з сього ні з того сварився з жінкою. Та мовчала. Теж по-своєму хвилювалася.

— З кожного двору ґарець зерна. Це не так просто. Скільки треба мати поля, а наробитися? — вмить прикинула в думках дячиха, як її називали у селі.

Нервував і економ. Хоча з того, що він економ, великого хісна не було, але, проше пана, ґонор на все село. Все при пароху — і ранком, і вдень... Та що там говорити. В будь-який час.

Нервувався непомітно і голова церковного братства. Уже досить старий чолов'яга. Розміняв дев'яту десятку. Це вам не що-будь. — А якщо новий парох захоче молодшого? — думав, ідучи до церкви.

Вертівся і паламар. Сараку, не добачав, ще й був глухуватий. Попереднього пароха, — дай йому Боже царство небесне, — перехрестився паламар, — усе розумів, що той говорив, по губах. Варто було кивнути головою, і паламар знав, що він хоче, чи рукою, чи пальцем. А тепер? Господь Святий знає. Але Бог добрий чоловік. — думав він.

Старша сестриця не думала про це і не переживала. По-перше, вона була ще не такою старою. А по-друге, її недавно вибрали. А по-третє, вона не дуже цього і потребувала. Нічого страшного не буде, якщо вона не сподобається новому пароху. — Баба з воза, кобила в курсі справи, — думала про себе.

І ось розпочалася Служба Божа. По церкві розлився спів приємного тенору. Всі парохіяни переглядалися між собою, мовляв, усе добре, усе добре. По голосу ніби визначилися, що отець Володимир Федів добрий, лагідний, знаючий. Ну й слава Богу! Слава Богу!

* * *

— Як добре, що ви всі з'їхалися додому, — розпочав сумно розмову Петро. — Лише нема Євгенки з Володею.

Хлопці стривожено дивилися один на одного, нічого не розуміючи. Мама сиділа із заплаканими очима.

— Кілька днів тому, — продовжив Стефанів, — мене викликали в Окружну Шкільну раду і вручили цидулку про перевід управителем школи в село Турка Коломийського повіту.

— Як це? Чому? — одразу прозвучало кілька голосів.

— Мені пред'явили ряд претензій до моєї роботи і найперше — за активну роботу сільського протипожежного товариства "Січ". Та ще й за те, що навколо в усіх селах створені такі товариства, як "Січ". Приписали мені, нібито це все робиться з мого благословення. Пригадали мені навіть усі виступи на засновуючих зборах цих товариств. І після заснування. Також пригадали, що я був у Снятині на вічу, яке організували Іван Франко і Михайло Павлик...

Було співаної, — як той казав, — і казаної.

У кінці вручили припис, що мене переводять управителем школи у село Турку Коломийського повіту. На моє місце призначили нашого вуйка Володимира Гумініловича.

Марія після сказаного уже вкотре не стрималася і заридала: — Як нам бути?

Та ж у нас худоба, поле. Лише скінчилося сапання. Худобу якось переженемо, а що робити з урожаєм? Що ми там будемо їсти?

— Мамко, не плачте, — підійшли до неї Володимир і Гнат. — Це нічого не дасть. Давайте радьмося, як вийти з цієї нежданої-негаданої біди.

* * *

Тривожна вістка миттєво облетіла село.

— Пан професор виїжджає із села. Пан професор і пані професорка лишають наше село, — говорили одні.

— Як залишають? — питали інші. Стривожені сельчани вервечкою потягнулися до школи. Особливо молоді газди і газдині, які були учнями професорів Стефанівих. Де в кого на очах блищали сльози. Перед школою зібралось майже все село. До людей вийшов Петро Стефанів:

— Ми вам дуже дякуємо за підтримку, але нічого не в силі змінити. Влада є влада. Вона знає, що робить. Нас переводять на роботу у Коломийський повіт.

Петро не хотів розказувати все по правді. Про ті звинувачення, які йому виказали. Адже це й так нічого не pomoже.

— Ви не турбуйтеся. Школа буде і надалі працювати. Думаю, не гірше. У вас буде новий управитель школи. Слухайтеся його так, як слухали нас, і вам буде добре.

— Хто? Хто буде управителем школи? — заговорили в гурті.

— Управителем школи буде молодий професор Володимир Гумінілович! Гумініловича ще не всі знали, як Гумініловича. Його знали поки що, як зятя Юзефа Хмеціка — сільського коваля. Молодий професор недавно одружився із його дочкою Ангеліною, теж професоркою.

Люди не розходилися до вечора, так їм було жаль професорів Стефанівих. Але домашня вечірня робота змусила їх розійтися по домівках. Залишилося десь біля десятка молодих газдів, які оточили Петра Стефаніва.

— Пане професоре. — звернувся голова товариства "Народна Спілка", старший і поважний газда у селі Михайло Грищук. — Ми тут порадилися, — і подивився на Андрія Мохорука, потім на Танасія Грищука, які стояли поруч.

— Хіба вам конче переїжджати? Хіба ви мусите бути управителем школи? Та ж ви, пане професоре, можете бути простими професорами і далі працювати у школі. Але ваша господарка, ваше поле? Задумайтеся над цим. Ми вам радимо розпочати будівництво свого обійстя, житла, і ні від кого не залежати. Хай пропадуть вони пропадом у тій Окружній Шкільній раді, та й ті, що у повітовому старостві. Та ж із села вас не виженуть. Пане Петре! Не покидайте нас і наше село. Ми так з вами, а ви з нами зжилися. Як це йти у невідомість? Ви ж не знаєте, що вас там чекає. Ясно. Якщо там ліпше, ніж тут, то це інше питання. Якщо гірше, то чого спішитися? Подумайте над цим.

— Дорогі мої. Я думав над цим і зрозумів, що із владою боротися не просто.

— Раз так, — розвів руками Михайло Грищук, — чим ми зможемо вам допомогти?

— Та що ви. Нічого не треба.

— Пане професоре! — ближче підійшов кошовий "Січі" Андрій Мохорук.

— Давайте говорити серйозно. Ми знаємо, що ви дуже скромний. Але тут, я думаю, це не той час. Худобу прив'яжемо до фір і переженемо. Свині пов'яжемо і на цих фірах теж перевеземо. На кури, качки, гуси індики зробимо ящики. Все майно поскладаємо теж на фіри.

Петро мовчав зі сльозами на очах і думав: "Мос

виховання не пройшло даром!" Хотілося плакати і обійняти всіх за таку щирю підтримку.

— Тут ще така справа, — кашлянуп Михайло Грищук, — що пан професор планує робити із полем? Весь урожай ми зберемо і перевеземо. Турка не за горами.

Від такої розмови і таких запевнень Петрові нічого не залишалось, як лише подякувати вдячним учням і радіти в душі, що їхня з Марією праця не пропала надаремно.

* * *

Церковні дзвони, — а їх було аж п'ять, — надривно дзвонили сповіщаючи все село про сільську трагедію. Для села і для людей це була справді трагедія. Із села виїжджали всіма шановані люди. Робітний день, але яка тут робота?

— Мусимо відпровадити професорів, — тільки й чулося звідусіль.

З Устя над Прутом, що на Снятинщині, приїхали Аделя і Омелян Загалевиці. Аделя приходилася рідною тетою Марії Мартович. З Торговиці теж приїхали рідні і близькі. Коло церкви зробилося гейби відпуст у Белелуї. Людей видимо-невидимо.

Нарешті, з Божою поміччю, закінчили вантажити домашнє майно на фіри. На фірах кричали зв'язані свині і поросята, бляли вівці. Птицю розмістили у ящиках. Худобу прив'язали до фір.

Насамперед вийшов Танасій Ковблюк і високо підняв січовий прапор. Засурмила сурма і вдарив барабан. Під барабанний дріб із церкви почали виносити процесію. За січовим прапором стала старшина товариства.

За старшиною їхала фіра Стефанівих. На ній сиділи Петро з Марією, Ольга і Зенон. На іншій — Володимир, Гнат, Клим, Тит, Юліан і Роман. За ними фіри з майном і

живністю. Потім ішли чети січовиків зі своїми четарями. А далі, а далі... Повно народу. По боках несли церковну процесію.

Уся ця колона вирушила на Ганьківці до Галицького гостинця. Якби хто зі сторони подивився, то подумав би собі, що в цьому селі якась свято. Усю роботу вдома, на полі люди залишили і пішли провести з села дуже шанованих професорів з їх дітьми. Січовики співали січових, народних пісень, їх підтримували решта провожаючих.

Від такої поваги у Петра розпирало груди — від жалю, що покидає такий для них рідний край. Тут пройшли найкращі роки їхнього життя. Від гордошів, що село так пошанувало їх. Тут народилося їхніх дев'ятеро дітей. Петро подивився збоку на Маріїн випуклий живіт і усміхнувся, подумавши: "Скоро буде десяте".

— Діти почали мужніти, — думав далі Петро, — недавно зробили Євгенії весілля, скоро хлопці на черзі... Як було все більш-менш добре. І маєш тобі, все рветься... Усе рветься. А може, все налагодиться, стане на своє місце. Коби здоров'я, коби здоров'я, — і Петро повернув голову назад.

Марія весь час плакала. Хотіла себе стримувати, але не могла. Якесь передчуття їй підказувало, що все добре, що було в її житті, кінчається. Вона відчувала в душі, що попереду не буде нічого доброго. Хоч би з цією дитиною, — Марія поклала руку на живіт, — було все в порядку. Євгенія недавно одружилася, а мама ще має родити дитину. І то вже десяту. Трохи соромно від дітей, але що поробиш, таке часто буває серед людей.

Вона не жаліла за тим, що в їхньому помешканні постійно витав національний дух. Своїх дітей вони з Петром виховували в українському патріотизмі. Так само виховували сільських дітей. Звичайно, це не всім подобалося. Не раз їм робили щодо цього закиди. Вона

не жаліла за тим, що Петро проводив справді велику громадсько-культурну роботу не тільки у Топорівцях, але й у навколишніх селах. Це був їх обов'язок, як учителів і патріотів свого народу. Але було боляче на душі, що владі таке не потрібно, влада чужа і плаче інші інтереси. Вона хоче мати затурканий нарід, покірний. Через це, їм, Стефанівим, доводиться покидати такий рідний для них і обжитий куток. Тут вона прожила 27 років, більшу частину свого життя... Так, так, — думала Марія, — мабуть, і найбільшу частину. Бо не знати, чи вона проживе ще стільки. Важко сказати, як буде далі... Боже! Яке це складне життя... Та ще й жорстоке...

* * *

Так колоною з піснями, гамором підійшли до урочища Щербунчина, межі із задубрівським полем. Хтось крикнув:

— Давайте ще до задубрівського горба!

— Давайте, давайте! — загукали з колони.

А коли вийшли на горб, попереду показалося роздоріжжя — одна дорога вела у село Задубрівці, друга — у Ганьківці.

Петро встав на фірі, зняв капелюха і низько усім вклонився :

— Шановні друзі! Так, так! Ви є нам друзями, товаришами і щирими односельчанами! Я і вся моя родина щиро вам дякуємо за такі щирі проводи. Нам дуже приємно, що ми у вас заробили таку повагу. Я думаю, що ми ще будемо зустрічатися. Ми будемо приїжджати до вас у село, а ви приїжджайте до нас у Турку. Хай вам щастить! Хай буде у ваших оселях тільки тепло і радість! На все добре!

На одну із фір вискочив Михайло Гришук:

— Шановна громадо! Шановна родину Стефанівих! Сам Господь Бог прислав вас у наше село. Це все від

Бога — ви обжились у нас , а ми так привикли до вас. Як би там не було, але вас, пане Петре, вас, пані Маріє, і ваших дітей нам буде невивистачати у нашому житті. Тож не зрікайтеся, не забувайте нас. Приїжджайте і знайте, що вам у селі завжди будуть раді. Вас приймуть у будь-якій хаті — нагодують, покладуть на нічліг. Бо ви в нас так заробили!... Бо ви того варті!...

Від таких слів у Петра виступили сльози. Марія тихенько плакала. У хлопців теж навернулися сльози. А малі Олечка і Зенончик, бачачи, що плаче їхня мамка, і собі плакали. Вони ще нічого не розуміли, але відчували, що тут щось не так. Чому так багато людей кудись їх проводжають? Чому плачуть тато з мамою?

Але тут хтось крикнув:

— Проведемо професорів до роздоріжжя!

— До роздоріжжя! — відгукнулися хором. Люди не хотіли розставатися з родиною Стефанівих.

Колона вирушила далі. Коли дійшли до роздоріжжя, зупинилися. Петро знову встав і ще раз подякував.

Січовики заявили, що проведуть професорів аж до Галицького гостинця. Частина людей повернулася, але більшість пішли далі. Січовики знову почали співати січових пісень, чим привернули до себе увагу тих, хто працював на полі. А ще тим, що їхало до десяти фір, які супроводжувало багато людей із церковними процесіями.

А коли вже наблизилися до Ганьківців, то там почали збігатися люди із ближніх вулиць. Зробився живий коридор. Ганьківські люди дивувалися, розпитували. Топорівські на ходу розказували коротко. Ті, що слухали, не все із уривків фраз розуміли.

Нарешті показався Галицький гостинець. Колона зупинилася. Петро Стефанів зі сльозами на очах почав із кожним прощатися. Обіймав і цілував. Під кінець таки почав плакати, ніби прощався навіки. Плакала Марія. Плакали дорослі сини, малі Олечка і Зенончик. Плакали

усі проводжаючі. Плакали і ганьківські люди, котрі збіглися подивитися, що це таке. Вони не всі розуміли, що тут діється, а може, здогадувалися... Більшість з них упізнавали того, хто прощався, бо він, здається, виступав у них на засновуючих зборах при створенні "Січі" в селі.

Ударив барабанщик. Під барабанний дріб Петро скочив на фіру і поїхали. Проводжаючі продовжували плакати і махали вслід руками. Барабанщик гатив палками по барабану, аж поки не щезли фіри за поворотом.

* * *

Петро Стефанів перед цим побував у Турці, але вдома не сказав правди. Він не розказав, що школа, яку побачив, — це одна кімната і невеликі сіни. Жити треба на квартирі у селян. Тепер, їдучи на фірі, жалів, що про це все не розповів по правді. Жалів і через те, що худобу треба було продати:

— Навіщо я веду худобу і вівці, везу свині, птицю? — думав Стефанів, — як там нема де це утримувати. От не стало глузду! — картав себе. Потім подивився на Марію. Та вже не плакала, але дивилася собі під ноги. Поозирався. Хлопці роздяглися до пояса. Надворі почало добре припікати. Вони мовчали і лише роззиралися по боках. Навколо був чудовий краєвид. Ним треба було милуватися. Але він не в'язався із настроєм тих, що сиділи на фірах. Їм було не до милування. Малих — Олечку і Зенончика заколисало, і вони міцно спали. На їхніх личках грала сонлива усмішка. Напевно, вони бачили гарний сон. На задніх фірах погейкували на коней візничі.

У кожному селі підходили люди до плотів, з цікавістю розглядали загадкову валку і співчутливо дивилися на знесилену худобу, яка пленталася на прив'язі за фірами...

* * *

Загадкова валка прибула до Турки надвечір. У центрі села їх зустрів сільський війт. Побачивши, скільки добра на фірах, узявся за голову.

— Пане управителю! Де ви це все розмістите?

— Нічого. Якось воно та буде, — витиснув із себе Петро, мало не плачучи.

— Господи! За віщо така кара? В чому я і моя родина провинилися перед тобою? — тихо молилася Марія. — Мені здається, о Господи, що наш хрест стає нам непосильним... Їй навіть не хотілося вставати з воза.

Але тут підійшла старенька жінка.

— Пані. Давайте я вам допоможу, — і подала руку.

Зійшлися сусіди і стали допомагати. Одна із них шепнула сусіди:

— Ну і багатий управитель школи приїхав до нас. Дивись, скільки добра.

— Але й багато в них дітей. Дивися, яка велика родина.

Зараз-таки почало темніти, і деякі клунки так і залишилися на фірах. Нашвидкоруч повечеряли і так полягали спати. Одні уже на новій квартирі, де кімната була невеличка. Хлопці і візниці по сусідах.

Сім'я Стефанівих не змогла поміститися у тому помешканню, яке винаймив війт.

* * *

Уже більше місяця Стефаніви жили на новому місці. Марія і Петро ніяк не могли звикнути до нового становища. Щоб не робили, все згадували минуле, за щоб не говорили, бесіда кінчалася Топорівцями. Така різка переміна в житті зробилася раною в їхніх душах.

Особливо важко це переносив Петро. Він не міг спати, його їда не бралася. Не міг змиритися з такою несправедливістю. Він ніколи над цим не задумувався,

що за один день — буквально один день, — так багато можна втратити.

По суті, господарка, яка прийшла їм тяжкою працею і утримувала їхню сім'ю, пропала, — весь час думав Петро, — поле довелося продати. Частину живності продав у Топорівцях, а решту забрав сюди і утримував у сусідів. Та доведеться ще дещо продати. Бо у сусідів можна тримати день, два, тиждень... Але не весь час.

Все частіше й частіше спадали на гадку слова Михайла Грищука:

"Пане Петре! Хіба вам конче переїжджати? Хіба ви мусите бути управителем школи? Та ж ви, пане професоре, можете бути професором, як пані Марія, і далі працювати у школі. Але ваша господарка, ваше поле? Подумайте над цим. Ми вам радимо розпочати будівництво свого обійстя, житла і ні від кого не залежати. Та ж із села вас не виженуть. Ми вам допоможемо. Не покидайте наше село..."

Від цього не знаходив собі місця. Чому не подумав добре над сказаним? Адже був попередньо у Турці і бачив цю обстановку. Та чорт з ним, з тим управительством. Міг же працювати просто вчителем. Міг! — хотілося кричати на всі заставки, — але Бог, як хоче покарати чоловіка, то відбирає в нього розум. — Як тепер вижити на одні бідненькі вчительські зарплати? Як продовжувати усіх вчити? Як дати їм освіту?

Такі повсякденні думки, що витали в його голові, звичайно до добра довести не могли. Хлопці те все бачили і теж переймалися батьковими турботами. Але час від часу старалися розраджувати тата, розповідаючи різні смішні історії з їхнього буття під час навчання. Та це відволікало Петра лише на деякий час.

У Топорівцях відчував себе повноправним господарем, причому, як той казав, на широку ногу. А яку повагу мав... А тут, у Турці? Ні належного

господарства, ні поваги. Скільки років ще треба наново працювати, щоб мати те, що мав у Топорівцях. Це не давало йому ні спокою, ні спання, ні бажання братися до роботи.

— Петре! — одного разу зауважила Марія, — чому ти увесь час такий задуманий, неспокійний, не готуєшся до нового навчального року у селі і в школі? Та ж, бійся, Бога, у людей буває ще гірше, ніж у нас, та й якимось живуть. Переживемо і ми це.

— Маріє! — скипів Петро, — не край мого серця. Його й так наші недруги покраяли на кусні. Я не можу з цим змиритися, Маріє. Не можу-у-у, — і Петро заридав. Марія ніколи не бачила, щоб він плакав. Такий мав твердий характер. Ніколи! Хіба що проводжали їх із Топорівців, — не стримався і заплакав. А тут... заридав...

Марія ймилася за живіт і вкотре відчула, як там б'ється ще одне життя.

— Скоро, скоро воно з'явиться на світ. Аби лише було все здорово. Якимось це переживемо. А що робити? — вона присіла біля чоловіка і почала гладити його по плечу.

Марію непокоїли її сни. В останні дні все сниться, що вона копає одну яму, потім ще одну. А на вчора їй приснилося, що випав передній зуб. Як з нього цебеніла кров. Потім зробилася ямка, в яку міг влізти палець. Вона знову поклала руку на живіт і подумала: "Аби лише все було здорово, аби все було добре. Такі сни до добра не приводять." І Марія перехрестилася.

* * *

3 липня Петрові Стефаніву сповнилося п'ятдесят років. Діти не роз'їжджалися, а чекали. Хотіли відсвяткувати ювілей своєму татусеві і підняти цим хоч трохи його настрій, який останнім часом дуже підупав. Марія зготувала святковий обід, спекла великий медівник

з родзинками, який дуже любили діти. Гнат пішов до місцевого корчмаря і купив пляшку горілки.

Володимир на правах старшого повиншував тата першим, потім віншували всі сини. Петро в душі радів за своїх синів, радів, що вони його розуміють і хочуть у такий спосіб трохи розвеселити. Потім щиро дякував їм за таку увагу, особливо Марії за взаєморозуміння. Чомусь нагадав, що вони прожили разом двадцять сім років, і дякував за їхнє спільно прожите життя.

Сини знову почали розказувати смішні історії з їхнього періоду навчання. Стало весело і цікаво.

Раділа в душі і Марія. Ще ніколи вони так не сиділи за столом. Щоб діти розказували про свої пригоди у дитячому віці, коли вчилися у гімназії. Володимир і Гнат за своє студентство. Були розказані сцени з їхнього життя, про які Петро і Марія не чули і не знали.

Такі раді Стефаніві були за цей день, такі раді...

* * *

На Різдво Святого Йоана Хрестителя все сімейство Стефанівих пішло до церкви. Ніщо не віщувало біди. Після відправи Службової Літургії усі прийшли додому на обід, який Марія приготувала, вставши вдосвіта. На другий день Володимир і Гнат мали від'їжджати до Львова. Посідали за стіл.

Петрові знову спали на думку слова Михайла Грищука: "Пане Петре! Хіба вам конче переїжджати, хіба ви мусите бути управителем школи. Таж ви, пане професоре, можете бути професором, як пані Марія, і далі працювати у школі. Але ваша господарка, ваше поле? Подумайте над цим. Будуйте собі житло. Ми вам допоможемо. Не покидайте наше село...".

Усі взялися за ложки. Але тато враз вхопився рукою за груди і почав хилитися. Гнат першим це помітив, і кинувся до нього:

— Тату! Таточку! Що з вами? Тату!

Але тато не реагував.

— Муже мій дорогий, — заголосила Марія. — Не покидай нас. Не покидай!...

Очі у Петра почали скляніти. Хлопці обережно поклали його на ліжку. Володимир, як найстарший, закрит татові повіки.

* * *

Тривожна вістка облетіла Топорівці: Помер професор Петро Стефанів... Помер наш управитель школи...

— Як помер? — запитували інші. — Таж недавно ми його проводжали. Таж недавно... Ого!...

Січова старшина збрала збори, щоб з'ясувати, хто бажає поїхати на похорон. Бажаючих виявилось надто багато. Тоді дійшли згоди, що старшина, кінна чета поїдуть обов'язково. А всі інші бажаючі нехай збираються по групах і їдуть фірами.

Опівночі всі виїхали з села. Знову потягнулася валка. На похорон прибули вчасно. Описати похорон важко. Це був не похорон а трагедія — плачі, зойки. Умлівали не тільки — Марія, її сестри, близькі родичі, але й січовички, учні з Топорівців. Це був важкий похорон.

Петра Стефаніва поховали на турківському цвинтарі.

* * *

Смерть Петра — вдруге, за не цілих два місяці внесла великі корективи у родинне життя Стефанівих. Невдовзі Марія народила донечку, яку назвали Наталією. Володимир і Гнат уже не могли довше бути вдома. Вони давно мали бути у Львові. А з часом Юліан, Роман і Тит мали приступити до навчання у Коломийській гімназії. Клим — у семінарії в Заліщиках.

Виходило, що Марія сама залишається з Ольгою, Зеноном і маленькою Наталочкою. Шестирічна Олечка

і трирічний Зенон.

Марія заплакала: — Сама з трьома маленькими дітьми, в чужому для нас селі. Хто буде ходити біля цієї господарки? — Сини мої дорогі! Скоро ви роз'їдетесь. Як мені бути? Ти, Володю, як найстарший син і брат, маєш замінити нам тата. Від сьогодні мусиш опікуватися всіма нашими родинними справами.

— Мамко! Чи зможу я? Я ще не маю досвіду сімейного життя. Та й я ще молодий.

— А що прикажеш робити? Що ти порадиш? Між іншим, тобі уже пішов двадцять третій рік. У твої роки наш тато вже був управителем школи.

— Ну добре! — погодився Володя. — Тоді я пропоную продати худобу, свині. На виручені гроші від худоби і від проданого поля у Топорівцях купити невелику хату у Коломиї. Все-таки місто є місто. Причому там вчать три брати. Скоро піде до школи Оля.

Так і зробили. Покинули Турку і переїхали до Коломиї. На навчання роз'їхалися з Коломиї.

— Хто міг передбачити, — говорили між собою Володимир і Гнат, трясучись у потягу до Львова, — на вакації їхали у Топорівці, пожили трохи у Турці, на навчання їдемо з Коломиї. Яке складне життя. Складне і жорстоке...

І хлопці поринули у свої нелегкі роздуми. Ой, нелегкі.

* * *

Залишилися без батьківської опіки і діти Матвія Стефаніва. Омелян, закінчивши правничі студії у Чернівецькому університеті, мав проходити адвокатську практику у Снятинського адвоката Симоновича. Але вуйко Петро не встиг домовитися. Омелян змушений був піти на роботу до Снятинської повітової жандармерії.

Іван Матвіїв уже кілька років як перервав навчання у Коломийській гімназії через нестачу коштів. Анна,

слава Богу, закінчила вчительську семінарію і працювала далі вчителькою в Сороках Городенського повіту. Євгенія не захотіла вчитися, а Ольга ще ходила до сільської школи.

* * *

Від початку організації Заліщицької вчительської семінарії для приїжджих хлопців був заснований державний інтернат. Хоч це була державна установа, але утримувалася на громадські кошти. Державних не вистачало.

За тодішніми законами, учні – поляки і русини – мали мати в інтернаті однакові права. Однак поляки дотримувалися думки, що це їхній інтернат, і проводили в ньому колонізацію русинів.

Русинська громадськість задумала організувати свій гуртожиток для приїжджих русинів і проводити там свої порядки. Для цього Заліщицький суддя-русин пан Кимакович узявся засновувати такий гуртожиток. Спочатку він діяв як організація, бо не було ще такого приміщення. Учні за домовленістю управи гуртожитку поки що жили на квартирах.

Пізніше свідоміші заліщицькі русини суддя Кимакович і Дмитро Вітульський купили будинок у центрі міста при Добровлянській вулиці, як їхати в село Добровляни. Там і відкрили гуртожиток під назвою "Селянська бурса".

Отож, коли приступив до навчання Клим Стефанів, то поселився в цьому гуртожитку. Навчання у Кліма взагалі йшло добре. Тільки з німецькою мовою не ладилося. Вчив їх австрійський німець Адольф Більгер. Він часто був чомусь знервований, дуже мало вдіяв часу на уроці для подачі нового матеріалу. Проте часто викликав на середину класу учнів і дуже прискіпливо ставився до їх відповідей. Як би учень не відповідав, все одно Більгер

кричав, перебивав, обзивав непристойними словами, особливо русинів. Клим знав непогано німецьку мову, але тут був безсилим змінити в чомусь ситуацію.

— Невже через цього проклятого австрійського німця доведеться залишити семінарію? — часто задумувався Клим. — А якщо лишати, то куди діватися? Тут є гуртожиток, безплатне харчування, платять стипендію 15 корон.

Ех-х-х! Якби жив тато, порадився б з ним, що робити, — не раз гадкував Клим. — А так, що робити? Що робити?...

Якось, перебуваючи на прогулянці, на березі Дністра зустрівся з кількома учнями старших класів і в розмові запитав, що йому робити. Ті презирнулися і почали жалітися, що в них така ж ситуація.

Тоді Клим запропонував провчити зухвалого німця. Як це так? На нашій землі. На нашій території якийсь зайда не дає нормально вчитися. Нам, русинам. І поділився своїм планом.

З того часу хлопці по черзі почали стежити, куди ходить цей зайда Адольф Більгер після уроків у семінарії.

Адольф Більгер жив одинаком на квартирі в заліщицького жида. Прийшовши з роботи, обідав і завжди лягав трохи поспати. А потім любив прогулюватися берегами Дністра. Там росли дерева, кущі, а поміж ними були протоптані стежки. Навіть стояло кілька лавок. Цими доріжками і любив ходити вчитель німецької мови аж до темної ночі. Любувався співом пташок і передвечірньою прохолодою після гарячого дня.

На одній із доріжок, до якої прилягали густі кущі, і засіли змовники, ждучи на свою жертву. В кожного щось сильно гупало в грудях. Вони весь час озиралися, чи не надійде хтось небажаний, особливо із знайомих. Тоді що пояснювати? Однак доля для них сьогодні була прихильна. Ніхто поки що зі сторонніх не появлявся.

Незабаром показався Більгер. Ішов поволеньки. Також чомусь раз по раз озирався. Хлопці переглянулися між собою, мовляв, що це значить. Пан Адольф зупинився і задер голову догори, прислухаючись до співу якоїсь пташки. Хлопці майже перестали дихати від хвилювання. Кожен думав "Ходи, ходи до нас, голубе сизокрилий. Цю-цю-цю-цю"

Більгер загнув руки за спину, з похнюпленою головою поволеньки зрушив з місця, з кожною хвилиною приближаючись до своїх мучителів.

— Атас! — прозвучало в куцах. Уже було темнувато, і передні придивлялися, щоб бува не захопили когось іншого.

— Ні-ні. — Це він. — Твердо шепнув Клим, піднімаючись з місця.

— Ну з Богом! — прошепотів кожний про себе і перехрестилися.

— Господи, допоможи, — і кинулися на Більгера.

* * *

Львівській кадетській школі імені його величності Франца Йосифа вирували пристрасті. Школа випускала молодих старшин. З цієї нагоди всі учні школи на великому подвір'ї вишикувалися в колону. Збоку стояли випускники. Трубка заграла команду "Позір!" Усі мовби застигли. Винесли шкільний імператорський чорно-жовтий прапор. З одного боку на полотнищі віднівся портрет цісаря Франца Йосифа, з другого — великий двоголовий орел. Кілька десятків барабанщиків били дріб, який раптово затих.

Несподівано шкільний оркестр заграв державний гімн, і випускники, карбуючи кожний крок, повернувши голови на прапор, зупинилися посередині подвір'я. Під команду повернулися обличчям до імператорського прапора.

Директор школи виголосив промову, всіх поздоровив із закінченням навчання і по черзі почав вручати випускникам документ, що він є старшиною цісарсько-королівського австро-угорського війська. Спершу вручали відмінникам. Гнат Стефанів був у першій п'ятірці. На нього вже ніхто з учителів не дивився із подивом, не звертали увагу, що він русин, а всі усміхалися до відмінників, вважаючи, що це їхня заслуга.

Нарешті Гнат Стефанів став старшиною. Його мрія збулася...

* * *

Василь Попович і Володимир Стефанів, прогуляючись по вулицях Львова, жваво щось обговорювали.

— Володю! — розпочав Василь. — Я скоро закінчую свою науку, і мені до висвячення треба одружитися.

— Ну то й що! Дівчину ти маєш, шлюб тобі давати не буду, — напівжартома мовив Володимир.

— Ти можеш бути хоч трохи серйознішим? — сердито огризнувся Василь.

— Ну добре, добре. Я вже стаю серйозним, — зупинився Володимир, дивлячись у вічі своєму вірному товаришу, з яким дружили з дитячих літ.

— Я прошу тебе, Володику, щоб ти пішов мені у дружби, — серйозно сказав Василь.

— Я згідний! Питань нема. Але скажи по правді, — знову лукаво подивився Володимир на Поповича, — скільки ви з Оленкою плануєте мати дітей?

— Ти знову за своє?

— Я серйозно! Наприклад, я своїй судженій перед весіллям скажу, що в нас має бути багато дітей, як, наприклад, у моїх родичів.

Василь Попович повернув голову і подивився на обличчя товариша, чи воно не сіпається. Чи той знову переводить все на жарт. Володимир зрозумів:

— Ні, ні. Васильку. Я серйозно.

— Якщо серйозно, то ми таку тему з Оленкою не обговорювали. Ми любимо одне одного, і цим усе сказано...

Василь Попович збирався одружитися з дочкою декана Городенського деканату, пароха села Поточище, отця Степана Макогонського.

* * *

Військовий старшина Гнат Стефанів дістав призначення у 4-й полк, що дислокувався у Перемишлі — великій військовій фортеці, яка була на той час одним із могутніх бастионів воєнної могутності й опорою Австро-Угорської імперії.

Добираючись до Перемишля, молодий старшина мріяв отримати під своє командування чету бравих жовнів. Мріяв, що в четі будуть переважно русини. Як йому надоїла німецька мова у школі кадетів. Як хотілося розмовляти, спілкуватися рідною мовою, близькою йому до серця. Приїхавши на місце служби, зайшов до полковника.

— Пане полковнику! — витягнувся в струну молодий старшина. — Я, Гнат Стефанів, закінчивши Львівську кадетську школу імені Його Величності...

— Яволь! — перебив полковник, встаючи із-за столу, і, на превеликий подив Гната, подав руку. — Ми на вас уже давно чекаємо. Я чув, що ви непогано володієте майстерністю роботи скорострілів. Ми одержали партію скорострілів і ніхто з наших старшин не вмів ними володіти. Мені у Вищому Штабі Міністерства військових справ уже два місяці, як пообіцяли прислати спеціаліста по цій справі. Так що успіхів вам, старшино. При всяких непорозуміннях з моїми сотниками, отаманами приходіть до мене. Організуйте курси. Я вас призначаю старшим інструктором. Перший раз навчіть користуватися

скорострілами — хорунжих, сотників, отаманів, підполковників. Я теж буду приходити на заняття. Бажаю успіхів.

Стефанів вискочив з кабінету, мов ошпарений. Він був мокрий. "От тобі і чета! От тобі і русини!" Він мав вчити старшин вищих від нього звань. А це непросто. І він почав працювати.

Перший раз створив курси зі старшин. Набралося немало-небагато, а майже чета. Молоді старшини розуміли з півслова. Важче було з отаманами і підполковниками. Це були за віком старші люди і нову науку, нові терміни сприймали не так швидко. Та головне, що часто приходив сам полковник, який теж дуже хотів усе знати.

Потім розпочав курси із молодшими старшинами. Крім того, буваючи у військовій церковці, помітив, як важко військовому капелану відправляти Службову Літургію без дяка і без церковного хору. Одного разу після відправи підійшов до капелана і запропонував свою поміч — організувати церковний хор. Старенький капелан так розчулився, що мало не заплакав. З радості обняв Стефаніва. Тут же і пішов до полковника по дозвіл, бо вважав, що таку справу треба обов'язково погоджувати з начальством. Бідний весь час говорив — усяка влада дана Богом і їй треба коритися. Не пройшло і місяця, як у церковці співав хор. Диригував ним молодий старшина.

Потім зі всієї Австро-Угорщини з'їхалося біля ста молодших старшин. Гнатові дали двох помічників. Два місяці навчав нового воєнного мистецтва всіх прибулих. Тут же вперше зауважив, що йому бракує знань.

Гнат Стефанів запримітив, що у полку є багато русинів. І став шукати з ними спільну мову. Відчувши до себе хоч якусь прихильність старшого за званням, причому свого чоловіка, який так по-простому говорив з

ними, русинські жовніри горнулися до нього, мов курчата до матері-квочки. Спілкуючись з ними, Гнат, дізнався, що їм бракує грамоти. Чехи, угорці, німці, хорвати та інші вміли читати, писати. А вони? Їм соромно було від них.

Гнат Стефанів, попри свою велику зайнятість, організував курси русинів з вивчення грамоти. Це були єдині курси на всі галицькі полки в австрійській армії. Звісно, за це одержав подяку від Міністерства військових справ.

Крім основної роботи, Гнатові дуже сподобалося місто Перемишль. І у вільні хвилини бродив вулицями міста. Невдовзі знайшов таких людей, від яких довідався, що місто дістало Магдебурське право під час правління польського короля Ягайла у 1389 році, а в 1458 році Перемишль дістав повні права королівського міста. Дуже любив гуляти навколо міської ратуші.

Тепер Перемишль був одним із могутніх військових фортець великої імперії. Укріплене найновішою бойовою технікою, місто вважалось неприступним на випадок війни. У фортеці розташувалося кілька полків. Військових було чи не більше, ніж місцевих жителів.

* * *

Уже більше року Марія оплакувала свого чоловіка.

— Як було все добре, як було все добре, — плакала потай від дітей, — і так раптово змінилося життя... — Звичайно, — інколи гадкувала, — не так уже все було добре. Було, як у людей. Але те все вважалось нормальним. А тепер, а тепер... Усе перевернулося... — Слава Богу, Євгенка вже на своєму хлібі. Володимир через рік-два теж піде на свій хліб. Гнат служить у війську старшиною, також на своєму хлібі. Юліан недавно закінчив гімназію і вступив до Львівської сільськогосподарської школи, ще потребує допомоги.

Климко вчиться у Заліщицькій учительській семінарії, одержує стипендію 15 корон, дає собі сам раду, Ромко вчиться в четвертому класі Коломийської гімназії. Титко в другому класі гімназії. Олечка ходить до другого класу міської школи. Зенон і Наталочка дома.

Марію, як відому народну вчительку з великим досвідом роботи, відразу прийняли на роботу до міської школи. Мала неабиякий клопіт з маленькою Наталочкою. Адже їй було всього два рочки. Але, слава Богу, Зенончик був такий чемний, слухняний, що Марія залишала на нього сестричку дома. Спочатку дуже хвилювалася, бо то малеча. Але поки що все було добре.

— Отак-то складається життя, — думала-передумувала не раз Марія...

* * *

Два хлопці схопили Більгера за одну руку, других два — за другу. Від несподіванки і переляку Адольф відкрив рот і в цей момент туди попав заготовлений кляп. Руки заломили за спину і зв'язали. Потім натягнули великий мішок і вверху зав'язали. Нелегкий вантаж понесли до Дністра.

Більгер ніколи не сподівався на таку зухвалість учнів семінарії, а те що це були вони, він не сумнівався. Йому на перших порах похололо всередині. Він лише думав "Невже це кінець? Отут, у Заліщиках його похоронять?"

Але тут промайнула думка: "А може, втоплять і ніхто його не знайде? Тіло з'їдять риби на дні річки". Від цього увесь став мокрий. Мокримі стали штани. "Це русини чи поляки? — знову промайнуло у голові, — напевно, русини. Він їм добряче дошкуляв. З поляками обходився лагідніше".

Ті, що несли, між собою мовчали, і Більгер не міг зорієнтуватися, хто це може бути.

Нарешті показався Дністер, і там, де було мілкіше (а хлопці ще вдень вибрали те місце), мішок з Адольфом

занурили у воду до половини. Потім щось подумали і мішок посунули трохи далі, зануливши Більгера по шию.

— Пане Більгер, — зміненим голосом почав Клим Стефанів, — ви мусите скласти присягу отут, нам учням семінарії, що із завтрашнього дня будете краще ставитися до нас. Будете більш ввічливі. Будете подавати на уроці більше нового матеріалу і менше знущатися і глузувати з учнів. Якщо не дасте цієї присяги, то ми кинемо вас на дно річки.

У даній ситуації бідний Адольф був згідний на все. Але через затканий рот міг тільки мугикати:

— Угу! Угу! Угу!

— Значить, згода, — прийшов до висновку Клим, і хлопці витягнули Більгера на берег, розв'язали мішок, потім руки і розбіглися.

Про цей випадок хлопці мовчали. Мовчав і Більгер. Ніхто в семінарії про це не знав. Лише вчитель німецької мови добре пам'ятав про дану ним присягу і почав інакше відноситися до учнів, особливо русинів. Ширше почав подавати новий матеріал, змінив методикау навчання і став добрим для учнів професором. Хто б міг сподіватися, що такий урок так може змінити людину.

* * *

Гнат Стефанів їхав у поїзді в напрямку до Відня. Високий, фізично розвинутий, підтягнутий, в австрійському світло-блакитному однострої. Він завжди відчував на собі погляди цікавих на вулиці, коли прогулювався. Це йому подобалося.

Тепер сидів у шикарному купе з кількома багатими пасажирами, які сіли разом з ним у Львові. І відчував те саме. Усі мовчали, вивчаючи один одного.

Мовчав і старшина, згадуючи, як під час навчання, їх, кадетів, усією групою везли у Карпатські гори. Це було зимою. І там професор фізичного розвитку навчав

їх азів лещатарства. Гнат так полюбив кататися на лижах, що з часом таке витворяв, спускаючись з високих гір, що декому з товаришів по навчанню крутилося зі страху в голові. Хто міг сподіватися, що цей сільський русин, ніколи не бувавши в горах і як слід не мавши доброї підготовки в лещатарстві, так опанував цей вид спорту, що всі ахали від задоволення і заздросців: "Що цей русин витворяє?!".

Уже тоді в Європі бродив привид війни. І Австро-Угорщина ретельно до цього готувалася. Гната Стефаніва, як відмінного старшину, який справив відмінне враження, як спеціаліст по скорострілах у австрійському військовому відомстві, призначили ще інструктором лещатарства. Тепер їхав у Австрійські Альпи, де розміщалися гірські військові підрозділи. Він мав навчати їх, як в умовах війни можна маневрувати за допомогою лиж.

Усю зиму там перебував Гнат і навчав молодших старшин лещатарства. Ті вчили рядових жовнів, а старшина Стефанів їх інспектував.

* * *

З часом гуртожиток "Селянська бурса" став затісним для учнів семінарії. Почало поступати більшість хлопців із навколишніх сіл. Тоді філія Руського Педагогічного Товариства в Заліщиках вмшалася у цю справу і за допомогою багатого і свідомого господаря із недалекого села Добровляни Гриця Кузняка, той віддав на гуртожиток свій великий житловий будинок на розі вулиць Шашкевича і Шевченка, тоді це питання було вирішено позитивно.

Новий гуртожиток назвали "Руська хлоп'яча Бурса ім. Тараса Шевченка". Душею бурси була пані Наталія Стефанович. Вона завела книгу проживання у Бурсі і здійснювала нагляд за кухнею, яка розміщувалася в окремому приміщенні, побудованому у дворі.

Пані Наталія Стефанович була дружиною адвоката у Заліщиках д-ра Романа Стефановича і дочкою відомого на той час культурно-громадського та педагогічного діяча на Буковині Омеляна Поповича.

Вона часто розповідала своїм вихованцям, як будучи ще студенткою учительської семінарії у Чернівцях, а саме у 1898 році, організувала і була одним із засновників таємного товариства "Кружок Українських Дівчат", до якого належали товаришки із семінарії. Завданням цього "Кружка" було боротися із румунським насильством на Буковині. Це насильство у багатьох випадках нагадувало польське у Галичині. Дівчата ще поширювали українську національну свідомість серед шкільної молоді у Чернівцях.

Клим Стефанів дуже любив слухати розповіді пані Наталії і мов губка все вбирав у себе, особливо те, що пов'язано з розвитком української національної свідомості. Від таких, як пані Наталія, учні семінарії мали велику моральну підтримку не тільки у вихованні, але і в інших питаннях.

Одного разу пані Наталія підійшла до Кліма.

— Пане Стефанів, я давно звернула увагу на ваше прізвище. Моєю активною подругою по роботі в "Кружку", коли я вже закінчувала семінарію, була Анна Стефанів із Покуття. Чи знаєте таку пані?

— Як не знаю! — щиро усміхнувся Клим. — Це моя перва сестра.

— Де вона тепер?

— Учителює у сільській школі в сусідньому повіті.

— Вже одружена?

— Ще ні.

— Передавайте їй від мене щирі привітання.

З того часу Клим Стефанів знайшов ніби родичку для себе. Дуже щирою і прихильною пані Наталія була до нього.

Через кілька років у Заліщиках відкрили приватну дівочу вчительську семінарію. Дівчата мали бурсу, яку назвали іменем Лесі Українки. Вона розміщувалася на розі вулиць Грюндвальської та Граничної.

Хлопці часто зустрічалися з дівчатами, дискутували на різні теми, інколи навіть не зв'язані з навчальною програмою.

* * *

Навесні, приїхавши з Австрійських Альп, Гнат Стефанів виклав своєму командуванню деякі погляди щодо його роботи. Під час проведення одних курсів і других відчув брак деяких знань. Він зрозумів, що такі курси повинні проводити не випускники кадетської школи, а випускники вищої військової школи. Цими думками поділився із своїм командуванням. З ним погодилися. Цінячи такого старшину, який став відомим за межами Перемишля, Гната Стефаніва направили продовжувати навчання до вищої військової школи.

Під час навчання познайомився з викладачами. Це були полковники, генерали у відставці. Дехто з них навіть подавав йому руку. Це його дуже дивувало. Зрозумів пізніше, що про нього багато чули і знали.

Навчання йому і тут ішло успішно. Дуже в пригоді став практичний досвід. Йому пророкували блискучу військову кар'єру.

* * *

Після Різдвяних свят у Поповичів у Топорівцях справляли весілля. Василь закінчував навесні Львівську духовну семінарію, йому треба було одружитися, бо незабаром висвячення.

Старший Лесь Попович усім хвалився, що його Василь незабаром буде священиком і одружується не будь у кого, а в самого Городенського декана. Від такої радості розпирало груди.

Зима 1907 року була теплою, і сани курсували то в Топорівці, то у Поточище. Там на парохії був отець-декан Степан Макогонський.

Десять саней, наповнених молодим, рідними, молодими чоловіками і жінками, хлопцями і дівчатами, одного суботнього ранку вирушили в напрямку Глушкова. Молодий з дружбами сидів на перших санях. Серед дружбів був і Володимир Стефанів, який дуже веселився. Кому-кому, а йому на цьому весіллі дуже пощастило. Його радості не було меж. По-перше, кілька днів побув у Топорівцях. У тому рідному селі, де народився, виріс, знав усіх людей. Два роки, як виїхали із села. Пам'ять про це якось почала притуплюватися. Завдана рана від раптової смерті тата помало загоювалася.

А тут! Як в'їхав у село, своє рідне до болю село, то щось тенькнуло у грудях, якийсь клубок застряг у горлі, зволожилися очі. Стало жаль, що уже не їхав додому, а тільки в гості. Дужче забилося серце. В голові мигнуло блискавкою думка, що тата вже нема... Хотілося плакати до болю, кричати щосили "Це неправда! Це неправда! Я приїхав додому! Тато живий! Ось-ось його побачу! Кинуся на шию і буду обіймати, цілувати, цілувати!... Татуню мій! Татуню!" Відкрив очі, сани якраз мчали попри школу. Одна хвиля, друга, і школа залишилася позаду. Сани мчали далі. Ось обійстя вуйка Матвія. На подвір'ї не видно нікого. Теж защеміло в грудях. Що то своя кровця... Але від зустрічі безлічі знайомих на весіллі, які підходили до нього, віталися, розпитували, настрій знову піднявся. Спогади відійшли. Він мовби пірнув у своє радісне щасливе дитинство

По-друге, він познайомився із молодшою сестрою майбутньої Василювої жінки Стефанією. Вона так запала йому в душу. "Це моя суджена!" — весь час тепер думав Володимир і твердо надумав перед висвяченням попросити у неї руки.

На другий день знову десять саней з боярами мчали у Поточище за молодю. Як то було приємно і весело.

* * *

Уже більше двох років працював управителем сільської школи у Топорівцях Володимир Гумінілович. Якщо попередній управитель школи Петро Стефанів мав нахил, крім учительської роботи, ще до великої господарки, то Гумінілович був чудовим майстром гри на скрипці. Бувало, в неділю після обіду, чи на якісь свята, виходив надвір, сідав на лавку під горіхом і починав грати.

Від задоволення закривав очі, скрипку ставив на ліве плече, бороду клав на підборідник скрипки, пальцями лівої руки перебирав по струнах, а в правій тримав смичок, яким відтворював звуки — гуцулки, аркана, яблучка. Хто йшов по дорозі, то не міг не зупинитися, мов зачарований, щоб не послухати, як майстер-скрипаль витворює чудо на скрипці.

Та й Гумініловичева Ангеліна, бувало на весіллі, як піде у танець, то мов та пава, не танцювала — плавала. Всі гості зупинялися і відходили, даючи місце, а потім чарувалися її танцями. У селі говорили, що ніхто так не вміє танцювати, як пані професорка.

Пан Гумінілович старався у політику не встрявати, знаючи чим подібне скінчилося для Стефанівих, хоча, по правді сказати, не раз думав над тим, що Петро Стефанів суто і не займався політикою. Але повітовим польським чиновникам від безвиході і люті, що "Січ" шириться по повіті, треба було на комусь відігратися. І відігралися Хоча те нічого не дало.

Після весілля Гумініловичі жили в Ангелініних родичів. Коли Стефаніви виїхали із села, то перебралися жити у житлове помешкання позаду школи. Невдовзі у них народилася донечка. Як і в Стефанівих, її назвали

Євгенкою. Змалку у сім'ї її звали Цьопою. Потім народилася Наталія.

* * *

У середині лютого Василь Попович висвятився і одержав направлення до Станиславівської єпископської консисторії. Коли прибув на місце з направленням, в консисторії сказали, що всі випускники Львівської духовної семінарії, направлені до них, проходять співбесіду у його святості владики Григорія Хомишина. Тут же дізнався, що літом у Станиславові теж буде відкрито духовну семінарію.

Ще у Львові отець Василь довідався, що станиславівський єпископ Григорій Хомишин народився у 1867 році в селі Гадинківці Гусятинського повіту на Тернопіллі. Вчився у Львові і Відні. Був ректором Львівської духовної семінарії. Тоді отець Попович був студентом семінарії. У 1904 році Григорія Хомишина призначили єпископом Станиславівської єпархії.

Усе це перебираючи у пам'яті, отець Василь Попович ішов довгим коридором єпископату, зиркаючи то вправо, то вліво, де кабінет владики. Ішов якимось сміливо, ніби до давнього знайомого. Доктор богослов'я Григорій Хомишин учив отця Василя і добре знав свого учня, який мав відмінні оцінки і відмінну поведінку.

Тож коли отець Василь зайшов до кабінету владики, привітався і доповів, з якою місією прийшов, владики щиро усміхнувся, встав з-за стола і простягнув руку. Отець Василь підбіг і поцілував її.

Владика, довго вивчаючи, дивився на отця Василя Поповича, думаючи собі:

"Ти диви, як він змінився... змужнів... високий... вродливий... А яка кучерява зачіска на голові. Прямо таки красень... — любувався єпископ.

Після невеликої мовчанки запитав:

— З якими оцінками, отче Василю, закінчив семінарію?

— У мене з усіх предметів відмінно.

— Молодець! Просто молодець! — не втримався від похвали отець Григорій Хомишин. — Ну що ж! Такі, як ти, отче Василю, повинні проводити нашу релігійну політику на вищому рівні, давати нашій церкві багато користі. Я маю на тебе і тобі подібних великі надії. Такі, як ти, — це наше майбутнє. Тому я направляю тебе у Коломийську міську церкву. Поки що будеш сотрудником систематизованим першої категорії. А далі буде видно.

— Дякую вам, владико, за таку високу честь. Дякую, — отець Василь підбіг і поцілував у руку.

Так молоде подружжя Олени і Василя Поповичів на початку березня осіло у Коломії. До кінця року в них народилася Іринка.

* * *

"Дорогий братчику!

Здоровлю тебе і бажаю тобі всього найкращого, що ти тільки собі бажаєш. Задумав написати тобі листа. Недобре, що ми так зрідка листуємося, але, як я зрозумів, який ти до написання листів, такий і я. Ти завжди пишеш, що дуже й дуже зайнятий на роботі. Я ще не на роботі. Але скоро закінчую своє навчання і, зрозумій, також дуже зайнятий. Поряд із навчанням я вже готуюся до іспитів.

Листа пишу тобі того, як я вже вище згадував, що скоро закінчую навчання. Йде до висвячення і мені треба одружитися. Доводжу до твого відома, що маю чудову дівчину. Звати її Стефанією. Вона дочка Городенського декана, пароха із села Поточище отця Степана Макогонського.

Зазнайомився з нею під час весілля Василя Поповича. Ти, мабуть, ще не знаєш, що в минулому році Василь

одружився зі старшою Оленою Макогонською. Я, будучи йому у дружбах, зазнайомився із молодшою. Так що я тебе прошу на весілля в першу суботу квітня. Будучи кадетом ти не прибув на Євгенене весілля. Не можу нічого судити, але якщо ти і на цей раз не приїдеш, то буде нам зі Стефанією сумно без тебе.

У Коломії буваю тепер зрідка, якщо випадає якась нагода вирватися зі Львова, то сам розумієш, їду в Поточище. Але можу тобі повідомити, що мама вже так не побивається за татом, як це бувало раніше. Може, то так при нас, а як нас нема, то далі тужить.

Дорогий Гнате, ми молоді, в нас є плани на майбутнє, і ми якось таке велике горе легше переносимо, чи мені так здається. А в мами, крім тата, залишилися тільки ми, діти. З дітьми все можна говорити, веселитися. Але, як я зрозумів, є речі, які можна обговорювати, ділитися тільки із близькою людиною. Для чоловіка це є жінка, а для жінки — чоловік.

Часто задумуюся над тим, що наш вуйко Матвій помер молодим, не маючи ще й п'ятдесяти років. І тато помер у п'ятдесятирічному віці. Чи це збіг обставин?

Я згадав про сумне. Вибачай. Але, як би там не було, — деколи весело на душі, приємно, але коли-неколи все-таки це приходить до голови.

Так що ми зі Стефанією чекаємо тебе, Гнате, у нас на весіллі.

Будь здоровий.
Володимир."

* * *

Після весілля отець-декан Степан Макогонський поїхав до Станиславівської єпархії на аудієнцію до владики отця Григорія Хомишина.

— Преосвященний владико! — з великою пошаною звернувся отець Макогонський до єпископа,

поцілувавши перед цим руку. — Смію вже вкотре вам подякувати за таку велику повагу до мого зятя отця Василя Поповича, направивши його до Коломийської міської церкви. Але другого мого зятя Володимира Стефаніва, уклінно прошу вас, направте після закінчення до мого керівництва. Я його сам влаштую на роботу.

— Шановний отче-декане, — з подивом мовив єпископ. — Чим я вам не вгодив? — Поважаючи вас і ваше відношення до Греко-Католицької церкви, чого б я бажав і від інших деканів нашого Станиславівського єпископату, я якраз в подяку за це і бажав зробити вам якнайприємніше, якнаймиліше вашому серцю...

— Ні, ні! Місто, мій владико, це є гонор, це є вища культура. Але місто бідне матеріально для родини, — і отець Макогонський розвів руками.

— Але, мій дорогий отче-декане, церкві потрібні молоді, розумні священики. Я хочу впровадити в нашому єпископаті реалістично-суспільне життя. Недавно ми відкрили в Станиславові духовну семінарію. Ви знаєте, скільки на це пішло енергії? Хто це має робити, як не молоді священики?

Ми хочемо розпочати харитативно-допомогову діяльність через різні допомогові товариства, кооперативи. Рим вимагає від нас більшої латинізації нашого обряду. Ого-го і ого-го скільки роботи. І це все мають робити молоді.

— Ні, ні! Владико! Цим ви мене не переконасте. Я прошу вас уволити моє прохання.

— Ну що ж! — і владика Григорій розвів руками, — воля ваша, отче-декане,

— для мене закон.

Через деякий час висвячений молодий отець Володимир Стефанів опинився приват-сотрудником у отця Юрія Жолкевича на парохії у Серафінцях побіля Городенки.

* * *

“Дорогий синочку!
Мій Гнатику!

Доношу до твого відома, що ми всі живі, здорові, чого і тобі бажаємо. Скоро буде три роки, як ти був дома. Це було ще в Турці. Дуже рідко пишеш додому. Недавно ми робили весілля Володі. Наш Володя одружився у Городенського декана, пароха села Поточище в отця Степана Макогонського. Нашу невістку звати Стефанією. Дуже файна дівчина. Ми з дому усі були на весіллі. Не було тебе, тата і нашого Леся. Тата Людмила не брала. Вони вже такі негодні, що негодні. Лише на печі та й на печі.

Ти не був на весіллі і в Євгенії. Про це всі згадували. Невже ти не думаєш женитися, а якщо думаєш, то хто буде у тебе на весіллі? Га? Напиши. До речі, і тобі вже пора женитися, Гнатику! Тобі вже, слава Богу, пішов двадцять третій.

На весіллі від нас були ще — Загалевичі, Гумініловичі, Новодворські, Кшановські, Федіви. Дуже фayne було весілля. Так було тепло, болото трохи присохло. Весь час танцювали надворі.

На днях уже приїде Володя. Кілька днів тому мав здавати останній іспит. Сват уже знайшов йому роботу. Буде служити приват-сотрудником у Серафинецькій парохії. Вже вас троє пішли на свій хліб — Євгенія, Володя і ти.

Климко ще вчиться, Юліан теж. Ромчик перейшов уже в шостий гімназiальний клас, Титко в четвертому. Олечка — в другому класі міської школи. Зенончик і Наталочка дома. Наталочці скоро буде три рочки. Я на роботі. Зенончик такий чемний-чемний. Якби не він, то навіть не знаю, хто би сидів біля Наталочки. Тішить мене, що всі добре вчаться. Решта біля нас усе добре. Оце все головне, що хотіла-м тобі написати. Дрібниці описувати

не буду. Дуже хотіла би-м тебе побачити. Напиши, коли приїдеш додому. А не можеш, то хоч пришли свою фотографію. Аби я на тебе коли, схочу, то дивилася. На цьому кінчаю свого листа.

Бувай здоровий!

Твоя мама."

* * *

Семену Мартовичу пішов вісімдесятий рік. Семен уже нічого коло хати не робив. Не міг. Усе сидів на печі, а як надворі парило, то виходив у кожусі і сидів трохи на призьбі. Посидить, посидить та й знову до хати на піч.

Людмила, бачачи таке, перед храмовим святом на Різдво Пречистої Богородиці запросила всю рідню на храм. Якщо по правді сказати, хотіла, щоб усі побули з татом, бо всяке може статися...

На свято приїхали Марія з Коломиї зі своїми молодшими — Ольгою, Зеноном і Наталочкою. Решту не могла взяти, бо у кожного робота, наука.

Приїхали Вікторія зі своїм Йосипом Новодворським і дочками Тонцею, Оленою і Зонечкою. Хоча через навчання всі не приїхали, проте з хатніми Людмилою та Володиславом Кшановськими і їхніми дітьми зробилася повна хата рідні. Це була чи не найбільша радість за останні роки для старого Семена Мартовича.

— Боже! Яка велика родина, яка велика, — шамкотів беззубим ротом Семен, — це ще нема нашого Леся, твоїх, Маріє, — Євгенки з Володею, Гнатка, Климка, Юліанчика, Ромчика, Титка. Твоїх, Вікторочко, — Іванка, Олечки, Стефки, ой-йо-йой і Семен узявся руками за голову, — всі вчаться, усе пішло в науку. Боже! Якби була ще живою наша баба, ой-йо-йой, як би тішилася, як би тішилася. Скільки у Мартовичів є і буде вчених! Я навіть не знаю, чи в нашого пана-дідича є скільки вчених у хаті! Ой-йо-йой! Яке це щастя, яке щастя. Недаром ми з

нашою бабою прожили скільки років. Ой, недаром!... — Мені вже небагато залишилося жити на цьому світі. Та й баба Олена раз по раз приходиться до мене у снах і кличе до себе.

Боже! Як зійдемося на тім світі, то-то маю що їй вповідати! То-то маю та й маю!...

* * *

За час навчання Кліма Стефаніва у Заліщицькій учительській семінарії довелося мати справу з трьома директорами семінарії. Спершу, як тільки вступив, мав справу з Титом Слоневським, який походив з українського священичого роду, але русином уже не був. Він уже був польським шовіністом, все русинське ненавидів, по-русинськи говорити соромився, а тільки по-польськи.

Через рік навчання Стефаніва Тит Слоневський вийшов на емиритуру. На його місце прийшов такий самий, а може, ще більш спольщений д-р Тадей Мандибур зі Львівської Академічної гімназії. Хоча при заснуванні Заліщицької вчительської семінарії було домовлено, що всі директори мали бути тільки русини. "Отож, — не раз думав Клим Стефанів, — які то були деякі русини, від них було більше шкоди, ніж від деяких поляків. Звідси подібно, як і ціла Галичина. На папері під австрійською владою, а насправді керували поляки, та ще й як їм хотілося. Усе в їхньому правлінні зводилося до того, що мала відновитися велика Польща. Єдине, що було у семінарії австрійського, так це на фасаді будинку семінарії виднівся чорний двоголовий цісарський орел"

Перед закінченням семінарії Климом призначили директором д-ра Осипа Маковея, теж русина, викладача русинської мови і літератури в Чернівецькій і Львівській учительських семінаріях, на той час уже відомого русинського письменника.

Для Заліщиків і учнів-русинів це було несподіванкою, скоріше даром Божим, для поляків — мовби громом серед ясного неба. З цією метою кілька поляків-учителів негайно поїхали до Львова з протестом. Але після вбивства Галицького Намісника графа Потоцького Відень вимагав від нового Намісника Бобжинського іншої політики щодо русинів. Польська делегація тихенько повернулася зі Львова ні з чим. Скрегочучи зубами, мусіла примиритися. Багато хто з цієї нагоди в душі насміхався. Для заліщицьких поляків це було ляпасом.

У семінарії почали змінюватися деякі правила навчання в бік поліпшення русинів. Але для Кліма це вже не мало значення. Він здавав останні іспити. Через деякий час дістав направлення на роботу вчителем у село Дзвиняч недалеко від Заліщиків.

* * *

Тоді ж у Заліщицькій жіночій приватній семінарії вчилися дві молодші доньки Вікторії та Йосипа Новодворських — Ольга і Стефанія. А в чоловічій учительській семінарії вчилося три товариші, три Дмитри — Фодчук, Ткачук і Бойчук. У семінарії ці три Дмитри створили своє співоче тріо: Дмитро Ткачук — перший тенор, Дмитро Фодчук — другий тенор, а Дмитро Бойчук — бас. Тріо їздило з виступами по селах Заліщицького повіту і деяких селах Буковини.

Коли хлопці виступали у Заліщиках, то всі дівчата з семінарії, гімназії, з містечка йшли слухати виступ трьох Дмитрів, як їх називали. Хлопці були вродливі, високі, красиво співали. Напевно, не було тоді такої дівчини, яка б не закохалася у цих красенів.

Проте хлопці віддали перевагу двом дівчатам — Ользі та Стефанії Новодворським. І хоч в Ольгу закохався Дмитро Ткачук, а в Стефанію Дмитро Фодчук, проте

хлопці гуляли з дівчатами втрюх, підшуковуючи до компанії третьої — для Дмитра Бойчука.

В один із літніх днів весела компанія перейшла через пішохідний міст і вилізла на високий буковинський берег Дністра, Який зі сходу і півдня підноситься над рікою до 120 метрів. Висотний і стрімкий берег покритий деревами, здебільшого кущами.

Хлопці і дівчата здивовано позирали згори на Заліщики, мовби на півострів. З півночі Дністер омивав Заліщики аж до сходу. Ліворуч бачили пішохідний міст, по якому тільки що переходили. Звідси він здавався вузькою кладкою, люди, які переходили по ньому, — мурашками. За мостом добре виднівся парк графа Турнава, далі самі Заліщики, праворуч від моста Старі Заліщики.

Спочатку молоді люди роздивлялися, а потім почали жартувати і веселитися. Що то молодість. Хто знає, скільки б ще веселилися, коли це Стефанія бігла по краю берега, один із крайніх кущів під тиском ноги посунувся у воду, а за ним, втративши рівновагу, і Стефанія. Чим би це скінчилося ніхто не знає, але вона встигла вхопитися руками за кущ, що ріс рядом, і повисла над водою. Глибоко внизу бурлила ріка. Якраз у цьому місці, з часу її існування, старалася лупати беріг. Чи від безсилля, чи від люті, але саме в цьому місці мала грізний вигляд.

Це настільки було несподіванкою для компанії, що на перших порах усім відібрало мову.

— Ряту-й-й-йте! — закричала зі страху Стефанія. З неймовірними зусиллями намагалася вхопитися другою рукою за сусідній кущ. Але він висмикнувся разом із землею. Ноги Стефанії висіли в повітрі, а вона сама над водневою пропастю.

Першим кинувся до неї Дмитро Фодчук і вхопив за руку, що була вільною. Ольга, побачивши таку страшну

картину, зомліла і повалилася на землю. Її підхопив Дмитро Ткачук, а третій Дмитро підбіг і вхопив Стефанію за ту руку, що держалася за куш. Стефанія зі страху висіла майже непритомна. Дмитри старалися її витягнути, але вона так міцно трималася рукою за куш, що її пальці не могли розтулити. Нарешті Дмитро Фодчук, побачивши таке, ліг на берег і другою рукою міцно вхопив Стефанію за зап'ястя другої руки, а другий Дмитро почав розтуляти кожний палець окремо. Нарешті хлопці спільними зусиллями витягли непритомну Стефанію на берег і поклали рядом з Ольгою.

— Води! Води треба! — закричав Дмитро Фодчук. А Дмитро Бойчук уже бігав по берегу, шукаючи воду. Внизу стільки пливло води, а тут, на горі, поки що її шукали. І ось Бойчук знайшов невеличку криничку, зачерпнув пригорщами води і побіг. Але не пробіг і кілька метрів, як вода витекла. Миттєво повернувся, зняв з голови капелюх і, набравши повний, побіг.

Других два Дмитри бігали навколо дівчат і сіпали за руки почервонівши зі встиду, трясли за голови, не знаючи, що робити.

Дмитро Фодчук прошепотів, що буцімто десь чув, що в таких випадках треба робити штучне дихання. Але як панночкам запхає руки в пазуху...

Коли це підбіг з водою Дмитро Бойчук, набрав у рот води і бризнув на дівчат.

— Йой! — скрикнув Дмитро Фодчук, побачивши, як білі кофтини прилипили до грудей. Але тут же Ольга відкрила очі, а за нею Стефанія. Дівчата схопилися, почали поправляти волосся на голові, потім мокрі кофти на грудях.

— Попийте води, — запропонував Бойчук.

— Так, так пийте, — підхопили другі два Дмитри.

— Як? З капелюха? — почервоніли дівчата.

— А що накажете? У вас є ліпший варіант?

Вибачайте, тут келишків нема, — крикнув Дмитро Бойчук, бачачи, як вода тоненькою цівочкою почала витікати з капелюха.

Дівчата одна, потім друга невміло напилися з капелюха і засміялися. За ними хлопці. Коли ж усі відійшли від страху, стали жартувати.

— Дмитре! — звернувся Фодчук до Бойчука. — Ти чого так бігав по березі, ніби щось ловив?

— Ага. Ловив. — спокійно відповів Бойчук, викручуючи і стрясаючи капелюх. Всі засміялися. Продовжували кепкувати одні з одних. День провели дуже весело, і він так швидко перебіг, що про неприємну історію, можна сказати, невдовзі забули. Та не один раз про те згадували.

* * *

серпня православний світ святкував Преображення Господа Ісуса Христа. А почалися ці події з того, що Ісус Христос хотів переконати своїх Апостолів у своєму божестві.

Одного разу взяв із собою трьох апостолів — Петра, Якова та Йоана. Вийшли вони на високу гору Тавор. Там Ісус Христос переобразився перед ними. Лице його стало ясне, як сонце, а ризи білі, мов сніг. По однім боці Ісуса стояв Мойсей, а по другім Ілія і говорили про його майбутню смерть.

Петро щось запропонував Ісусові, але тут хмара закрила всіх, і почули голос із хмар "Це є мій син любий, в яким я собі вподобав. Його слухайтесь!" Апостоли, як почули Божий голос, попадали ниць. Такі слова вони вже чули з небес при хрещенні Ісуса Христа на річці Йордан.

Святе Преображення Ісуса Христа належить до 12 найбільших релігійних свят, яке ще називають у народі першим Спасом.

Це свято припадає на той час, коли дозрівають плоди землі. У Греції у серпні з важливих плодів дозрівають виноград і пшениця. У нас на Україні виноград заступають яблука, груші. Тому на Спаса освячують яблука, груші і булочки.

Усе це розказував під час проповіді отець Василь Попович. На Спаса у Коломиї храмове свято, хоча церква носить ім'я Михайла Архистратига.

З часу, коли Марія Стефанів замешкала із сім'єю у Коломиї, на храмове свято з'їжджалася вся родина. Ось і цього року насамперед приїхав отець Володимир зі своєю дружиною та маленькою Неонілою. Цими святами він був не в дусі. Весь час був у глибокій задумі. Щось обдумував. А думати мав про що.

Недавно отця Володимира викликав єпископ д-р Григорій Хомишин і вручив направлення на нову роботу — катехитом у Заліщицьку вчительську семінарію.

Клим Стефанів якраз закінчив учительську семінарію, побував уже у Дзвинячській сільській школі, познайомився зі школою, з сільським вїйтом, православним священиком і теж приїхав на храмове свято.

— Климе. — присунувшись ближче, запитав отець Володимир, — що там сталося у вас, що мене, супроти моєї волі, направили туди катехитом?

— Та то, Володю, така справа, — почухався у потилицю Клим, думаючи, як ліпше пояснити братові. — Ти розумієш, у нас працював катехитом отець Савицький. Він чомусь не контактував із учнями, часто виникали сварки між ним і учнями. Поговорювали в Заліщиках, що отець Савицький особисто був проти тих порядків, які почав заводити у єпископстві Григорій Хомишин. Міський парох отець Чернодоля був ставлеником і прихильником єпископа Хомишина. Ішла навіть поголоска, що учні семінарії під командою отця

Чорнодолі написали скаргу в єпископат. Звідти приїхала комісія, розслідувала ту справу не в семінарії, а в канцелярії Заліщицької парохії. Ну і там винесли вердикт отцю Савицькому — звільнили з роботи.

— Он воно що, — полегшено зітхнув отець Володимир. — Тепер мені все зрозуміло.

— Справа в тому, — перебив його думки Клим, — що тепер у семінарії обстановка різко змінилася у позитивний бік. Прийшов новий директор Осип Маковей, досить прогресивний чоловік. Я думаю, тобі, Володю, нема чого турбуватися. По-моєму, там тепер почнуть впроваджуватися зовсім нові порядки.

— А чому ти так думаєш?

— А тому. Осип Маковей не є "пожондні русіні", а справжній русин, і все, що він робить, є руське.

Можливо, брати би ще щось обговорювали, але до них підійшов і привітався Юліан зі своєю Марією. Юліан Стефанів закінчив Львівську сільськогосподарську школу, що знаходилася у Дублянах. Там познайомився зі своєю однокурсницею Марією Скорецькою. Одружився з нею і осів жити в її родичів в Устечку над Дністром Заліщицького повіту. Вперше разом із дружиною приїхав до мами на храмове свято. Заодно познайомити всіх зі своєю дружиною.

— Як живеш тепер, Юліане? — запитав на правах старшого Володимир.

— Як після весілля, — і подивився на Марію, усміхнувшись, — але кожний день пам'ятаю, що живу на тещинім хлібі. Всі почали сміятися, а Марія почервоніла.

До гурту підійшов Роман, який ще мав рік учитися у гімназії, за ним Тит. Тит учився у п'ятому класі Коломийської гімназії.

— Ось як добре, що ви всі зійшлися отут, — весело мовив Юліан.

— Знайомтеся, — і взяв Марію за руку, — це моя кохана і ненаглядна. Марія ще дужче почервоніла. Але тут підійшла Марія Стефанів і запросила всіх до столів. Як виявилось, родина зробилася чимала. Не приїхали на храмове свято Євгенія з чоловіком і дітьми та Гнат. Марія, усміхаючись почала рахувати своїх храмових і нарахувала із собою дванадцятєро.

— Якби ще була Євгенія з Володимиром та їхніми Софронком і Васильком, та наш Гнат, то нас було би вже...

— Сімнадцять! — хором відповіли — Ольга, Зенон і Наталія.

За столом усі засміялися. Через хвилю стихли, дивлячись на маму і бабку. Марія принесла свічку, заткала у хліб, засвітила і почала хвилюючись говорити.

— Сьогодні, діти, храмове свято, це — веселість, сьогодні ми вперше зібралися такою компанією, відколи живемо у Коломиї, — в Марії потекли з очей сльози. — Але майже два місяці тому минуло п'ять років, як не стало нашого тата.

Усі за столом встали.

— Кожного року на Різдво Святого Йоана Хрестителя наймаю Службу Божу за упокій душі нашого тата. Давайте разом помолимося за нього...

Після молитви Марія повитирала сльози і продовжила.

— Я вам усім дякую, що відклали свої справи і приїхали в гості. Рахуйте надалі, що на храмове свято в Коломиї, це наше родинне свято, і ви всі, поки я живу, повинні приїжджати сюди...

Давайте гоститися і веселитися.

* * *

Отець Володимир Стефанів зі своїм сімейством, зваживши на запрошення свого вірного товариша з

дитинства отця Василя Поповича, надвечір відвідав і його.

Отець Василь Попович жив з родиною у непоганій плебанії майже у центрі Коломиї. Поки що у них була лише одна донечка. Служба йшла отцю Василю непогано.

Друзі зраділи зустрічі, особливо зраділи сестри — Олена Попович і Стефанія Стефанів, вони відразу відділились в окремих покій і почали жваво обговорювати свої справи. Залишившись наодинці, поринули у бесіду і чоловіки.

— Василю. Оце на днях, — розпочав бесіду отець Володимир, — мене викликав Григорій Хомишин і вручив направлення на нову роботу — катехитом у Заліщицьку вчительську семінарію. Вже трохи звик у тих Серафинцях, лише трохи обжилися, і, на тобі, — радість. Переїзд у Заліщики. Ти знаєш, Василю, село є село. В селі я виріс і місто якось мене лякає. Ти вже звик у місті? Га? Уже скоро чотири роки, як ви з Оленою живете у Коломиї. Може, вже трохи звикли до міського життя?

— Як тобі, Володю, відповісти на це? — трохи задумався отець Василь. Потім подивився у вічі отцю Володимирі, — місто є місто, а село — селом. У місті вища культура, ставлення до священників інше, ніж у селі. Є більша субординація, повага, авторитет. Але набагато гірше в матеріальній частині. Ти не раз розказував, та й від інших знайомих сільських священників чув, що такі продукти, як свіже молоко, домашній сир, солонина завжди мається, і то все свіже, задушно. А в місті трохи інакше. Міщуки до цього трохи по-іншому ставляться. Олені за такими продуктами доводиться ходити на ринок. Не знаю, може, це тільки у Коломиї. Але якщо збільшиться родина, то доведеться втікати на парохію у село. Аякже. Лиш так...

— Василю. Ти мені додаєш страху, — усміхнувся до товариша Отець Володимир.

— Я тебе, Володю, не страхаю. Може у Заліщиках

інакше, але не забувай, що ти в семінарії того не будеш мати з продуктів, що у селі. Ну, можливо, буде ліпше з фінансами.

— Я це розумію, Василю. Але попробуй заперечити отому владиці. Так має бути, як він загадав, і все.

— Ну що поробиш? Що поробиш? — розвів руками отець Василь. — Давай, Володю, сядемо за стіл трохи погоститися. Адже храмове свято буває лише раз у рік. А де наші їмості?...

* * *

Клим Стефанів, приступивши до своїх обов'язків, розпочав з того, що й колись його тато у Топорівцях. Насамперед відремонтував клас, у якому навчалися діти. В будиночку у Дзвинячу було дві кімнати і сени. В одній розміщувалася гмінна канцелярія, у другій-школа.

Потім зробив подвірний обхід і взяв на облік дітей шкільного віку. Як виявилось, одні діти ходили до школи, інші ні. За тодішніми австрійськими законами, всі діти, яким виповнилося сім років, повинні навчатися у школі. Таких дітей набралось більше, як на три класи.

Клим зробив відповідний доказовий аналіз, що потрібно у село хоча б ще одного вчителя, і подав ці дані до Окружної Шкільної ради у Чернівці. Але в самих Чернівцях, як і по всій Галичині, був брак учителів.

* * *

Через рік на храмове свято у Коломиї до Марії Стефанів прибуло ще більше храмових. У Володимира вже у Заліщиках народився син, якого назвали Маркіяном. За цей час отця Володимира Федіва, на його прохання, перевели з Тернопілля на парохію у село Глушків із доїздом у Ясенів-Пільний, що біля Городенки. Тепер і Федіви прибули всією родиною. На храмове свято до матері прибув і Гнат, який закінчив свою вищу військову школу.

Приїхали із Устя над Прутом Загалевичі зі своїми доньками, а з Топорівців Гумініловичі зі своїми. Наталія почала рахувати всіх гостей, а ті примовкли слухаючи:

— Один, два, три,... десять..., двадцять..., двадцять п'ять, двадцять шість!... Під кінець уже всі рахували і потім сміялися, що це не храмове свято, а маленьке весілля....

— А справді! — мовив Омелян Загалевиц, — а хто на черзі женитися?

Усі звернули погляди на Гната. Гнат почервонів і усміхнувся:

— Клим! Клим! — указавши при цьому пальцем, — його черга женитися, його!

— Не зрозумів, — пожартував Клим, при цьому почервонівши, — а чому моя? Знову усі сміялися. Для такої кількості гостей потрібний був великий зал. Але, слава Богу, надворі була файна погода, і столи розіклали надворі у холоді. Ото гості веселилися...

* * *

Гнат Стефанів після закінчення кадетської школи був молодшим старшиною і носив на комірі одну зірочку. А тепер після закінчення вищої військової школи носив уже дві зірочки, тобто старшина цісарсько-королівського Австро-Угорського війська, або поручник. Призначення на службу дістав до Золочева на Львівщині. Там дислокувався тридцять п'ятий полк піхоти Краєвої Оборони.

Уже майже сім років, як Гнат присвятив себе служінню батечкові-цісарю. Йому дуже подобалося все, зв'язане з армією. Це була його стихія. Але побувавши дома, серед своїх близьких йому людей, відчув велику ностальгію за звичайним, цивільним життям. Тому у вільні хвилини від служби покидав казарму і йшов у місто спілкуватися до місцевих жителів.

Тут недалеко Золочева побачив верхів'я річки Буг. Почав знайомитися з містом, яке розташоване на виході на Подільську височину. Місто Золочів і вся округа належали до буровугільного району. В місті був замок початку ХУІ століття. В центрі здалека виднілася церква Святого Миколая, побудована у кінці ХУІ століття.

Гнат Стефанів почав знайомитися з міською інтелекцією. Зокрема, із Петром Карманським, перекладачем, поетом з модерністичної групи "Молода Муза".

Одного разу Петро Карманський запросив молодого і красивого старшину на свій літературний вечір. Спершу автор виступив із доповіддю про західну літературу, а один із учнів гімназії розказав про представлені малюнки до доповіді, а потім зачитав деякі твори західних поетів у перекладі професора і поета Петра Карманського.

У залі всі сиділи мов зачаровані від почутого. Посередині сидів молодий австрійський поручник у красивому однострої, який уважно слідкував за кожним словом професора. Пан Карманський був на вершині слави, як модерний поет, і мав великий вплив на тогочасну молодь.

Коли професор закінчив свою доповідь, до нього підійшов Гнат Стефанів і подякував за запрошення, за літературний вечір і за змістовну доповідь, а молодому гімназисту потиснув руку за гарний відчит віршів.

Хто тоді міг знати, що це майбутній Начальний Командант Української Галицької Армії.

Одного разу до Гната підійшло кілька гімназистів:

— Пане поручнику! — Несміливо заговорили з цікавістю, дивлячись зблизька на такого молодого поручника. Йому тоді було двадцять шість років, а їм, гімназистам, по шістнадцять-сімнадцять, — ми маємо до вас велику просьбу!

— Слухаю вас уважно, — відповів, усміхаючись Гнат Стефанів.

— Ми дуже вас просимо, щоб ви провели з нами навчання з військової підготовки для пластунів.

— О-о-о-о! — далі усміхався поручник, — з великим задоволенням. Але у нас існує відповідна військова субординація. Підійдіть, будь-ласка, до мого командира, сотенного команданта капітана Мирона Тарнавського (пізніше також Начального вождя УГА).

Коли гімназисти, набравшись сміливості, пішли до капітана додому, бо їх у частину не впустили, то побачили його не в формі однострою, а в домашньому одязі. Спочатку навіть розгубилися. Вони добре знали капітана, але у світло-блакитному однострої, завжди такого серйозного, який ходив з високо піднятою головою, майже карбуючи кожний крок. А тут їх прийняв звичайний вуйко, який досить чемно говорив з ними, усміхався.

— Пане капітане! — нарешті, набравшись сміливості, відкарбував один із гімназистів, — дозвольте пану поручнику Гнату Стефаніву проводити з нами навчання з військової підготовки для пластунів.

Після сказаного запала мовчанка. Капітан Мирон Тарнавський посуворішав і про щось ретельно думав. Він думав про те, що ця справа дуже ризикована. "Чи ці гімназисти справді цього хочуть, чи їх хтось намовив, щоб його підставити? Австрійці дуже не любили їх, русинів. Він весь час це відчував на собі — ненависть, приниження. Його однокурсники австрійці, німці уже давно ходять у полковниках. По-друге, австрійське командування дуже не любило, коли військові вільно спілкувалися з цивільними та ще й з русинами. — Він довкола поозирився. — Тут можуть бути великі неприємності"

Потім подивився на гімназистів і прочитав у їхніх поглядах благальну просьбу. Вони ж, бачачи таку замішаність у поведінці капітана, дуже захвилювалися і

навіть розгубилися. Вони ніколи не думали, що з таким простим, на їх погляд, питанням, можуть бути якісь ускладнення...

* * *

Невдовзі до Дзвиняцької сільської школи на прохання Клима Стефаніва направили молоду вчительку Домініку Берик, яка була родом з Антонівки, що біля містечка Товсте. Пані Домініка закінчила Перемишльський ліцей. Молоді вчителі організували ще одне приміщення під школу і дворічне навчання. Але дітей було багато, то довелося проводити двозмінне навчання. Отже, усі діти в селі мали можливість відвідувати школу. Це було великим досягненням Клима Стефаніва. Це визнала навіть Окружна Шкільна рада у Чернівцях.

* * *

Приміський потяг, або, як тоді називали, колія, Коломия-Городенка їхав, як завжди поволі, вагонами погойдувало. Одні пасажери товпилися біля дверей перед зупинкою, інші сідали і довго розміщувалися на лавках, а треті, їдучи далі, подрімували.

Кінець серпня видався теплим. Вікна у вагонах були відчинені. Час від часу вривався прохолодний вітерець і холодив гарячі душі. Найбільше надоїдали мухи. Їх було повно у вагоні. Вони сідали на руки, на лице, лізли в ніс, у рот, очі. Кожний проганяв їх раз по раз руками, вони злітали і знову сідали, щоб прокусити шкіру і хоч трохи посмоктати крові. Якщо це не вдавалося, то хоча б поласувати якимись наїдками, ніби відчуваючи, що їхнє життя продовжується лише до перших заморозків.

В одному із вагонів їхали Стефаніви — Марія, Ольга, Зенон і Наталія. Від похитування вагонів та одноманітного стукоту коліс Марія теж дрімала. Її голова то опускалася, то підіймалася. Коли засинала, голова опускалася,

пробудившись, голова піднімалася, і Марія рукою відганяла мух, які обсідали дітей:

— От капосні, — тихенько сварилася Марія, дивлячись, як діти схилися одне на одного і міцно спали. Вони не чули, як лазили по них мухи, не чули, як мама їх зганяла.

Сьогодні велике свято — Успіння Пресвятої Богородиці. Марія пригадала, як минулого року у Михайлівській церкві отець Василь Попович розказував у проповіді в подробицях про святе й чудесне Успіння Пресвятої Богородиці:

— Три дні перед її смертю з'явився архангел Гавриїл і повідомив, що настав час переходу її до вічності. На це зібралися всі Апостоли, не було лише Апостола Томи. Пресвята Богородиця звістила, що хоче бути похоронена в Гетсиманії коло своїх батьків і свого обручника Йосифа. Можливо, сам Ісус Христос у супроводі Ангелів і Святих прийшов по душу своєї Пресвятої Матері.

Апостоли занесли її тіло до гробу і три дні сиділи біля нього. На третій день прибув Апостол Тома і дуже хотів бодай ще раз поглянути на Пресвяту Богородицю. Коли ж відкрили гріб, то там лежали лише похоронні ризи. Апостоли зрозуміли, що Вона воскресла і з тілом і з душею була взята на небо.

Пригадавши цю проповідь отця Василя Поповича, у Марії сонливість пропала. На Успіння Пресвятої Богородиці у Топорівцях храмове свято. Марія якраз із дітьми їхала на це свято. Їх запросила Матвіїха, братова. З часів, як вони ще з Петром і дітьми перебралися до Турки, Марія не була у дорогому для неї селі. Все були хатні негаразди, та й добиратися незручно. Але як почав служити парохом у Глушкові їхній зять отець Володимир Федів, то Марія захотіла з дітьми побувати у Топорівцях на храмовому святі.

На станції їх чекала бричка. Отець Володимир зі своєю їмостою був запрошений на храмове свято

Топорівським парохом отцем Юліаном Войнаровським.

* * *

Курилися порохи і за бричкою, яка їхала з Устя над Прутом, що на Снятинщині. Коні бігли теж у напрямку Топорівців. На храмове свято їхали Аделя і Омелян Загалевичі зі своїми доньками — Євгенією та Ольгою. Євгенії Загалевиц, слава Богу, вже йшов шістнадцятий рік.

— Як-не-як, — думала роззираючись по бокам, а потім дивлячись на свою пестунку, Аделя, — вже дівочка. Скоро-скоро, як завтра, почнуть ходити зі сватанням. Ольга ще мала. Їй було лише шість років.

Мама Марії Стефанів — Олена, мама Ангеліни Гумінілович — Вероніка і Аделя Загалевиц — рідні сестри з Досяківських. Вони походять із Шипинців, що на Буковині.

Аделя їхала зі своїм сімейством на храмове свято до своєї сестри Вероніки Хмецік, а Омелян заявив, що їдуть на храм до професора, тобто до управителя школи у Топорівцях — Володимира Гумініловича.

Аделя подивилася збоку на свого Омеляна і подумала: "Чоловік Вероніки Юзеф, коваль, має свою кузню, живуть не бідно, але прості люди.

Ангеліна і Володимир Гумініловичі — професори. Сільська інтелігенція. І Омелян більше хилиться до них. Вона, Аделя, хоче побути зі своєю сестрою. Тому у них з Омеляном деколи виникають сварки через те, що вона хоче поїхати до сестри у Топорівці, а Омелян принципово стоїть на своєму: — Якщо їдемо у Топорівці, то до професорів. Отаке-то".

Аделії більше хочеться до сестри. Мали вони з Веронікою сестру Настю у Топорівцях у заміжжі за Миколою Стрийським, яка померла молодою при родах.

Мали сестру Олену у Торговиці в заміжжі за Семеном Мартовичем. Теж уже сімнадцять років, як померла. Було їх тут на Покутті чотири сестри, а тепер лише дві. Хто знає, як буде далі, але з рідними дуже хочеться зустрічатися, і то часто...

* * *

Нарешті лице капітана Мирона Тарнавського просвітліло і він весело відповів:

— Добро! Я не маю нічого проти, щоб поручник Гнат Стефанів вів навчання у пластовому гуртку.

Гімназисти зразу повеселіли, їм ніби звалився великий камінь з плеч..

— Але! — і капітан підняв угору вказівний палець і знову посуворішав. Гімназисти знову застигли, подумавши: "Цей капітан якийсь не врівноважений".

— Але! — повторив Тарнавський, — цю справу треба вести дуже і дуже обережно, щоб поручник Стефанів не мав якихось неприємностей з боку австрійської команди. Ви повинні розуміти, що це проводити нам заборонено.

Молоді гімназисти відповідально поставилися до цього і, дякуючи пану капітану, вийшли веселі і задоволені надвір.

Йдучи додому, навперебій розказували один одному, що ще кілька днів тому для них це питання розв'язати було неможливо, а тут так легко все стало на свої місця.

— Це все завдяки тому проведеному вечору професором Петром Карманським, — заявив Володя Галан.

— Воно то так, — підтримав розмову другий, — але якби не було на тому вечорі молодого поручника, навряд чи ми би так легко полагодили нашу справу.

— Що то наші хлопці-русини! — захоплено продовжував розмову Володя, який відчував чи не

найбільшу свою заслугу в цьому, — попробуйте піти до поляків, німців, — ого-о-о-о, ніколи і нізачо ми б нічого не добилися.

— Свої. Русини, як і ми. Своя кровця, як той казав, — відмітив один із мовчазних до цього хлопців.

Усі подивилися на нього.

Заняття з військової підготовки для пластунів розпочалися таки на другий тиждень. Поручник Гнат Стефанів виконував свої учительські обов'язки з великою увагою і посвятою. Який йому був близький молодечий запал гімназистів!...

З часом ці уроки переросли у велику товариську дружбу між учителем і учнями гімназії. Йому весь час перед очима поставали його брати, теж гімназисти. Згадувалися його гімназійні роки та учнівські в кадетській школі. Він розумів їх з півслова. Яке йому було це все дороге.

Правда, молодий поручник часто був у відрядженнях. Він був консультантом військової справи у багатьох питаннях. Багато виникало суперечностей між жовнірами, молодшими старшинами. І коли до такої справи залучався поручник Стефанів, його рішення було вердиктом для обох сторін, він був ніби законом. Стефанів здобув великий авторитет навіть серед вищого командування, так що його вердикт ніхто не брався змінювати.

Учні гімназії так полюбили свого вчителя, що кожне його відрядження переживали з великим болем.

* * *

Отець Володимир Стефанів, на відміну від свого попередника отця Савицького, який більше займався громадською діяльністю, ніж навчанням учнів учительської семінарії, задумав займатися не громадським життям, а вихованням учнів.

Це дуже сподобалося його вихованцям. Отець Стефанів був дуже привітним і товариським до молодих людей. Він вважав, що знаходиться на своєму місці. Особливо дружні стосунки в нього склалися із директором семінарії доктором і письменником Осипом Маковеем, який народився у 1867 році у містечку Яворів на Львівщині.

Закінчивши в 1893 році Львівський університет, Маковей працював редактором журналу "Зоря" у Львові, потім у Чернівцях редагував часопис "Буковина". Пізніше був одним із редакторів "Літературно-наукового вісника" у Львові, що його видавав професор Михайло Грушевський. З 1899 року Осип Маковей викладав українську мову і літературу в учительських семінаріях Чернівців, Львова, пізніше Заліщиків. Сюди вже прийшов відомим письменником. Творчим доробком його були збірка поетичних творів "Поезії", оповідання "Весняні бурі", повісті "Залісся" і "Ярошенко". Про нього говорили його товариші, що він був надзвичайно релігійною людиною.

— Це були, — як не один раз згадував отець Стефанів, — найкращі мої роки роботи із таким чоловіком, як Осип Маковей. Він був для Стефаніва ніби рідним батьком.

Крім Осипа Маковея, в Заліщиках був ще один чоловік, якого дуже поважав і, можна сказати, навіть любив отець Стефанів — директор заліщицької лікарні доктор Маріанн Долинський. Це був собі такий здоровий козарлюга, вище середнього зросту, сильної тілобудови, носив козацькі вуса. На чисто вибритій голові ніколи не носив шапки. Навіть у найбільші морози і снігопади.

Були і інші визначні люди у Заліщиках, з якими у Стефанівих були дуже теплі відносини.

* * *

У 1881 році у Львові було засноване "Руське Товариство Педагогічне" – освітньо-виховне товариство, завданням якого в основному було створення руських шкіл, учительських семінарій, гімназій, а при них – безплатних бурс та інше.

У 1912 році на підставі зміненого статуту Товариство прийняло нову назву – "Українське Педагогічне товариство". Філії товариства названо кружками. Така філія була заснована і в Городенці перед Першою світовою війною.

Володимир Гумінілович їхав з Городенки з наради, яку проводили представники педагогічного кружка, як тоді називали повітову філію Українського Педагогічного товариства. Мова йшла, щоб у кожному селі створити таке товариство.

Гумінілович деколи вважав це все політикою і не дуже хотів у це влязати. Він добре пам'ятав, як його попередник на цій посаді Петро Стефанів сприяв роботі сільському товариству "Січ" у Топорівцях, і чим усе скінчилося. Хоча завжди вважав його не винним.

Як Гумінілович уникав таких справ, як уникав. А тут з нього взяли слово, що він підтримає. І підтримав. Незабаром заснував у Топорівцях клітину Українського Педагогічного товариства.

* * *

Непогано йшли справи і Клим Стефаніву. Прошло більше двох років від початку роботи, і Клим уже встиг здати кваліфікаційний екзамен. Одержав свідоцтво кваліфікаційне. Зараз-таки дістав призначення управителем сільської школи в тому-таки Дзвинячу.

Напарниця його, Домініка Берик, також старалася в роботі. Ці старання призвели до того, що обоє почали дружити. Потім ця дружба переросла у велике кохання.

Усе надвечір Клим і Домініка йшли гуляти, узявшись за руки. Одного дня йшли дорогою в поле у бік села Стефанівки. Кліма тягнуло в той бік. За Стефанівкою лежало село Серафинці, вже Городенського повіту. Від Серафинців до Топорівців було рукою подати. Клим усе розказував про своє село.

На другий день ішли в бік центральної дороги Чернівці-Тернопіль. Ця дорога була дорогою для Доміники, бо вона проходила через містечко Товсте, біля якого знаходилося село Антонівка. Село, в якому народилася, виросла і пішла у світ широкий вона, Домініка Берик. Кохана також багато розказувала про своє село.

* * *

Марія Стефанів з дітьми зійшла з потягу і зразу зауважила, що зовсім недалеко на них чекає бричка отця Володимира Федіва. На душі стало приємно. Як багато важить хоча невелика увага, але увага. Ще й від рідних. "Ще як жив її Петро, — Марія не раз думала над цим, — багато в них було рідних, товаришів, близьких, знайомих. А тепер їх стало набагато менше. Та що поробиш? Таке життя", — розводила руками, ніби з кимось розмовляючи.

Незабаром були у глушківській плебанії, де на них уже чекали зять, отець Федів і дочка Євгенія з двома старшими хлопцями. Величенька компанія зразу всілася на бричку і поїхала до Топорівців на храмове свято. За бричкою лише закурилася пилюка.

— Боже! — думала Марія, коли переговорила зі своєю Євгенією, — яке це їй все рідне і знайоме до болю. Роззиралася то вправо, то вліво. Майже тридцять років їздила цією дорогою до Городенки і з неї. Так-так! Як то проходить життя. "Що було, — гадувала Марія, — ми всі знаємо, а що буде, ніхто не знає. Хіба один Господь Бог".

Уже вісім років минуло, як вони виїхали з Топорівців, вісім років, як не стало її Петра.

— “Хто тоді міг знати, що наступний раз приїде у Топорівці вдовицею? — Марії навернулися на очі сльози.

Вже тринадцять років, як померла мама. Вже більше року помер тато Семен Мартович. Якраз по других Різдвяних святах. Багато з'їхалося їх тоді на похорон. Найбільше було дітей і внуків від Новодворських, ну і, звісно, Людмилиних. Марієних було менше — багато вже на роботах, інші вчаться. Так-так!”

Думки у Марієній голові вмить розбіглися, коли бричка почала з'їжджати з глушківського горба і вдалині показалися Зброди, потім Панське, Ксьондзське, Попова. Марії від радості аж запекло в грудях. Вдруге сьогодні подумала: “Яке це все було їй близьке і до болю рідне”. Вона далі роззиралася то вправо, то вліво і не могла налюбуватися.

Через якийсь час вдалині показалося село. У Марії ще сильніше забилося серце. Що тут говорити. Ще біля млина звернула увагу, що панського маєтку майже не має. Його помало розбирали, натомість почалась забудова селянами своїх садиб. Потім їхали попри гмінну канцелярію. Ще кілька хвилин — і коні зупинилися біля церкви.

Марія розплющила широко очі. Ого-о! Це не та церква, що була колись. Її серце ще дужче защеміло, на очі виступили сльози: “Та церква мала великі три бані, криті гонтою, а ця має лише одну велику баню, дві набагато менші, — Марія помахала головою, — дзвіниця не така. Так-так! Життя не стоїть на місці. Ой, як то складно, як складно побудоване наше життя”.

Думки Марії враз змінилися, коли побачила зовсім рядом школу. Серце защеміло. Їй чогось закрутилося в голові, в очах потемніло. Боже! Якимось ніби теплом повіяло звідти на ню. Їдучи в потягу, потім бричкою, весь

час наказувала собі, що не буде дивитися в ту сторону, постарается не ступити на подвір'я, бо може не витримати. Скільки тут прожила в парі із Петром, народила тут дев'ятеро дітей, а тепер це все тобі чуже. Чуже... Чуже... Колись була тут газдинею... А тепер лише може прийти в гості... Якщо запросять...

Потім звернула увагу, як багато людей біля церкви. Як тільки ступила на землю, її зразу окружили і цілували в руки — сусіди, рідні, знайомі. Але найбільше — це її учні, учні учні... Старші, молодші... Біля неї створилося невелике стовпотворіння...

Звідусіль чулося: "Пані професорка приїхала! Пані професорка приїхала! Пані професорка!"

У Марії від такої уваги навернулися сльози. До неї підходили й підходили — старі, літні і молоді, щоб поцілувати пані професорку в руку і в лице. Для кожного, хто підходив, це теж було великою честю.

Діти — Ольга, Зенон і Наталя стояли збоку і роззиралися. Вони нікого не знали. Лише Ольга зрідка декому кивала головою. Нарешті до них підійшли тети — Аделя, Вероніка та Ангеліна. Дотепер стояли збоку зі своїми чоловіками і спостерігали, як до Марії Стефанів стояла черга її учнів. Усі хотіли з нею бодай привітатися. Причому черга деякий час не зменшувалася. Люди підходили і підходили. Всі запрошували на храм.

Тети почали по черзі цілувати і обіймати Ольгу, Зенона і Наталю. Євгенія зі своїми хлопцями була у церкви.

Тут підійшов Володимир Гумінілович зі своїми дівчатами — Наталією, Євгенією та Романою.

* * *

а Балканах слов'янські народи піднялися на боротьбу за своє національне визволення проти турецького поневолення. Для політи-

ків-українців Галичини це був відповідний сигнал, що Балканська війна може втягнути у цей збройний конфлікт Австро-Угорщину і Росію, які завжди у Балканському питанні мали свій інтерес і завжди через це конфліктували. Українські політики Галичини прекрасно розуміли, що від того, хто переможе у цій війні, Австро-Угорщина чи Росія, залежала не тільки доля Східної Галичини, але й усїєї України.

На початку грудня у Львові відбулися так звані довірочні збори знаних у Галичині громадських і політичних діячів, на яких була обговорена політична ситуація на Балканах і яка доля чекає на Галичину у випадку війни між Австро-Угорщиною та Росією. У прийнятій ухвалі писалося: "...з огляду на добро і будучність українського народу по обох боках кордону, на случай оружного конфлікту між Австрією і Росією, ціла українська суспільність однозгідно і рішучо стане на стороні Австрії...". Вів ці збори визначний галицький політик, керівник депутатських фракцій у парламенті, голова націонал-демократичної партії Кость Левицький.

За це високо оцінив його заслуги цісар-батечко Франц Йосиф і нагородив австрійським імператорським орденом Леопольда, заснованим ще у 1808 році.

Під час вручення нагороди і наступної зустрічі цісар запевнював Костя Левицького:

— Я поважаю вашу виважену, компромісну політику, яку ви ведете, високоповажний пане Левицький, — бив його легенько по плечу цісар. — Я прихильний супроти домагань русинського народу і вірю, що цей нарід невдовзі дістане свої права. Я вам гарантую..."

— "Вашими устами та мед пити," — подумав усміхаючись Кость Левицький...

* * *

Незабаром почали виходити з церкви. Вийшли і Федіви. Почали запрошувати гостей на святковий обід. Отець Федів зразу заявив, що мусить іти всім сімейством до пароха Юліана Войнаровського. Туди запрошені всі отці зі своїми їмостями.

Аделя Загалевиц внесла пропозицію, на що її Омелян дуже спохмурнів:

— Перший раз ходімо на обід до моєї сестри, — і взяла її за руку, — трохи погостимось, поговоримо і тоді прийдемо до вас, — повернула голову в бік Гумініловичів.

— Якщо така справа, — обізвалася Євгенія Федів, — то і ми після гостювання у Войнаровських прийдемо до Гумініловичів.

— Я змушена, — обізвалася Марія Стефанів, — з дітьми йти спершу до Матвіїхи, Петрової братової, бо вона нас запросила. А потім теж прийдемо до вас, — і подивилася на Гумініловичів. Хоча в неї на цей рахунок були зовсім інші плани.

Так всі і розійшлися.

Весело проходила гостина у Хмеціків. Ковалиха добре приготувалася до гостин своєї рідні. Сестри дуже веселилися за столом — жартували, співали народних пісень. Їхній спів було чути далеко за обійстям. А вже коли прощалися:

— Ну сестро, — весело щебетала підвипила Аделя, — ми ще так не веселилися, не жартували на храмовому святі. Тому ми з Омеляном запрошуємо тебе і твого Юзефа до нас на храмове свято на Святителя Миколая. У вас храмове свято у такий час, коли жнива закінчені, а осінні польові роботи ще рано проводити, тепло надворі, сонечко гріє, а в нас храм уже зимою. Роботів нема, але холоднуватو — сніг, інколи морозяно. Але приїздіть на храм, приїздіть. Ми вас просимо і будемо чекати.

Сестри розцілувалися. На очах Вероніки навіть виступили сльози. Хто тоді знав... Хто знав, що вони у такий спосіб попросилися навічно.

* * *

Через кілька годин всі приїжджі гості зібралися у помешканні Гумініловичів. Перед цим господарі встигли накрити столи. У всьому давала ряд господиня дому Ангеліна — висока, красива, роботяща вчителька. Їй допомагали чоловік і дочки — Наталія та Євгенія. Хоч ще малі, але були вправними помічницями.

Марія Стефанів пообіцяла прийти до Гумініловичів і прийшла. Дуже тяжко прийшлося переступити такий для неї дорогий поріг їхнього колишнього помешкання. Вона вмить нагадала, як їдучи дорогою у Топорівці, наказувала собі, що не ступить сьогодні на це подвір'я. Але ніколи не кажи, ніколи. Сидячи у Матвіїхи за столом, весь час думала над тим, як зараз має ступити до свого бувшого помешкання. Так, так.. Її запросили...

Матвіїха зразу помітила, що Марія чомусь не в душі, не має настрою, але не надокучала їй питаннями. Все припрошувала, припрошувала:

— Їжте дорогі мої гості, їжте. Ви ще не були в нас на храмовому святі.

Вона не звертала уваги на сказане, хоча цими словами теж завдавала болю Марії.

І ось Марія з дітьми вийшла від Матвіїхи. На дорозі майже нікого не було. Якраз усі в селі трапезували за святковими столами.

Їдучи думала, що не видержить, серце перестане битися... Сьогодні вже вкотре подумала: "Більше двадцяти п'яти років... Більше двадцяти п'яти років прожили тут у парі з Петром. Тут, у селі, народилося їхніх дев'ятеро дітей. — Боже! Боже! — кивала головою Марія.

Прийшовши на подвір'я школи, почала роззиратися, але тут назустріч вийшла Ангеліна і перехопила погляд своєї сестри, яка була набагато старша від неї, і ніби зрозуміла її душевний біль:

— Заходіть тето, заходіть. Сідайте зразу за стіл. Сідайте.

Та сіла разом із дітьми. Зараз-таки підійшли інші гості.

Коли розмістилися за столом, Володимир Гумінілович, який дуже любив виступати з невеликими промовами, тостами, розпочав:

— Дорогі гості! Дорога родино! — і посміхнувся подивившись на Ангеліну, яка почала сміятися з нього: "Їсти йому не дай, але сказати кілька приемних слів вважав за честь для себе". — Ми вам дуже вдячні, що ви так дружно зійшлися отут, вважили нас. Я вам хочу сказати, що це все від Бога. Тиждень тому ми про це говорили з Ангеліною, — і подивився на усміхнену і розчервонілу свою жінку, — якби було добре, аби вся наша рідня з'їхалася до нас на храмове свято. І це сталося!

Я хочу сказати вам, що над нами, як і над більшістю людей, усе-таки витає Божа сила. Я мав би великий гріх, якби сказав, що в нас аж так усе добре. Рік тому у нас померла маленька донечка, відійшли у потойбічний світ Матвій, Петро, наша тета Олена, вуйко Семен з Торговиці, — дай їм Боже царство небесне. Всі повставали і перехрестилися. — Але наші діти, ось Маріїні, ваші, пане Омеляне, ваші, отче Володимире, наше життя, наші роботи, наше становище, — все це свідчить ще раз, що над нами все-таки довліє Божа сила у вигляді птаха щастя. І цей птах щастя літає над нами, оберігає нас, приносить нам добрі життєві гаразди, життєві вдачі, оцей святковий стіл і те все, що на ньому. Отож подякуймо нашому Господеві Богу за це все молитвою до нього. Всі встали і помолилися...

Минав вересень. Наступили перші осінні заморозки. Однієї неділі зранку захмарилося, але вітру не було. Надворі показувало, що вдень буде теплувато. Багато жінок із села прямували в Городенку на базар — котра з кошиком у руках, котра з мішком на плечах, декотра несла на плечах стару тайстру.

Перед обідом хмари почорніли, погустішали. Запахло дощем. Люди йшли з базару додому і тривожно споглядали на небокрай. Кожна в душі думала: "Коби лише не змокнути". І так крок за кроком наближались до села. Йшли поодинці, по дві-три, окремі йшли групами. Ділилися враженнями від побаченого по дорозі, в місті, на базарі. Декотра розповідала, як сторгувала, що купила.

— Йой! Я таки ще не дійшла до базару, — голосно розповідала одна із жінок, — як до мене підійшла якась полька і запитала?

— Курку маєте?

— Є, — кажу.

— Скільки хочете?

— Я сказала. Вона витягла корони і зразу заплатила.

Можна було почути і іншу бесіду. Коли це почав накрапати холодний дощ. Котрі мали киптарі, перевернули вверх шерстю, і дощ не дуже їм дошкуляв. Інші були одягнуті у светри. Серед них і Вероніка Хмецікова. Маючи в кошику якусь хустину, витягла, накинула на плечі і піддала ходу. Але дощ падав усе сильніше і сильніше. В скорім часі відчула, що плечі мокрі. Аж тепер нагадала, як Юзеф просив, що повезе її хтось кіньми, але вона відмовилася. Пожаліла коней.

Прийшовши додому, відчула, що змерзла, і відразу переодяглася, лягла на постіль, добре накрилася, щоб зігрітися. Проте під вечір відчула, що горить. Температура не спадала кілька тижнів.

* * *

Юзеф Хмецік копав картоплю без своєї Вероніки. Бідна злягла. Дуже кашляла. Юзеф привіз із Городенки доктора. Той слухав її слухавками, слухав, а потім уже у снігах сказав:

— Хвороба зайшла далі, ніж я думав. Ви, пане Юзефе, будете мати великий гріх за свою жінку. Мене тут треба було, як лише вона захворіла. Тепер у неї в грудях горить вогонь, який загасити важко. Я тут виписую лік, але скажу вам відверто, чи вона вийде з цього, чи ні, залежить від її організму. Справиться? Добре! Не справиться — і доктор розвів руками.

З того часу Юзеф не відходив від ліжка. На ньому безпорадно лежала хвора і догорала, мов та свічка.

— Чому зразу не повіз її до лікаря? — каюся в думках господар. — Чому? Та ж йому майже кожен ґазда щось винен. Та ж він коваль. Тому те зробив, тому склепав, тому підкував. Як прийшлося копати картоплю, то збіглося біля двох десятків людей — родичі, сусіди. Та ж хто-небудь був би поїхав кіньми до Городенки. Або хіба не має грошей? Та ж є! Маю гроші! — бідкався далі. А тепер, як його Вероня, так він ніжно її називав, не вийде з цієї біди, що йому тоді робити? Що? Ангела живе недалеко, але в неї своя сім'я. Антон вивчився на вчителя і працює далеко, аж у Вроцловіку в Польщі. А ми обоє з Веронею залишилися самі. А тепер як буде? Боже! Чому ти відібрав у мене розум, коли треба було вчасно повезти Вероню до лікаря? Чому?

Правда, я рідко їжджу до костьола у Гвіздець. Трохи далекувато. Але, Господи, Вероня кожної неділі і кожного свята ходила до церкви. Вдома ми обоє щиро молилися до Тебе! Чому так сталося, чому? — плакав і плакав Юзеф. — Як не вийде неборака з цієї біди, то що маю робити один, що маю робити у цій порожній хаті? Господи! Порадь мені! Порадь...

Всевишній мовчав, а Вероніка згасала щоднини і щогодини...

— Вероню! Вероню! — плакав Юзеф, цілуючи холодні руки, — як ти хотіла на Миколи Чудотворця бути на храмовому святі в Устю над Прутом, як хотіла. А тепер що будем робити?

Вероніка лише водила очима по хаті, по стелі і мовчала. Їй ішов лише п'ятдесят другий рік. Так-так! П'ятдесят другий. Вона бачила, як побивався її Юзеф, але допомогти не могла. Деколи проривалася думка, що сестра, Олена Мартович, теж відійшла у вічність у такому майже віці. Невже це щось родинне? Чи збіг обставин? Як би там не було. На Дмитрія Вероня ще дивилася на вікна. А потім...

* * *

У червні закінчилося навчання у школі. Клим і Домініка вирішили одружитися. У селі тільки й було розмов, що молоді професорі побираються. Вони вже прижилися у селі. Старалися в роботі, віддавали себе їй, і люди це цінили. Вони обоє користувалися великим авторитетом у Дзвинячу.

Тут-таки Клим із Домінікою поїхав до її батьків і заявив, що вони обоє полюбили одне одного і задумали повінчатися. Батьки Домки цю звістку сприйняли радісно і тут же обговорили все про весілля.

Клим із Домкою поїхали до Золочева, щоб запросити на весілля Гната. У Львові випадково зустріли його вуйка — Лесь Мартовича. Клим з ним не бачився більше десяти років.

— Боже! Вуйку Лесю! — обіймалися і цілувалися.

— Климе! Климку! — Звідки ти взявся? Боже! Як ти виріс, змужнів, — прицмокував Лесь Мартович. На його очах появилися сльози радості. Він так давно не зустрічався з рідними, що, зустрівшись з дорогим його

серцю племінником, просто не знав, як себе вести від радості.

Клим дивився збоку на вуйка і дивувався. Лесь Мартович був не той, яким його запам'ятав. Клим пам'ятав його гарно одягнутим. Що то інтелігент. На ньому все гарно лежало, обличчя завжди було усмінене, на голові красувався буйний чуб, маленькі вусики. Правда, був невеликого зросту, але міцної і красивої статури.

А тепер, а тепер... Постарівся, як для його віку, полисів, напереді беззубий, мав великі пишні вуса, що висіли в обидва боки. Сюртук... Боже, який старий, засмальцьований, обвислі штани... Черевики розтопані... "Але що робити? – в душі Клим відчував себе ніяково перед Домкою. – Це моя рідня. Приймаймо все, як є".

— Вуйку Лесю! Знайомтеся! Це моя майбутня дружина, – якимось ніяково, почервонівши, представив Клим Домку.

— Лесь Мартович, – і з веселими іскорками в очах протягнув руку.

"О! Це вже подібне до Леся Мартовича". – зауважив подумки Клим.

Домка подивилася запитально на Кліма.

— Так, так Домко! Це мій вуйко Лесь Мартович, про якого тобі багато розказував.

— Сам Лесь Мартович? – засоромилася від несподіванки Домка і подала руку.

Лесь Мартович елегантно поцілував у руку, потім у лице:

— Так, так! Сам Лесь Мартович! Власною персоною. Тепер уже і я, вам мила панно, приходжуся таким собі вуйком.

— Боже! – скрикнула від захоплення Домка, – я весь час читаю ваші оповідання і дивуюся вашій майстерності. Я собі вас уявляла таким, – і Домка

піднесла догори руки, подивилася навколо, — таким великим, визначним, недосяжним...

— Пані Домко! — засміявся Мартович, — то все пусте. — Розкажіть, як ви опинилися у Львові?

— Ми їдемо до Золочева просити Гната на весілля. Але вже як ми зустрілися, то просимо разом із Домкою, — і подивився на свою суджену, — і вас до нас на весілля.

Далі подумав: "Якось був у мами в Коломиї. Розпитував за вуйка Леся. Мама відповіла, що вуйко Лесь за них забув. Не дається чути ні до неї, ні до отчого дому".

— Спасибі за запрошення! Спасибі, молодята! Я не обіцяю, але подумаю. Подумаю!

Лесь Мартович прочитав думки Кліма, що ніхто з рідних не знає, де його шукати. А між іншим подумав: "Куди мені на весілля. Та ж мені треба купу грошей щоб приодягтися, на частування. Вони, напевно, думають, що я добре живу. Боже, Боже! Та в мене ні шеляга за душею. Та й хвороба моя. Ой ця хвороба..." — Лесь зціпив зуби. Потім запитав, щоб підтримати розмову:

— Кліме! А що, Гнат у Золочеві?

— Так! Він там служить! — радісно відповів Клим. — Їдьте з нами до Гната в гості. Ви його теж, напевно, давно бачили. Він тепер служить сотником цісарсько-королівської армії. Він буде вам дуже радий.

— Так, так. Давно я бачив Гната. Як він тепер?

— Закінчив вищу військову школу. Служив у Перемишлі. Тепер у Золочеві.

— А ти? Де тепер перебуваєш? Де ти зустрів свою суджену?

— Я, вуйку, закінчив Заліщицьку вчительську семінарію. Працюю управителем школи у Дзвинячу, біля Заліщиків. Там же працює і моя Домка.

— А де ви живете? Працюєте?

— Не питай мене, Климку, не питай, — поморщився Лесь.

— То що? Їдемо до Гната? — запитав Клим, щоб згадати якомсь свою цікавість.

— Напевно ні, — неохоче мовив Лесь Мартович.

А потім передумав.

— Ні! Поїду!

* * *

Уже дев'ятий рік Марія Стефанів жила вдовицею. Біль по втраті чоловіка почала притуплятися. П'ятеро старших дітей, слава Богу, можна сказати, вже на своєму хлібі, а п'ятеро ще потребують допомоги. Вона, як мати для них старається, заради них і живе на цьому світі. Звичайно, якби жив Петро, усе в Стефанівих було би зовсім по-іншому. А так є, як є. Отак, не один раз, сидючи надворі після роботи, Марія не переставала думати за кожного.

— Роман уже вчиться у Чернівецькому університеті на правничих студіях, — роздумувала Марія. — кінчас третій курс. Добре вчиться, але часто хворіє. Тит тільки що закінчив гімназію і його покликали до війська. Немає ще ніякої звістки, де служити. По місті бродять чутки, що скоро буде війна з москалями. Марія почала хвилюватися. Що то буде? Що то буде? На фронт можуть піти — і Гнат, і Юліан, і Клим, і Роман, Тит. П'ять вояків з однієї хати. Боже, Боже! Що то буде? — журилася. З дівчатами легше. Їх не беруть до війська. Олечка уже вчиться в учительській семінарії. Зенончик ще малий. Недавно закінчив перший клас гімназії. Наталочка закінчила другий клас міської школи. Весь час розповідає, що теж хоче бути професоркою, але до вчительської семінарії вступати не буде. Після закінчення гімназії хоче відразу до університету. Недавно Климко одружився. Щастя йому і здоров'я. Вже четверо дітей одружених.

— Ех-х-х-х... Якби жив Петро, — вкотре зітхнула Марія.

* * *

Як лиш закінчився навчальний рік у школах, зразу розпочали брати управителів шкіл до війська. Як правило, в часи Австро-Угорської монархії всі чоловіки, хто закінчував учительську семінарію, були старшинами запасу. У випадку війни покликалися у діючу армію. На випадок війни, в Австро-Угорській імперії діяв такий собі Ландштурм, куди входили усі хлопці і чоловіки, які могли носити зброю, віком від дев'ятнадцяти до сорока двох років. Ландштурм ділився на два призови: до першого належали особи віком від дев'ятнадцяти до тридцяти семи років, до другого — від тридцяти восьми до сорока двох. У діючій армії служили три роки. Сім років у резерві. Це був так званий десятирічний рекрутський запас.

* * *

Покликали до війська і старшину запасу Володимира Гумініловича. На час його служби управителем школи призначили його дружину.

Ангеліна, збираючи речі чоловікові в дорогу, потайки плакала. Усі говорять, що буде війна. Вона на ці балачки не дуже звертала увагу. В неї були свої проблеми. З часу смерті мами їй доводилося частіше бувати вдома у тата — і попрати, і прибрати, спекти хліб, деколи зварити їсти. Має три дочки. А тепер ще ходить з четвертою дитиною. Володимир, як і усі чоловіки, дуже хоче сина. Згадавши про це, Ангеліна перехрестилася "Аби лише було все здорово. Господи! Аби лише здорово! Ну і, звісно, добавиться роботи у школі".

— Але це все пусте, — махнувши рукою, ніби щось нагадавши, Ангеліна почала плакати. — А якщо справді розпочнеться війна? Значить проводжає свого Володи-

мира на війну. Хіба це жарти? Війна є війна...

— Ангелочко моя! Ну чого ти плачеш? — замітив Володимир, — та ж через місяць-півтора відбуду свою службу та й повернуся. Хіба це перший раз?

— А якщо справді розпочнеться війна? — заридала Ангеліна. — Хто знає, коли ти повернешся... Та й взагалі... Це ж війна, — впала Володимирові на груди. Що ти мене втішаєш. Муже мій! Троє діточок... Скоро буде четверте...

— Ну-ну, не плач! Якось обійдеться, — втішав Гумінілович Ангеліну, хоч і сам не знав, що має конкретно їй сказати.

* * *

Надворі спекотна днина. Коли-не-коли подує вітерець і ніби кудись пропадає, ніби десь провалюється. Потім вибереться, не знати звідки, подує трохи, вгамує спеку і знову пропадає. Чи знову губиться десь у проваллях...А так хочеться прохолоди. Так хочеться.

Отець Василь Попович вийшов на подвір'я плебанії, порозирався довкола і подумав:

— Ну й спека сьогодні. Куди б це сховатися у холод і відкрити груди для вітерця. Роззирався, роззирався і нічого ліпшого не побачив, як присісти на лавку під великим кущем бузку. Сів і почав крутити головою: "Де ж той вітерець?" Ого. Не чути. Десь пропав. Підняв угору голову "Небо чисте, чисте. Лише де-не-де пливуть легенькі хмаринки". Все-таки розщепив на грудях рясу і повернувся до своїх дум, які виникли ще в покою від прочитаної газети. Від чого стало якось моторошно на душі.

"Приближаються сумні події! — так писала Покутська преса. 28 червня в Сарасво убили наступника престолу архикнязя Франца Фердинанда з дружиною Софією Гогенберг. Значить іде до війни".

Навіщо нам війна? Море сліз, море крові, — гадкував отець Василь. Та й їмость Олена тривожиться, адже у них, слава Богу, вже трійко дітей — Ірина, Теодозія і Степанчик. Хто знає, як воно буде. Говорять же всі, що "Війна — не мама рідна, а гірше мачухи".

— Як воно буде?... І як воно буде?... — гадкував далі отець Василь Попович.

* * *

Споночіло, і хоч би тобі повіяв холоднуватий вітерець. Так ні. Нема. Небо далі чисте-чисте. Зірки давно не світили так ясно. Настала жнивна пора. Такої погоди потрібно. Коли земля має нагрітись, як не тепер?

Надворі було тихо, лише з Пруту чулися веселі жаб'ячі концерти. З поля долітали концерти сюрчків. Усе це свідчило, що спека триватиме і далі.

Ближче до півночі мало б повіяти з берегів Пруту прохолодою. В кожній хаті повідчиняли вікна, ждучи цього блаженства.

— Аделько, — звернувся Омелян Загалевиц до жінки, — ти чому не спиш? Усе перевертасься, перевертасься...

— Який там сон, — відповіла позіхаючи. — Знаєш, Мільку, в останній час мене переслідують думки, пов'язані зі смертю моїх сестер — Олени і Вероніки. Одна молодого пішла у могилу, друга так само. В родині у нас такого не бувало. Щоб це було родинне, такого сказати не могу. Чи це просто збіг обставин?

— От тобі дурне снується супроти ночі... — знервовано мало не викрикнув Омелян. — Давай спати, а там буде видно.

* * *

У Золочівському тридцять п'ятому піхотному полку кожний день посилено проводилися тренування — бігали, повзали, стріляли в опудала росіян, кололи їх

штыками, рили окопи, траншеї.

Чого тільки там не робили при підготовці на випадок війни. Були дні, коли жовніри ввечері спали, мов убиті. Така підготовка і напруга мусіли призвести до воєнних дій, якби це було і не передбачено. В такій лихоманці навіть сам кріс міг вистрілити і когось убити. Цього було досить, щоб розпочати військові дії. Щоб пішов брат на брата. Адже з однієї сторони підтягувалися австро-угорські війська до кордону, в яких служило багато українців, а з другої — російські, в яких теж багато служило українців. Ситуація визрівала досить складною.

Саме в цей час і приїхали у полк вуйко Лесь і брат із нареченою. Стоячи під залізними воротами, на яких на кожній половині красувалися металеві двоголові орли, символ Габсбургської монархії, їм досить легко вдалося відшукати Гната Стефаніва. Його тут усі знали.

— Ой, які гості прибули! Які гості! — весело вигукував Гнат, вийшовши до них. На радощах почали цілуватися, обійматися. Домка стояла збоку і дивилася на це все. Нарешті Клим повернув до неї Гната:

— Братчику любий! Знайомся. Це моя наречена, Домініка Берик. Зви її Домкою. Гнат хвацько підійшов до неї, елегантно взяв за руку і поцілував.

— Все! — перебив їх Лесь Мартович, — привітання і представлення по-моєму закінчилося. Ти, Гнатку, подумай, де нас примістити на день-два, щоб ми там файно про все поговорили.

Через годину-другу Гнат, відпросившись зі служби, знайшов квартиру на два дні. Поки гості влаштовувалися з дороги, Гнат побіг по крамницях, дещо прикупив з продуктів і незабаром усі сиділи за столом.

— Гнате. Братчику, — почав Клим після першої чарки. — Ми з Домкою приїхали сюди просити тебе до нас на весілля. По дорозі у Львові зустріли нашого вуйка Леся. То разом і приїхали до тебе. Що ти на це скажеш?

Гнат відклав виделку і подивився пильно на Кліма. Потім на Домку, Леся Мартовича. Щоб розрядити ситуацію, підморгнув вуйкові:

— Вуйку Лесю. Розкажіть, де ви відкопали отого Гриця Баната?

Ті двоє теж засміялися і подивилися на Леся Мартовича.

— Ну, — розпочав Мартович, — прототип цього героя справді був у Топорівцях. І він таки служив у війську в Банаті на Угорщині. А так, як він часто у бесіді згадував оте містечко, багато в чому порівнював сільське життя із життям того містечка, то його прізвисьце відсунули на задній план, а стали звати Никола Банат. Він давно помер. А його жінка, тобто друга, я її назвав Грицихою, ви мали б пам'ятати. Це небіжка Николиха Федорчукова.

Клим переглянувся із Гнатом і обидва знизали плечима, мовляв, не пам'ятаємо. Поки вони отак переглядалися, Мартович знайшов у хаті якусь стару хустку, перв'язав ногу і пішов по хаті:

— Таже вреш, чоловіче! Що крутиш Божим світом? Ади, чути тебе трупом, — Гнат і Клим та й Домка, як побачили вуйка Леся з перев'язаною ногою, а його бесіду, то почали дуже сміятися. Лесь через силу продовжив:

— Та аби, прем, що лишилося після твоєї голови, то піде все на штемпелі та й на нотарі. Бо я не годна заробити: я каліка, ти не видиш?

Лесь усе це розповідав з мімікою на обличчі, від чого сміялися ще дужче.

Після цього Лесь, скривившись і взявшись за живіт, присів.

— Вуйку Лесю! — далі запитував Гнат, — а два Микити: Великий і Малий, то справді були такі?

Лесь через силу засміявся і похитав головою:

— Ні, Гнате. То видумані герої. І там інші так само. Це художній витвір автора.

Гнат замітив, що вуйко Лесь часто кривиться, ловиться за живіт.

— Вуйку Лесю! А чому ви все кривитесь, ловитесь за живіт?

— Йой, хлопці, хлопці. Мене так мучить шлунок, що мучить. Але давайте про це потім.

По цих словах у хаті наступила мовчанка. Лице у Гната посуворішало. Всі чекали на його відповідь.

— Що у скажу тобі, Климе. Напевно, гуляйте весілля без мене. Я вам обом дякую — тобі і Домці, за таку високу честь. Мене не відпустять зі служби. Тепер така напруга. Якби це в інші часи, то таке. Ви хіба не читаете часописи?

— Чому не читаємо, — знітився Клим.

— Тепер ситуація дуже ускладнилася. Пахне війною. Якщо це, не дай, Боже, станеться, пом'янете моє слово, буде море сліз і крові, — сумно закінчив Гнат і помахав головою...

* * *

Як тільки відіграли весілля, через кілька днів Кліма Стефаніва, як резервового старшину, покликали в діюче військо. Військові справи проходив у Станиславові. Там і захопила його Перша світова війна...

Домініка не залишилася вдома, а була поряд зі своїм чоловіком. У Станиславові винаймила помешкання і своєю присутністю полегшувала Климу нести військову повинність.

* * *

З початком Першої світової війни роботу Заліщицької вчительської семінарії було припинено. До того всього директора доктора Осипа Маковея, також як резервового старшину, забрали до діючого війська, незважаючи на те, що він був короткозорим.

Учительську семінарію тимчасово перевели до Самбора. Багато викладачів переїхали туди ж.

Отець Володимир Стефанів не захотів переїжджати. У них зі Стефанією вже було троє дітей, тим паче, що найменшенькій Маланці (Мелясі) виповнився тільки один рочок. Їздити, переїжджати з таким багажем було не так просто.

Допомогти своєму зятю і молодій родині взявся тесть отця Володимира, декан Городенського деканату отець Степан Макогонський.

З часом родина отця Володимира осіла у селі Слобідка Лісна Коломийського деканату, куди його направила єпископська консисторія завідателем парохії.

* * *

Гнат Стефанів перемелював у своїй голові першопричини виникнення Першої світової війни, дивлячись на виструнчених у шерензі цісарсько-королівських жовнірів. — Кому це потрібно? — запитував себе подумки. Він тоді ще не все розумів. Але знав одне достеменно: молоді жовніри — це є гарматне м'ясо.

Небо було чисте-чисте, лише де-не-де пролітали невеликі хмаринки. Вітру майже не було. Вояки стояли у строю з піднятими головами. Майже у кожного тік піт з чола і попадав у очі, капав з носа, але ніхто не звертав на це увагу. В кожного в голові відзвонювало: Війна! Війна! Війна!

В цей момент не один з них думав про свою кохану, там, вдома, а хто про батьків, хто — про своїх дітей. Чи повернуться додому? Чи повернуться?... Гай! Гай!... Тільки ворон літав над ними і час від часу порушував тишу своїм карканням: — Кар-р-р! Кар-р-р! Кар-р-р. Ніби відчуваючи свіжу поживу.

Гнат Стефанів, спостерігаючи цю картину, думав про себе: "Як то буває у світі. Один думає про війну, як

найбільше загарбати, інший — як вижити, а той, — і подивився вгору, — про свіжу поживу".

* * *

а початку серпня розпочалися військові дії. Преса була на сполох: по-перше, українці будуть воювати проти українців, тобто це — братовбивча війна!

По-друге, почали обговорювати питання про створення своєї української армії для захисту західноукраїнських земель від російської окупації. Пізніше, якщо буде можливість, то звільнити всю Україну від російського кількасотрічного поневолення. Українські чинники мали велику надію на високу боєздатність батечкового війська.

З цієї нагоди зібралися у Львові лідери українських політичних партій і об'єдналися у Головну Українську Раду з однією метою: вести на час війни єдину українську політику. Рада почала займатися організацією українського війська. У першу чергу з числа Українських Січових Стрільців.

Для цього рада утворила Українську Бойову Управу під керівництвом доктора Кирила Трильовського. Через кілька днів було оголошено звернення до українського народу: "Війна за волю України!", де закликалося записуватися у ряди Українських Січових Стрільців і творити українське військо.

Крім того, писалося таке: "Як Росію побідять, то вже вона перестане бути тюрмою народів і робочого народу, якою є тепер. Годі сьогодні сказати, що з нею станеться. Але ми, Українці, повинні собі бажати, щоби від Росії відорвали всю Україну з Київом, Полтавою, Черниговом, Харковом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би, напевно, самостійну українську державу зі столицею в нашій стародавній Києві, де було би українське правительтво

і український парламент (дума), вибраний усім нашим народом.

Та в кождім разі погром Росії принесе визволення або всеї України, або бодай частини її, — а се приспішить визволення решти України.

Тому всі ми, хто свідой, що він не Росіянин, не Поляк а Українець, берімся до діла та будьмо готові вмерти за те, щоби погромити Росію та визволити Україну".

Отже, українці Галичини ставали на шлях національно-визвольної боротьби за своє визволення та за об'єднання всіх українських земель в єдину самостійну Українську державу.

Найбільше цей патріотичний заклик сприйняла галицька молодь. Стало великою честю перебувати у лавах Українських Січових Стрільців. Дуже цим захопився і молодий новобранець Тит Стефанів. Він уставав і думав, як потрапити в Легіон усусів. Обідав і думав. Лягав і не переставав думати, як це зробити. Уже не раз каюся, чому в нього така доля? Та припізнись із призовом на кілька тижнів, і він сьогодні мав би спокій.

Одного дня звернувся до свого старшини з просьбою відпустити служити в усуси, але той навіть слухати не хотів. А потім заявив, що це неможливо. Тит носився із зверненням, показував усім. Тоді написав листа до Гната.

Дорогий Гнаточку! Братчику мій дорогий!

Поздоровляю тебе у сто тисяч разів, аби ти був нам здоровий, щасливий, щоби ти вийшов цілим і неушкодженим із цієї кривавої бойни, що з кожним днем приближається і приближається до нас, до нашої землі.

Дорогий Гнаточку! Вже місяць, як мене призвали до служби у війську після закінчення гімназії. Дома все в порядку. Тепер я у Стрию. Ніби все добре. Але до мене попало звернення до українського народу від Української Бойової Управи. Ти, напевно, вже читав його. Дуже хочу, якщо доведеться, захищати нашу землю в рядах

Українських Січових Стрільців. Але про це тут ніхто не хоче слухати.

Гнаточку! Дорогий братчику! Поможі мені. Я тебе дуже прошу. Зроби так, щоб я опинився в лавах усусів. Я хочу бути усусом. Ти розумієш? Хочу воювати в лавах усусів. Гнаточку!

Твій брат Тит.

Напевно, Гнат допоміг, бо через деякий час Тит опинився у Легіоні Українських Січових Стрільців. Там несподівано зустрів брата Юліана, який попав з Коломийської групи. Все це відбувалося у Стрию. Там було основне місце збору української молоді і формування Легіону усусів.

Уже при формуванні українського війська виникли перші непорозуміння між керівництвом Січового стрілецтва і австрійським командуванням.

По-перше, Українська Бойова Управа запросила у австрійського командування звільнити зі свого війська для потреб Українського Легіону сто старшин-українців. Насправді виділили шістнадцять.

По-друге, На призивні пункти прибуло до двадцяти вісім тисяч юнаків і молодих чоловіків. Польські чиновники, побачивши такий здвиг серед молодих українців, дуже налякалися і все зробили, щоб обмежити Легіон Українських Січових Стрільців до двох тисяч вояків. Це дуже і дуже обурило молодих людей і трохи що не призвело до розпаду Легіону. Тоді австрійське командування збільшило Легіон аж до п'ятсот вояків.

По-третє, січовики мали присягати на вірність Австрії. Молоді люди провели віче. Серед виступаючих був і молодий Тит Стефанів:

Браття! Панове! — почав свій перший у житті виступ на такому велелюдному зібранні, — ми зібралися отут творити наше українське військо. Ми хочемо захищати свою українську землю від москалів.

Чому австрійське командування забороняє нам це робити? Чому ми маємо присягати Австрії, а не Україні?

— Правильно! Правильно! — закричали присутні на вічу. Таких віч було проведено кілька. Але вони нічого не дали.

Ті, хто не пройшов комісію, вернулися додому. Тим, кого відібрали до Легіону усусів, пополудні запропонували скласти присягу Австро-Угорській монархії, під прапорами якої мали воювати за волю України. Ввечері усусів відправили поїздом на Закарпаття на навчальну базу, яка містилася біля села Страбичів (по-мадярськи Мезетеребеш).

* * *

Після бадьорих звісток на австрійсько-російському фронті перші почали масово відступати. Передвоєнна преса багато писала про доблесне цісарсько-королівське військо, яке було сильне і озброєне до зубів. "Нехай тільки москалі переступлять наші кордони, цісарське військо їх потіснить і чого, доброго, забере в них Україну". Та, як виявилось, все це було не так.

Як показала дійсність, російські війська без великого опору 12 серпня захопили Тернопіль, 15 — Бучач, 22 — Чортків і розгорнули наступ на Львів. Третя російська армія генерала Рузького рвалася до Львова, а восьма під командою генерала Брусилова тіснила цісарську армію у Карпати.

* * *

Золочівський 35-й піхотний полк, у якому служив сотник Гнат Стефанів, входив до складу військ Краєвої Оборони. Перед початком воєнних дій йому було приписано захищати центр Східної Галичини місто Львів. Полк негайно вирушив у напрямку Львова.

Але після переможного ходу російської армії, де бойові позиції австро-угорської армії здавалися одні за

одними, верховне головнокомандування дало безглуздий наказ австрійським військам, тим, що були уже в околицях Львова, і тим, які ще були в дорозі, негайно відступити і закріпитися на нових рубежах.

* * *

Володимира Гумініловича призначили сотником у 30-й полк, що дислокувався під Львовом. Після початку воєнних дій полк почав будувати оборонні рубежі для захисту Львова від наступаючих. У районі Винників сотня Гумініловича приступила до будівництва укріплень. В сотні були німці, мадяри, чехи, поляки, українці. Дуже проявляли незадоволення польські жовніри, що ними командує сотник-русин. Але нічого вдіяти не могли.

Вони добре знали, коли оголошений воєнний стан, про такі речі ніхто не буде слухати. Тож мусили виконувати всі накази. І всі старалися, бо бачили, що їх командир добре розуміється на воєнній справі.

Одного дня, після наради у полку, пролунала команда "Позір!" Усі вишикувалися. Гумінілович вийшов перед стрій:

Панове молодші старшини! Жовніри! Надійшла команда відступити і здати Львів противнику. В шерензі захвилювалися.

— Це зрада!... Зрада!...

Гумінілович, ніби нічого не почувши, підвищеним голосом скомандував:

— П'ятнадцять хвилин на збори. Рівно через п'ятнадцять хвилин виступаємо. Всі кинулися по речі.

Як сумно було на душі у кожного. Всі опустили голови додолу. Жовнірам і молодшим старшинам було соромно:

— Як це?! Як здавати Львів без жодного пострілу?!

Жовніри не дивилися на мешканців передмістя Львова, які стривоженими поглядами проводжали їх.

"Як це нас залишають на поталу ворогам?..."

* * *

Що планували генерали ясновельможного цісаря, прийнявши таке рішення, напевно, було відомо вузькому колу військових. Але 3 вересня Львів здали росіянам без бою.

Ще при наближенні до Львова російських передових частин австрійське командування прийняло рішення кинути у бій Легіон ненавчених усусів. Але командир Легіону Рожанковський відмовився виконувати такий наказ, знаючи наперед, чим це може закінчитися. Його тут же замінили. Командиром Легіону усусів призначили Галущинського.

* * *

Буквально перед цими подіями Марія Стефанів робила порядки у кімнатах. Кінець навчального року. Тож треба все повиносити з хати на подвір'я, перетрясти і просушити на сонці.

Мимоволі побачила, як до воріт наближається і пильно дивиться на її хату незнайома жінка, вдягнена в горботку. Біла сорочка виднілася нижче горботки, підперезана окрійкою. Марія звернула увагу, що сорочка з вишитими рукавами, голова замотана у перемітку, боса. У руках плетений кошик. Нарешті жінка зупинилася біля хвіртки і почала дивитися на неї.

— О-о-о-о Боже! — Вигукнула Марія і кинулася до хвіртки. — Юліє! Юліє! Ти звідки?! Як ти нас знайшла?! Боже, скільки років! Ти ще у нас не була, — і жінки кинулися одна одній на шию і почали ридати.

— Так, так Маріє. Уже більше двадцяти років, як не стало мого Матвія.

— Ой, не згадуй, Юлько! Не згадуй! Мого Петра вже дев'ять років, — мовила Марія, плачучи, — дев'ять років, Юліє. Я думала, не переживу того горя, Боже, яке то горе було велике. Але якось помало, в біді, в горі та й живемо.

Єдине, що ти можеш піти на могилу до свого Матвія будь-коли, а я такої можливості не маю. Мені треба шукати транспорт, щоб під'їхати до Турки. Але нічого. Якось воно та й буде, — розповідала Марія, витираючи очі. Розкажуй, Юлько, як ти тут опинилася. Як твої діти?

— А що тут розказувати. Приїхала до Коломиї, бо маю деякі потреби, та й, думаю, зайду і навідаю тебе. А щодо дітей — Омелян працював у Снятинській повітовій жандармерії, недавно забрали до війська. Іван допомагав мені по господарству. Його теж забрали до війська. Напевно, обидва будуть на фронті. Анна далі вчителює у Сороках. Добре їй там, але, сарака, так і не знайшла собі пари. Живе одна. Генця пішла у найми в Підвисоку і там уже одружилася. Олечка моя, ой Олечка моя, — і Юлія почала ридати, — вчилася в учительській семінарії. Уже мала закінчувати. Поїхали групою ставити концерти по селах Снятинського повіту. Коли їх відвозили на станцію, по дорозі захопила дощова злива. Промокла, сарака, простудилася, дістала гальопове запалення легень і померла.

— Маріє, Маріє, — витирала сльози Юлія, — яке це велике горе хоронити свою дитину.

На якийсь час замовкла, а потім продовжила:

— Розалія біля мене. Скільки їх було... Скільки було, а тепер біля мене лишилася лише одна. А твої як?

— А що мої? Євгенія, ти знаєш, у Глушкові. Володя ще у Заліщиках. Але написав, що семінарію на час війни хочуть переводити десь аж на Львівщину. Гнат, Клим, Юліан і Титко вже, напевно, воюють. Романа визнали негодним до військової служби: дуже часто хворіє. Ольга, Зенон і Наталія біля мене. Отаке-то наше життя...

* * *

Українських Січових Стрільців поселили у дерев'яні бараки з відірваними дошками. Саме тоді пішли холодні

дощі і в горах похолодало. Крізь щілини ці вітри дуже дошкуляли. Накриватися не було чим. І стрільцям самотужки довелося латати дерев'яні стіни бараків, аби якось захистити себе від нічних холодів. В цьому таборі опинилися Тит і Юліан Стефаніви. Лише були у різних сотнях.

Після навчань брати зустрічалися, вибирали якесь відлюдне місце і мали можливість наговоритися вдосталь.

— Юліане! Я так цієї ночі замерз, що майже ока не стулив.

— Чому? — дивлячись на Тита, запитав Юліан.

— Ти знаєш, такий вітер дув у бараку. До того всього після цих дощів похолодало. У бараку бракує кілька дощок. І через отвори так дує, так дує!

— Що тобі на це сказати. Ваш сотник не господарник. Ми, наприклад, зразу ті всі шпари забили, щілини утепили сіном, і в нас у бараку нічого не дує. Холоднувато, але спати можна.

— А де брали цвяхи, молоток? — здивовано допитувався Тит.

— Ти такий дивний, Тите. Замітно, що ти ще бахур, — усміхнувся Юліан. Зайві цвяхи, які були понабивані у дошках, повитягали, каменем нарівняли і каменем забили. Сьогодні всі говорять, що на днях мають привезти обмундирування, зброю...

— Коби вже! — А то говорять, говорять, а все ходимо обідрані, стріляти не вмімо. Недавно уже хотіли кидати нас на фронт. Весь час твердили, що в австріяків, німців завжди у всьому порядок. А я цього не бачу. Ти бачиш той обіцяний порядок?

— Це все пусте, Тите! — сумно подивився на Тита Юліан, — ще в дорозі сюди ми дізналися, що Львів зданий росіянам без жодного пострілу. Що далі буде? Ти розумієш? Що далі? Невже ми не зупинимо цю навалу?

— Юліане. Ти пам'ятаєш, як писала преса одна

поперед одною? "Нехай тільки поспробують!" Де тепер цісарсько-королівське, могутнє, озброєне до зубів! Га? Де поділося тоте військо? І наших не взяли, і самі не можуть. Вчора нам розказували про здачу Львова. Війська відступають у Карпати...

— У цьому польські чиновники відіграли не останню роль. Вони бояться українського війська і самих українців. Ну і, звісно, переконали австрійське командування обмежити Легіон усусів. Звичайно, це є абсурд і дуренство. Але що поробиш? Не наше мелеться.

* * *

У районі Новоселиці на Буковині росіяни перейшли в наступ і без спротиву другої сторони рушили колонами на Галичину. Пройшовши Снятин, Коломию, наближалися до Станиславова.

58-й піхотний полк, у якому служив Клим Стефанів, змушений був передислокуватися в сторону Карпатського перевалу. В районі Надвірної відбулися перші бої з росіянами. Проте російську навалу зупинити було неможливо. І австрійське командування дало команду відступати і закріпитися на гірських перевалах. З часом там розпочалися кровопролитні бої. Особливо дошкуляла російська канонада. Кожних кілька секунд розривався у повітрі чи на землі з лоскотом снаряд і викидав із себе шрапнель. Більше сотні олов'яних кульок. Кого ця кулька прошила, той уже не жилаець на цьому світі.

Від розриву снарядів у повітря підіймалися тонни глини і каміння. Все це несло смерть, важкі рани і море крові. Інколи наставало пекло. Жовніри ховалися на дно окопів, бліндажів. Сиділи безпорадні, чекаючи на смерть, чи тяжке поранення.

— Кому це потрібно? — не раз, сидючи в центрі цього пекла, думав Клим. — Скільки уже загинуло його

товаришів і побратимів по зброї. Навіть збився з рахунку. А скільки поранилих — тому відірвало ногу, тому обидві, тому руку. На його очах одному жовніру, який перед цим щось розказував смішне, так і відірвало ще усміхнену голову. В другого — майже на метр викинуло нутрощі, а він ще реготався...Боже! Весь час, коли наступало подібне пекло чи йшли в атаку, Клим молився і молився: "Отче Наш, що еси на небесі...", потім "Богородице Діво!..." і так весь час. Все думав, чи перебуде цю криваву бойню? Чи довго це буде тривати?

* * *

— Слава-а-а! Слава-а-а! — кричали від радості усуси, коли привезли обмундирування і зброю. Нарешті ми будемо мати військовий вигляд. Але коли почали роздавати однострої і взуття, січовики здивовано дивилися один на одного і не могли нічого зрозуміти.

Їм роздавали поношену військову одягу мадярського крою, старе напівдрантйве взуття. Роздавали кріси, системи Верндля, які ще у 1888 році були зняті з озброєння у цісарсько-королівському війську. Причому на дві з половиною тисячі усусів привезли лише тисячу важких однозарядних крісів. Ще й без ременів. Усуси, зціпивши зуби від такої образи, зі сльозами на очах відходили в бік. Дехто почав прив'язувати до крісів шнурки..

Після чергових навчань знову зішлись брати Стефаніви — Юліан і Тит.

— Юльку! — засміявся Тит, дивлячись, як з черевиків стирчать два пальці, — дивись не погуби у Мезетеребеші своїх пальців, бо з чим будеш іти в бій? А зрештою, москалі як побачать тебе, таке опудало, то будуть тікати у різні сторони.

Юліан не забарився дати здачі Титові, побачивши на ньому пірване галіфе вище коліна.

— Вважай, усусе, бо як почнеш світити своїм парубоцьким достоїнством, то всі дівчата будуть розбігатися зі встиду...

— Господи, мій Боже! — зі стогоном у голосі вимовив Тит, — та ж ми є еліта українського народу! І вони так з нами вчинили? У відозві Головної Української Ради було сказано: "Війна кличе український народ стати однодушно проти царської імперії... Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце великої України". От тобі й маєш, уже сходить сонце..."

— Ти правий, — відповів в унісон Юліан. — Це говорить, що ми намарне в'яжемо українську справу з австріяками. Вони і далі мають нас за ніщо. І це в такий важкий час, коли навколо рвуться снаряди і пливуть ріки крові...

* * *

35-й піхотний полк, відступаючи, опинився на перевалі. Йшли жорстокі кровопролитні бої. Росіяни за всяку ціну хотіли прорватися на Закарпаття.

Група росіян по команді своїх зверхників дістала завдання пройти непоміченою по ущелині і вийти в районі закарпатської території. Це відбувалося на ділянці оборони сотника Стефаніва. Розгадавши маневр противника, Гнат Стефанів залишив частину жовнірів в окопах, решту розділив на дві частини. Кожна з них малими перебіжками побігла по верхів'ях гір і позаду противника спустилася теж в ущелину. Ті, що залишилися в окопах, по команді сотника пішли в атаку. Ті, що були ззаду, почали стріляти. Таким чином, група росіян опинилася в оточенні. Їхній план переходу через перевал непоміченими був дуже і дуже ризикованим. Він був навіть зухвалим. Зухвальці змушені були здатися. Коли їх гірськими стежками вивели наверх, де були

розташовані бойові окопи, Гнат Стефанів зразу зрозумів, що це кубанські козаки.

Боже! Та це ж українці. Це наші брати, — мало не ахнув від здивування Гнат. Тут же наднесло командувача австрійським фронтом генерала Гофмана. Він зіскочив з коня і ближче подивився на полонених.

— Пане сотнику! — звернувся генерал, — кожного десятого розстріляти. Від почутого Стефанів аж спітнів. "Як?! Розстрілювати своїх братів?"

— Пане генерале! — набрав повні груди повітря і витягнувшись, — смію доповісти. Це є полонені. Вони не чинили нам опору. З нашої сторони немає жодного убитого.

Генерал, махнувши рукою, поскакав зі своїм почтом. Це значило, що він погодився з сотником. Гнатові Стефаніву аж полегшало на душі. Тут же дав команду відвести полонених у тил. Ті йшли мимо нього і байдуже дивилися поперед себе.

— Слава Богу! Слава Богу! Все обійшлося, — радів у душі сотник, що так закінчилося. — Якби вони знали, якби вони знали, — дивлячись їм услід, думав сотник. Якби він послухав пана генерала, то майже на десять українців стало би менше на цім світі.

Так і не здогадалися полонені, що вони попали в полон до українців, своїх єдиновірних братів, і ті декого з них врятували від смерті.

На другий день для укріплення фронту на цій дільниці командувач фронтом генерал Гофман дав наказ ввести у бій дві сотні з Легіону усусів. У результаті підмоги фронт на деякий час стабілізувався.

Гнат Стефанів почав розшукувати своїх братів. Він уже знав, що Юліан і Тит у Легіоні Українських Січових Стрільців. Але в скорому часі довідався, що їх тут нема. Вони залишилися на базі.

* * *

В цей час виникла ідея на базі Легіону усусів створити велику Українську армію. Австрійський генерал Небель розробив своєрідний план. Під проводом начальника штабу австрійських військ Станіслава Шептицького ця армія з території союзної Туреччини мала пробитися на Кавказ і Кубань, а звідти увійти в Україну і відкрити там фронт. Малося на меті в такий спосіб звільнити Україну від кількасотлітнього російського поневолення. Або, ще ліпше, завдати росіянам удар з тилу. Та, на превеликий жаль, цей план не дістав належного схвалення і залишився навічно у штабному архіві.

Був розроблений і схвалений генералом Гофманом план ведення так званої "малої війни". За цим планом, кілька сотень усусів розділили на стежі (розвідгрупи) по двадцять вояків зі старшинами. Вони мали проникнути за лінію фронту і вести в тилу російських військ диверсійно-партизанську війну та розвідку. В ці стежі й потрапили Юліан і Тит.

Тільки дві стежі проникли в тил ворога. Кілька стеж зникли. Решта ж повернулася, не змігши перейти лінію фронту. Із того нічого не вийшло. Повернулися і Стефаніві.

Тоді австрійський командувач скасував свій наказ, і 7 жовтня всі сотні зайняли лінію оборони на Бескидах. Одержавши підкріплення з Балканського фронту, австрійське Південне військо у першій половині жовтня перейшло в наступ по всьому фронту у напрямі на Стрий, Миколаїв, Львів. У результаті кровопролитних боїв було здобуто Борислав, Дрогобич і Стрий.

Російський генерал Брусилов підтягнув свої резерви, зупинив наступ австрійців, і знову російські війська пішли у наступ, долаючи опір противника. В цих боях Тит Стефанів із групою січових стрільців потрапив у полон.

* * *

Відступаючи під ударами російської армії, через недалекоглядність австрійського командування, значна група австрійських військ скупчилася у фортеці і біля неї в Перемишлі — в одній із найбільших австрійських твердинь.

Причому це уже вдруге. Аналогічна картина сталася у половині вересня, коли російські війська йшли переможною ходою і здавалося, ніщо їх не зупинить. Тоді вперше австро-угорська твердиня була оточена російськими військами. На вимогу цісаря Франца Йосифа вже десятого жовтня ззовні і зсередини кільце оточення було прорване.

Проте австрійське командування своїх попередніх промахів не врахувало і знову допустило помилку. Це зразу підмітив російський генерал Брусилів і вдалим маневром із Мостиська восьмого листопада 1914 року вдруге оточив фортецю, скувавши в ній ще більшу групу військ. Другими армійськими частинами відтіснив ворожі війська від твердині, врахувавши попередні помилки. Одночасно хотів прорватися на територію Польщі, але зустрів там шалений опір противника. В цих боях особливо відзначилися усуси. Командир 55-ї дивізії генерал Гнат Фляйшман особисто приїхав у Легіон і вручив бойові нагороди деяким січовикам.

* * *

Оточеним цього разу у фортеці опинився і увесь склад 35-го піхотного полку, серед яких і сотник Гнат Стефанів.

“Як усе по-дурному сталося, — думав молодий старшина, спостерігаючи за пересуванням військ противника із-за грізних стін фортеці. — Навіщо було нашому полку сюди повертати? — дорікав собі у думках Гнат, ніби це залежало особисто від нього. Полковник у них начебто розумний, кмітливий, сміливий, але, —

підбадьорив себе Гнат, – змушений виконувати накази недолугих генералів, які не володіють військовим мистецтвом, зате наближені до Габсбургського двору. Навіть нерозумні накази, наприклад, як от цей. Це ж треба скільки закрити війська у фортеці. Їм би бути там, де ще й досі чути грізну канонаду”.

Вояки ходили і усміхалися, що нарешті перепочинуть від важких боїв, появилася все-таки більша надія залишитися живими від цієї проклятої війни.

Старшини, полковники ходили з опущеними головами зі встиду від бездіяльності. А генерали? Генерали закрилися в штабі і щось вирішували. А що тепер можна було вирішити?

Росіяни поки що фортецю не штурмували, навіть не стріляли по ній. Лише одного разу прислали парламентарів і запропонували захисникам фортеці здатися. Генералітет відмовився. Росіяни й далі не стріляли по фортеці, вважаючи марним тратити боєприпаси. Вони й так дочекаються, коли командування цієї твердині викине білий прапор. Їхньою великою перемогою було те, що великий австрійський військовий гарнізон сидить без діла.

А штаб командування кріпості чекав на підмогу іззовні, і тільки тоді планувалося вести військову операцію по звільненню твердині.

* * *

Більше десяти років учителювала Анна Стефанів у Сороках на Городенщині. Робота йшла їй непогано. Час від часу добиралася у Топорівці відвідати отчі пороги, погомоніти з мамою, сестрами. Інколи їздила до Коломиї відвідати Мартовичеву, як називали Марію Стефанів у родині покійного Матвія Стефаніва. Одне інколи тривожило душу Анни: невже вона не зустріне своєї пари? Проте жила самітньо, безтурботно. Взагалі добре їй жилося.

“Але в житті так не буває, — роздумувала Анна. — Як біда людині, то життя тягнеться довго-довго, коли ж добре, то довго не триває”. Десять років перебігло для неї, як один рік, а оце недавно її найшло — чи то біда, чи то добро?

Управитель школи в Сороках, Василь Букатович, син Миколи, родом з Гусятинщини на Тернопіллі, був добрим керівником, мав чудову родину. Проте захворіла дружина. Що не робив Букатович, але все надаремно. Покійна залишила чоловіка з трьома дітьми. Мучився бідний, мучився батько зі своїм сімейством і нарешті звернувся до Анни:

— Невже ти не бачиш, як я мордююся? Мучуся! Допоможи мені.

— Це в який спосіб? — не зрозуміла Анна.

— Як у який? Виходь за мене.

— Та ви що?! Пане Василю! Таж у вас троє дітей! — вигукнула Анна.

— Усе так, — опустил очі, — дітям треба замінити маму, мені потрібна господиня в хаті..

— Може, вам, пане Василю, потрібна наймичка?

— Я вас розумію, Анно. Ви не кваптеся з відповіддю. Подумайте добре. Можете піти додому порадитися...

І Анна думала. Пройшло два тижні, і дала згоду. Так Анна Стефанів пішла за вдівця Василя Букатовича.

* * *

Недовго служив отець Володимир Стефанів у Лісній Слобідці. Не зважаючи на те, що у Львові відбувалося насаджування російського православ'я, Галицького митрополита Андрея Шептицького вивезли вглиб Росії, в окупованому російськими військами Станиславові єпископська консисторія працювала по-старому.

У жовтні отця Володимира Стефаніва знову викликав сам владика Станиславівський Григорій Хомишин і

“порадував” отця Стефаніва новим призначенням — парохом у невелике містечко біля Заліщиків — Устя над Дністром.

Як це не сподобалося отцю, ой, як не сподобалося. Він тільки помахав головою “Господи! Троє маленьких дітей і незабаром має народитися четверте. Хіба це так просто переїжджати з маленькими дітьми?”

— Ви що, отче Володимире? — замітив Григорій Хомишин, — чимось незадоволені?

— Ні-ні! Що ви, владико? Невже я для цього дав якийсь повід? — схвильовано відповів отець Володимир.

Вийшовши в коридор, він, укотре подумав: “Як мені надоїв цей владика, як не подобається! Але що поробиш? Попробуй йому щось заперечити, в Дністрі не відмиєшся.

Особливо не злюбив його отець Володимир, коли на початках року одержав послання від владики, в якому суворо заборонялося парохам і їхнім парохіянам брати участь у святкуванні 100-річчя з дня народження українського пророка Тараса Шевченка.

Багато душпастирів не змогли зрозуміти такі різкі прозахідні чи проросійські зміни в його поведінці. Уродженець Тернопілля, тобто галичанин, працював ректором духовної семінарії у Львові, заснував семінарію у Станиславові, значно розбудував реально-суспільне життя у єпископаті. І на тобі! На противагу самому митрополиту Андрею Шептицькому виступив проти намірів українського народу.

Через кілька днів отець Володимир Стефанів зі своїм сімейством уже був в Устечку над Дністром. Знайомлячись із церковною документацією, побачив копію фундаційного акта, в якому йшлося про колишнього пароха отця Теодора Гаморака. Отець Стефанів почав пригадувати, як часто до них заходив цей молодий, енергійний, досить ерудований у багатьох питаннях приват-сотрудник — отець Теодор Гаморак.

В їхній сім'ї дуже добре про нього відзивалися. Отець Володимир уже мав тоді десять років і добре пам'ятає, як виїжджав із Топорівців молодий парох із двома дітьми.

І коли прийшло 28 листопада, отець Стефанів усе виконав, що було вказано у фундаційному акті — провів співану Службу Божу з парастасом за упокій душі блаженнішої пам'яті отця Теодора Гаморака, частину процентів від вкладеного капіталу перерахував у церковну касу для закупки свічок, вина і церковних приборів, другу частину процентів у грошах роздав бідним.

У кінці року в сім'ї Стефанівих народилася четверта дитина — Ірена.

* * *

Різдво 1915 року австрійські війська зустріли на Бескидах. 90-й піхотний полк тримав оборону на Ужоцькому перевалі. Лютували тріскучі морози, круті схили були покриті глибоким снігом. Вояки дуже мерзли. І сотник Володимир Гумінілович постійно майже за кожним вояком дивився, чи не обмерз. Цього вимагав від своїх молодших старшин. Кожного, хто постраждав від морозу, тут же відправляли до шпиталю.

Раніше при стрільбі з противного боку всі пригиналися, а то й ховалися, щоб не зачепило. Тепер так звикли до убитих і поранених, що на свист куль чи снарядів мало хто звертав увагу. Гумінілович часто вказував підлеглим на таку "хоробрість", коли можна в будь-яку мить втратити життя, і вимагав усе-таки стерегтися.

— Стереженого і Бог стереже, — це його улюблена поговорка, в якій була доля правди. Проте одного разу при перестрілці з двох сторін, стоячи в окопі і спостерігаючи за полем бою, сліпа куля вдарила його у великий палець правої руки. За долю секунди і палець

повис на тоненькій смужечці шкіри. Бризнула кров, заллявши шинелю. Сотникові замерехтіло в очах, але поряд з ним перебував молодший старшина Антось Старковський, який миттєво витягнув з кишені бинт і перев'язав руку сотникові. Проте бинту було замало і кров просочувалася наверх.

Пана сотника відправили до шпиталю. Коли лікар розмотав, то обезкровлений палець висів на одній шкірочці. Лікар лише змахнув пінцетом — і палець відпав. Гумінілович від побаченого знепритомнів і був би упав, якби не підтримали санітари.

Коли Гумініловича поранило, то під час першої перев'язки і в дорозі до шпиталю він ще мав надію, що палець якось пришиють, чи щось інше і він залишиться. "Адже я скрипаль! І як буду тримати смичок без великого пальця? Та ще й правої руки". Гумінілович хотів попросити лікаря, щоб зважив на це. І коли побачив, як палець упав, він знепритомнів не від побаченої знову крові, (він уже до неї звик), не від болю, але лише від думки, що вже грати на скрипці не зможе. В той момент він не думав, що його ще може вбити у боях. Він думав лише, що вже ніколи не зможе грати на скрипці.

Як то є. Живий думає про живе...

* * *

Уже більше десяти днів товарний потяг з вагонами-телятниками, як тоді їх називали, мчав на схід. У вагонах було повно полонених німців. Тут їх ніхто не ділив на поляків, чехів, українців, словаків — всі вони були німці і австріяки. Всі розмовляли між собою німецькою мовою.

У вагонах вікон майже не було. Лише кілька маленьких віконець розміщені у верхній частині вагона. Куди везуть, ніхто не знав. Потяг часто зупинявся. Принишклі вояки чули, як повз них натужно їдуть завантажені потяги.

— На Захід! На Захід! — стукотіли на стиках колеса вагонів. Крізь стіни всюди було чути російську мову. Лише коли-не-коли можна вчути було деякі фрази по-українськи. Тоді на душі Тита Стефаніва ставало якось гаряче. Йому здавалося, що він поїздить-поїздить і скоро прибуде до своєї Коломиї.

Але потяг їхав далі й далі. Щезла українська мова. Пропустивши зустрічний потяг, знову відбувалося те ж саме.

Лише на великих станціях відкривалася брама вагона — їм кидали хліб, давали кілька відер холодного чаю, забирали померлих...

* * *

Нарешті ешелон з військовополоненими зупинився недалеко від Царицина. Кілька днів їх ще тримали у вагонах, а потім поселили у місті Чорний Яр. Але і там довго не прожили. Через деякий час розмістили у селищі Дубовка на березі Волги.

Пізніше до них підселили ще одну групу військовополонених. Серед них знаходився кадет Євген Коновалець, уродженець села Зашків Львівського повіту. Йому доля приготувала в дальнішому буремне життя і неоднозначну славу. Там і познайомився Тит Стефанів із молодим, як і він, кадетом, від якого був молодшим на три роки.

* * *

Уже кілька місяців могутня австрійська твердиня Перемишль була в облозі. Ззовні в австрійського штабу не було зайвих військових сил, як це сталося у перший раз. Тому ніхто не думав надавати допомогу, а якщо думав, то не мав можливості. Єдине, що тішило командування кріпості, про них знали і пам'ятали. Тайними стежками, тільки їм відомими, приносили

повідомлення із генерального штабу триматися і чекати на допомогу. Їх просто підтримували духом. І вони вперто чекали. Хоча були й такі, які добре розуміли, що на них австрійський штаб поставив хрест. До таких належав і сотник Гнат Стефанів.

Зима видалася дуже сніжною і морозяною, але у фортеці були великі запаси палива. А ось харчові запаси вичерпувалися. На початку лютого зменшили харчовий пайок. Це викликало незадоволення серед вояків. Більшість з них були незадоволені цією війною, не хотіли віддавати життя надаремне.

Почалися тертя між командуванням і молодими старшинами. Перші закликали до покори, берегти боєприпаси, живу силу і чекати на підмогу. Другі, більш гарячіші, вимагали відкривати час від часу фортечні брами і йти у бій. Вони прагнули воювати.

Нестача продуктів, сварки молодих старшин із вищими чинами призвели до того, що в кінці березня командування могутньої твердині віддало команду викинути білий прапор. Перемишльська залога в кількості 120 тисяч вояків здалася...

Кілька ешелонів потребувалося, щоб відправити таку велику кількість полонених у глиб Росії. Серед полонених був і сотник Гнат Стефанів.

* * *

Ешелони з військовополоненими з Перемишля час від часу зупинялися, пропускаючи на Захід ешелони із живою силою, боєприпасами, зброєю та іншими матеріальними цінностями для ведення війни.

На одній зі станцій особливо довго чекали. Нарешті загуркотів потяг. Гнат Стефанів підскочив до маленького віконечка і побачив, як плавно пливе, ні-ні, не їхав, а саме мовби плыв невеликий потяг. Спереді помітив великого, ніби золотого двоголового орла. На кількох

вагонах позолочені ручки. На потягу майоріли кілька триколових прапорів.

— Якась визначна особа їде в цьому потягу, — подумав присівши Гнат. — От якби хоч раз так проїхатися, — і усміхнувся.

Справді. Це їхав імператорський потяг. Російський цар Микола 11 їхав у Галичину. Так, так. У Галичину, до Львова. Він перший російський самодержець, який побажав відвідати Галичину.

Цар сидів біля вікна і роздивлявся галицькі села, які в чомусь різнилися від сіл його Малоросії. Але чим саме, не дуже вникав, бо в його голові роїлося безліч інших і набагато важливіших думок.

Якщо Гнат Стефанів, їдучи в телятнику, вважав свою долю не дуже прихильною і в деякій мірі позаздрив тому, хто їде в такому шикарному потягу, то цар вважав, що він один із династії Романових, якому найбільше не щастило в особистому житті і правлінні могутньою ще тоді імперією.

Вступивши на царський престол у 1894 році, він, крім трону, царської корони, одержав ще й конверт свого прапрадіда царя Павла I. Згадавши про це, Микола II ніби проковтнув дуже і дуже гірку пігулку. Як йому не хотілося про це згадувати, але час від часу зміст того конверта все частіше і частіше заставляв думати про нього.

Справа в тому, що у свій час жив у Росії Віщій Амель, монах, який кочував із одного монастиря до іншого, вловлював на ходу розповіді і легенди жебраків, калік, перехожих, юродивих і юродиць. Сам вивчав навколишнє життя, зважував усе, аналізував. Ревно молився Господу Богу, дотримувався постів, причому постив у пустинях, перед цим завжди брав благословення у ігуменів монастирів.

І звісно, Бог нагородив його особливим даром пророкувати. Віщій Амель, так його прозвали, не

ворожив, не вгадував, а віщував наперед, що має статися у світі, віщував долі визначних і державних мужів. Так він по правді напрозорочив смерть цариці Катерини II, за що й був засланий у Петропавловську тюрму.

Коли збулося його пророцтво, про нього заговорили у вищих колах. З тюрми його звільнили. Але про це дізнався син цариці, який посів царський трон Павло I, і запросив до себе Віщого Авеля:

— Що скажеш, старче, про моє царювання і мою долю?... Назви поіменно спадкоємців моїх, напрозорч їхню долю.

— Коротким буде царювання твоє, — твердо заявив правду Абель, дивлячись у вічі цареві. — Бачу я, грішний, лютий кінець життя твого. На Софронія Ієрусалимського від невірних слуг мученицьку смерть приймеш у спочивальні своїй. Задушать злодії, яких ти обігрівася на царських грудях своїх. У Страсну Суботу тебе похоронять. І ти, царю, думаєш, що твій Гатчинський палац буде резиденцією для твоїх нащадків. Ні! Цього не буде!

У царя в грудях похололо.

— Скажи мені, старче, що-небудь про долю Російської держави, — відійшовши з часом від почутого, мовби дерев'яним язиком запитав цар.

— Про долю держави Російської, — спокійно віщував Абель, — у молитві було мені дано прозріння про три поневолення — татарське, польське і жидівське.

— Що?! — несамовито закричав Павло, — свята Росія під жидівським поневоленням? Не бути цьому навіки!...

— Ваша величність! Татари були? Поляки були? Буде і жидівське! Тільки не журися, батечку-царю, христубивці довго не пробудуть і будуть покарані...

Дійшовши до царювання Олександра III, віщий Абель сказав:

— Трон свій передасть своєму синові Миколі II, або Іову Багатостраждальному.

— Чому Іову Багатостраждальному?

— Бо народиться твій праправнук 6 травня 1868 року на святий день Іова Багатостраждального. Корону свою змінить на терновий вінок, буде зраджений своїм народом, як колись Син Божий...

— Так, так, — протягнув задумливо цар Павло.

Пізніше все це записав, вклав у конверт і особисто написав: «Відкрити Нащадку Нашому в столітній день Моєї смерті».

Пройшло рівно сто років. 2 березня 1901 року, в сторіччя з дня смерті прапрадіда цар Микола II у супроводі свого почту і барона Фредерікса прибув у Гатчинський палац, щоби виконати волю свого предка. Відслужили панахиду. Цар відкрив шкатулку і кілька разів прочитав написане віщування. Тоді-то і дізнався про свою тернову долю...

От і сьогодні вже вкотре нагадав, що з кожним днем усе наближається та проклята чорна година, коли він буде обдурений, зраджений і всі його залишать. Так, так... Скільки ще йому залишилося правити? — напружив пам'ять, — ага, менше двох років. Так, так... Менше двох років...

Та й в особистому житті йому не щастить. Він вважав себе нещасним чоловіком. Коли народилася Велика Княжна Ольга, дуже обоє з дружиною раділи. Потім раділи народженню Тетяни. Але за всяку ціну потрібен був спадкоємець престолу. А тут пішли Княжні — Марія, Анастасія. В столиці поповзли чутки, що престолонаслідника не буде.

Аж через кілька років, на велику радість усім, народився Олексій. Яка це була радість! Яка радість! Але з часом ця радість перетворилася у тортури. Цесаревич хворів гемофілією. Це спадкова хвороба, яка

передається із покоління в покоління через жінок дітям чоловічої статі. Нею хворіють тільки чоловіки. Від найменшого порізу, удару може наступити смерть.

“Ще при коронації у Москві, — згадував далі чорні моменти свого царювання, — на Ходинському полі, де в такий день роздавалися бідним людям подарунки, через неорганізованість царської служби зчинилася паніка, під час якої задушено, роздавлено більше двох тисяч людей.

А кровопролиття на Двірцевій площі 9 січня... А ганебна поразка в російсько-японській війні...

А щодо цієї війни? Що він тільки не робив, щоб відвернути її. Коли Німеччина оголосила війну Росії, як плакала імператриця, а Княжні, — від безсилля...

— Цар-батюшка! — звернувся генерал-ад'ютант Татищев, перебивши його невеселі думки, — ми під'їжджаємо до Львова.

— Добре! Дякую! — мовив цар, струснувши головою.

На Двірцевій площі Львова був вишикуваний караул на честь приїзду російського царя. Потім царський ескорт поїхав до штабу армії генерала Брусилова у Самбір. Потім побував у Хирові. Звідти поїхав подивитися на щойно завойовану без краплі крові могутню, неприступну, як писала преса, — кріпость Перемишль...

* * *

У результаті окупації Буковини російськими військами навчання в університеті часто переривалося. Тому Романові Стефаніву доводилося переважно перебувати у Коломиї. Крім того, він усе частіше хворів. Сухоти робили своє. Організм виснажувався і не мав змоги боротися з недугою.

Якось приїхала до Коломиї сестра Євгенія із Глушкова і, побачивши хворого Романа, дуже засмутилася:

— Мамко,мамко! Це біда з Романом. Як ви до цього допустили? Ми з Володею давно його бачили. Він тоді

такий не був. Бійтеся Бога. Якщо з ним станеться щось гірше, то це буде на нашій з Володею совісті. Тому я вже забираю його до себе. Там будемо рятувати, якщо це вже не запізно.

— Йой Євгенко, Євгенко! Ти таке говориш, що нема що слухати, — заголосила Марія, — світку ти наш, — і подивилася на хворого Романа. Потім присіла і плачучи:

— Ти питаєш мене, як я до цього допустила? Ти, може, потім звинуватиш мене і в тому, де Гнат? Нема ніяких відомостей. Де Клим з Домкою? Нічого не знаємо. Де Юліан, Тит? Боже мій, Боже! — заломила руки з горя Марія. — А тут з Романом біда. Ну просто біда!... — Чого ці москалі прийшли сюди, хіба їм мало своїх земель? Війна наробила багато лиха, перепутала всі наші плани, життя подорожчало. Йому би ліпшу їду дати, а тут малеча дивиться в рот, — бідкалася Марія, мов та голубка над своїми голуб'ятами.

— Мамко, мамко, — почала вже заспокоювати Євгенія. — Не побивайтеся так, мамко. Будемо плекати надію, що з ними все буде добре. Але Ромка я забираю із собою. Я думаю, йому буде у нас ліпше.

Парохіяни дізнавшись, яку мають біду їхні їгомость і їмость, усяко старалися, допомогти — одні приносили кетяги калини, інші цвіт липи, треті свіже козяче молоко, масло, яйця...

Але хворому ставало все гірше і гірше...

* * *

Уже два тижні ешелони з військовополоненими австріяками повзли вглиб Росії. Часті зупинки на станціях, сніги, хуртовини, сибірські морози — все це спричиняло до того, що ешелони не їхали, а повзли, як вужі. У вагонах було дуже холодно. Часто зустрічалися великі замети на коліях. Тоді відкривали вагони і заставляли вояків прокидати сніги, розчищувати колії. Від цього люди обморозували вуха, носи, руки.

Більшість вояків — мобілізовані сільські хлопці та молоді чоловіки. Їх забрали перед жнивною порою. Кожен витав думками там — із домом, сім'єю, рідними. На службі весь час виникали сварки між українцями і австріяками, поляками і чехами. А тут усі були у рівних умовах. Усі полонені і без жодних прав. Дружно переносили такі важкі недомагання.

Часто українці збиралися докупити і співали сумних пісень:

Чорна рілля ізорана, Вітер віс по долині,
І трупамися засіяна, гей! Лежить стрілець на могилі, гей!

Білим тілом зволочена, Летить ворон з чужих сторон,
І кровію сполочена, гей! Тай крякає на всіх ворон, гей!

Летить ворон, та й сідає
Йому очі випиває, гей!

Або:

Гей у полі жито,	Ой, устань козаче,
Копитами збито,	Устань, молоденький,
Край дороги широкої	Ходить, блудить по долині
Козака забито.	Твій кінь вороненький.

Забито! Забито!	Та най же він ходить,
Затягнуто в жито,	Най же він блукає —
Червоною китайкою	Він до мої миленької
Оченька накрито.	Дороги шукає...

Інші, хоч не розуміли, про що ті співають, уважно слухали. А коли ті тужили або плакали від сумних мелодій, і австрійці, і поляки, і чехи чи словаки теж плакали з горя, проклинаючи усе на світі:

— О Господи! Будь проклятий той, хто розпочав цю війну, хто призвів до смерті мільйони людей, сотні тисяч калік. Хто призвів до моря крові, моря сліз...

* * *

На війні, як на війні. Кожному важко, кожний остерегається кулі, осколків. Кожен хоче жити, як по один бік лінії фронту, так і по другий. Жаль убивати людину, але якщо не ти, то тебе...

Тяжкий льос випав усім Стефанівим на війні. Не легшим він видався і Климу. Спочатку війни їхній полк стояв у Карпатах. Потім перекинули на сербський фронт. Пізніше на італійський. Всюди Клима супроводжувала його вірна дружина Домініка. З одного боку, це була зайва морока Климові. Думати про себе, про дружину, але з другого — її підтримка, її ніжність і ласки допомагали легше переносити все те, що відбувалося на фронті. А бувало всяко. Тепер вони твердо окопалися на скелястім Керні близько коло горішньої Сочі. Що не робили італійці, щоб вибити звідти австрійців, але нічого не могли вдіяти. Багато вбитих, поранених. Їм стояло за всяку ціну відсунути австрійську лінію фронту від горішньої Сочі. Нарешті атаки припинилися.

У цьому місці служили і Омелян з Іваном Стефаніви. Після двотижневих безрезультатних боїв брати зійшлися і радо обговорювали, як вони зручно окопалися на цій горі, що італійці нічого не зможуть їм зробити. А італійців це дуже обходить.

— Ти знаєш, Климе, — затягуючись цигаркою, повільно мовив Мілько. — Ці італійці є досить упертими людьми. Скільки ми їх поклали тут, а вони все лізуть і лізуть.

— Я не знаю, як у вашій сотні, але в нашій дуже малі втрати, — підтримав розмову Іван.

— Воно то так, — мовив спокійно Клим. — Але ми тут зимувати не збираємося. Італійці припинили атакувати. А на війні, якщо не атакують одні, то атакують інші. Так що невдовзі готуймося до наступу.

— Скільки ще будемо воювати? — запитав Мілько. — Що ми завоювали? Що ми виграли в цій війні?

— Не знаю, чи виграли територією, але знаю точно, що втратили багато людей, добра.

— За що ми воюємо? — запитав і собі Іван. — Клим, скажи нам, ти серед нас найрозумніший, найповажніший. Невже наше село розшириться, будемо мати більше поля, чи, може, цісар зробить нашу Галичину вільною від тих проклятих поляків?

— Ні одного не буде, ні другого, ні третього...

— Так за віщо воюємо?

— Перед війною багато говорили, що ми потиснемо росіян до їхніх кордонів і звільнимо Велику Україну від кількасотлітнього поневолення. Але вийшло, що наше українське питання годі в'язати із нашою ненькою Австрією. З того всього вийшло, що ми воюємо за нашого ясновельможного батечка цісаря, щоб йому ліпше жилося у славі, в багатстві. Хоча, я бачу, що й він буде довго чухатися в одне місце після війни.

— Це ж скільки коштів буде втрачено на цій війні, цінностей. А найголовніше — людських життів. Якби ці гроші роздали бідним, то набагато б поліпшилося їхнє життя. Га? — допитувався Іван.

— Ех, братчики мої дорогі! Невже ви не розумієте? — примружив очі Клим, — що земна куля кругла. І як ти нею не крути, рано чи пізно ми приходимо на своя круги. Так світ побудований. Дивіться! Склади забиті порохом, снарядами, гаубицями. Народилося багато людей на світі. Військові заводи ніхто не зупинить. От і розпочинаються війни — порох, снаряди, зброя йдуть у рух. Руйнуються будівлі, гинуть люди. Війна закінчується. На повну потужність починають працювати військові заводи. За накопичені кошти під час війни будують ще більші військові заводи, ще досконаліші. Відбудовуються зруйновані міста, села,

але вже кращої архітектури. Люди починають знову плодитися. Склади наповнюються новими видами зброї. Таке наше життя, так побудований світ. Ану, скільки минуло від останньої прусської війни. Приблизно тридцять з чимось років. Де гарантія, що через двадцять-тридцять років не розпочнеться нова війна?

Творець наш, — і Клим подивився ввєрх, — цього не передбачав. Мир заповів усім, повагу один до одного. Молитва і подяка йому, Всевишньому, за те, що створив світ і нас на цьому світі. Але біда в тому, що помежи нас розгулявся диявол. От і маємо...

* * *

У кінці травня австро-угорські війська розпочали наступ у Галичині. На початку червня звільнили Перемишль, Львів, Станиславів. Дійшли до Буковини. На Покуття повернулася австрійська влада, яка провела повторну мобілізацію. Війна ще не закінчилася. Австрія потребувала свіжого гарматного м'яса.

З військами повернувся додому управитель школи Володимир Гумінілович.

У зв'язку з тим, що йому відірвало вказівний палець правої руки, його визнали таким, що не може відбувати військову службу. Тобто комісували. Гумініловича зразу призначили управителем школи.

Усе те, що було надбано до війни у школі, було майже знищено російськими солдатами. Лавки знищили, спалили шкільні книжки, документацію... Навчання кілька разів переривалося, школа потребувала доброго ремонту.

— Це що, татарська навала? — висловився від побаченого Гумінілович. — Як ти це не вберегла? — дорікнув Ангеліні.

— Чоловіче мій дорогий, чоловіче, — похитала головою Ангеліна, — ти тільки що сам назвав це варварством. А варварам що заперечиш? Дякуй Богу, що школу не спалили. Якби ти знав, що вони виробляли. Що виробляли — спалили читальню січового товариства, книжки зі всіх бібліотек, кілька хат у селі. Та що тут говорити — заплакала Ангеліна, — один Бог знає, як ми це перебули...

* * *

Полковник Курманович спочатку зрадів, коли італійці перестали наступати. Значить, зазнали великих людських жертв, знекровилися. Він задумав подати ідею своєму командувачу фронтом мобілізувати резерви і розпочати наступ. Якраз впору, але спочатку післав стежі, щоб розвідали, що робиться в таборі противника. Він дуже був упевнений, що ті залишують свої рани.

Та яке було його здивування, коли стежі доповіли, що всередині гори прокладено тунель, і італійські вояки носять туди ящики з вибухівкою. Причому у великій кількості.

Від почутого полковник взявся за голову.

— О Господи! Вони хочуть висадити в повітря гору Керн, а з нею моїх кілька сотень вояків. Боже, мій Боже! Як я до цього не додумався? — Взявши карту, почав вивчати ситуацію. Все ясно, — відповів сам собі, — якщо висадити у повітря цю гору, то в такий спосіб відсунуть австрійську лінію від горішньої Сочі.

Полковник запросив до себе усіх старшин, щоб порадитися, вислухати їхню думку. Перед цим вивів з укріплень на горі більшість вояків. Залишили лише сторожові дозори.

— Хто знає, коли ті запланували зірвати гору?...

* * *

У Городенці йшла посилена стрілянина між австріяками і росіянами, а в Глушкові в церкві йшла відправа по померлому Роману Стефаніву.

Не допомогли старання ігомостя, імості та їхніх парохіян. Отець Володимир кілька разів привозив з Городенки лікаря, але той розводив руками:

— Отче Володимире, — не раз говорив лікар, вкотре обстеживши хворого, — медицина поки що безсила перед таким захворюванням. Я не проти, щоб ви приїжджали по мене, але раджу вам змиритися.

— Хіба можна дивитися, як такий парубок нидіє, мов воскова свічка? Таже йому двадцять чотири роки. Лише жити і жити.

— А що накажете робити? — далі переконував лікар.

І всі примирилися. Але сам Роман не міг змиритися. Хотів жити.

— Боже! — не раз плакала Євгенія, — Як він благально дивився на нас, як хотів жити. Все розпитував про Гната, Юліана, Кліма, Тита. Що чути про них? Чи ще живі? Це можна було тріснути з горя від безсилля. Сараку, з кожним днем все танув і танув... До останніх днів був при пам'яті, все розумів. А на останку лише дивився на нас і мовчав...

— Боже! Яке це горе хоронити своїх дітей, — плакала Марія, згадуючи, як колись оплакувала свою Ольгу Матвіїха...

* * *

Полонених австріяків вивантажили у тайзі. Там, як їм здавалося, де найбільше снігу. На їхнє щастя, чи нещастя, морози в той час трохи ущухли. Весна брала своє. Хоча вітри ще дули, але не такі холодні. Крізь хмари інколи почало пробиватися сонечко.

Російська охорона видала сокири, пили, і почалося будівництво бараків, натягування довкола у кілька рядів колючого дроту, високих стеж для контролю за полоненими.

Генерали, полковники трималися купкою і участі в цих роботах не брали. Для них будували окремий барак, де умови проживання мали бути ліпшими.

Коли дув західний вітер, було чути запах диму, свіжозвареної їжі, гавкіт собак.

"Значить, десь недалеко живуть люди, — думав Гнат Стефанів. — А якщо недалеко живуть люди, то звідти є й дорога. Якщо є дорога, то є надія на втечу". Про втечу думав день і ніч, відколи опинився у цій сибірській тайзі. Не міг примиритися із таким приниженням.

Одного разу навіть почув свист потягу. Це дуже втішило і ще дужче вселило надію на втечу. Значить, рядом діє залізна дорога. Поки що про свої думки і наміри не розповідав нікому зі свого товариства. Все переварював у собі. Придивлявся пильніше до охоронців, заводив з ними знайомство.

* * *

— Панове! — відкрив зібрання полковник Курманович, — вивчивши ситуацію на місці, я прийшов до висновку, що в нас є два шляхи щодо наших дальніших дій: наступати і оволодіти всією горою Керн, або відступити з ганьбою. Наші стежі доповіли, що противник готує цю ось гору, — і полковник простягнув руку в бік гори, — висадити в повітря і нас разом з нею. Отже, хоче відсунути нашу фронтową лінію від горішньої Сочі. Що на це скаже поважне панство?

Всі мовчали.

— Ще додам до сказаного: наступати неможливо.

Нема резервів. Так що мені доповісти у штаб фронту? Серед запрошених був уже молодший старшина Клим Стефанів.

— Ще є третій шлях, — порушив мовчанку Клим. Усі повернули голови в його бік, мовляв, а це що за вискочка преться попереду старших.

— Ну, ну! — підняв голову полковник, — слухаємо вас, молодший старшино. Полковник спеціально це підкреслив, щоб цим вколоти старших старшин, які сидять, понадувалися, мовчать.

Клим відкашлявся, почервонів, особливо коли на нього усі звернули увагу, як на вискочку: — Я думаю, чому би нам не прокопати прохід попід гору, вийти на той тунель і забрати вибухівку, не давши противнику зробити свою чорну справу щодо нас. Вони прокопали, а ми що? Не можемо?

— Так, так! — промовив задоволено полковник...

* * *

4 червня 1916 року розпочався новий наступ російських військ, який пізніше увійде в історію, як Брусиловський прорив. Лінія фронту перемістилася від Покуття у бік Карпат і Станиславова.

Російські війська окупували Покуття вдруге, причому з упевненістю, що це надовго, а можливо, і назавжди.

Почали створюватися місцеві органи управління у повітах і на місцях. Розпочалося навчання у школах. Було введено новий предмет — російську мову і літературу. Після чергової проведеної мобілізації австрійською владою у Топорівцях майже не залишилося хлопців і молодих чоловіків.

У селах були вибрані нові вийти, їх заступники і доповнені гмінні управи радними, оскільки багато радних було мобілізовано до війська. Нова влада

провела перепис худоби, почала укріплювати свої позиції на окупованих територіях.

* * *

Прорив росіян на Поділлі не вдався. В степу між річками Серетом і Стрипою велися важкі кровопролитні бої. Там створили міцну оборону австрійські частини, кістяком яких був курінь з Легіону усусів. В одній із сотень воював і Юліан Стефанів. Дві сотні з куреня тримали оборону на 7-кілометровому фронті — від села Семиківець до Соколова. Був момент, коли росіяни захопили обидва села і оточили сотні щільним кільцем. Пролунала команда:

— Австріяки, здавайтеся! Ви оточені! Не проливайте даремно кров!

Але січовики вперто захищалися. Проте окремі, почувши, що вони оточені, почали затикати кріси в землю.

— Браття! Браття! — закричав Юліан, — що ви робите?! Вище голову! Це ще не все!

Раптом позаду наступаючих росіян почулися переможні крики. Наступ захлинувся. Росіяни стали панічно втікати. Ті січовики, що кинули зброю, підняли її, і всі разом кинулися в атаку. Назустріч їм бігли і переможно кричали січовики з куреня Сеня Горука. Січовики на радощах почали обійматися, а потім разом ударили по противнику і відкинули його на попередні позиції. Хоч січовики одержали вагому перемогу, проте втратили багатьох своїх побратимів.

* * *

листопада 1916 року по всій Австро-Угорській імперії були вивішені жалобні імперські чорно-жовті прапори. У великих містах де-не-де вітер розвівав

ще й жалобні біло-червоні прапори Габсбургського дому. На 86-році жит-тя помер ясновельможний цісар-батечко Франц Йосиф I.

Коли розпочиналася війна, цісар відчував себе непогано, але через рік почав хворіти. І йому ставало все гірше і гірше. Всі тільки й говорили, що він почав правити Австрійською імперією у свої вісімнадцять років. Прийшов на престол у той час, коли у монархічній державі бушувала революція, яку пізніше історики охрестили «Весною народів». Тоді над імперією зависла загроза розпаду.

Молодий монарх поїхав у Варшаву на поклін до російського царя Миколи I, який тоді там перебував з візитом. Миколу Романова, якого тоді охрестила преса "безкорыстный покровитель", полонила юність молодого цісаря, і він післав для придушення народного повстання 200-тисячну російську армію.

Австрійську монархію врятували. Імператор Франц Йосиф побув на престолі 68 років.

Після похорону на престол було короновано Архикнязя Карла. Незважаючи на зміну влади, на фронтах продовжувала проливатися невинна кров...

* * *

Дві сотні задіяв полковник Курманович до копання проходу у горі до тунелю. Одна сотня працювала, інша відпочивала. Без відпочинку, день і ніч копали по черзі. Одні копали, інші робили кріплення проти обвалів, треті виносили породу. Це був великий ризик. Адже в будь-який момент італійці могли висадити в повітря гору Керн.

— Боже! — весь час нервово сюди-туди ходив полковник. — Це ж скільки може бути жертв! Який це є великий ризик! — Боже! — благав полковник,

молячись раз попри раз, — допоможи нам. Я б міг відвести вояків і чекати, коли це станеться. А якщо це скоро не станеться? Хто знає, що вони там планують.

Полковник узяв усю відповідальність на себе, не заявивши у штаб командування. Що буде, те й буде, вирішив він, — це ж усе-таки війна.

Не вживали рішучих заходів і італійці. Вони, напевно, чогось чекали.

— Пане полковнику! — доповідав вояк, — уже прокопано двадцять метрів.

Надворі почало темніти. Що робити далі? — подумав полковник, — припинити, а потім розпочати ранком? Коли це пролунав голос одного зі старшин:

— Пане полковнику! Ніхто не хоче їсти і полишати роботу!

— Боже! Що єднає цих людей у такий відповідальний момент?

— Пане полковнику! Пройдено п'ятдесят метрів!

Курманович проти місяця подивився на годинник. Було о пів на дванадцяті. Сон не брав нікого. Одні стояли в дозорі, другі посапуючи працювали, треті віддихали.

— Пане полковнику! Кінчаються дерев'яні кріплення. Що робити?

— Що робити? — знову заходив полковник, — рубайте дерева. Тільки дуже не шуміть, щоб не викликати якоїсь підозри у італійців.

— Як швидко йде цей годинник. Як швидко... — неспокійно дивився Курманович.

— Пане полковнику! — несподівано винирнув з темноти один зі старшин, — пройдено вісімдесят метрів.

Полковник глянув у черговий раз на годинник. 4-та година ранку. Починало світати. Вояки замурзані,

мокрі від поту, але ніхто не згадував про сон. Спати нікому не хотілося.

Далі копати ставало важче. Натрапили на тверду породу. Били по черзі кіянієм. Розбитий камінь виносили і висипали в ущелину.

Пристапила до роботи друга сотня. Ті, що працювали, пішли відпочивати.

Полковника сон не брав.

Аж після обіду між вояками рознеслася радість:

— Вийшли на тунель! Вийшли на тунель!

Через півгодини на поверхні появились мішки і ящики із вибухівкою. Носили і носили... Спеціалісти підрахували: це мав бути страшної сили вибух, який справді міг рознести цю скелясту гору.

Полковник Курманович дав команду готуватися до негайного наступу. Старшини перевірили чи в кожного вояка крім кріса є бергшток (гірська палиця), зліва на поясі — залізна лопатка. Всім воякам видали по 300 патронів і ще 40 — у патронташах.

На наступний день, ще вдосвіта, пролунала команда "Auf!" (Значить іти в наступ"). Австрійські війська пішли в наступ — через гору, через тунель, що було великою несподіванкою для італійців.

Хтось із старшин крикнув: "Vorwärts! Hurra!" ("Вперед! Ура!") Почалася стрілянина. Ті, що пішли через гору, бігли підпираючись бергштоками. Від несподіваного наступу австрійців італійці на перших порах розгубилися. Але з часом з їхньої сторони почулося організоване стрекотіння кулеметів. Кілька вояків впали мов підкошені. Інші залягли. Ніхто не хотів умирати.

Почувши шалену стрілянину, там на горі, Домініка схопилася з ліжка, засвітила свічку, поставила перед образом Ісуса Христа, якого скрізь возила із собою,

впала навколішки і почала ревно молитися: "Отче наш, іже еси на небесі! Нехай святиться ім'я Твоє, нехай..."

Стрілянина раптово вщухла. Домініка закінчила молитися, ще трохи почекала. Загасила свічку. Слава Богу!... Слава Богу!...

Клим підняв голову і навколо обдивився. Кожний вояк знайшов якийсь місце: один за великим каменем, один за виступом, третій в канавці. Всі лежали. Позаду показалася жандармерія, яка мала право пристрелити тих, хто відставав.

Нарешті знову прозвучала команда. Всі піднялися і пішли в атаку. Зробилася шалена стрілянина з обох боків.

Домініка вдруге сьогодні схопила свічку, засвітила, поклала перед образом і знову почала молитися. Цього разу їй прийшлося молитися довго. Стрілянина не вщухала майже цілий день. Лише деколи зменшувалася, а деколи дужчала.

Після важкого бою горішню Сочу було взято.

* * *

У першій декаді січня у Гумініловичів сталася велика радість. Володимир від радості і присідав, і ходив довкола школи, усміхався всім перехожим. Груді то піднімалися, то опускалися від радості: "В нього народився син! Син! Син! — хотілося кричати на всьє село. Але де це пасувало робити професорові та ще й управителеві школи.

Нарешті Гумінілович заспокоївся і почав пригадувати:

— Першою народилася Євгенія, усі в сім'ї її звали Цьопкою. Потім Наталія, Ромка. Все було добре,

здорово, діти, нівроку, підростали. Але дуже кортіло сина...

Коли Ангеліна ходила з четвертою дитиною, — далі гадкував собі з радості Гумінілович, — то все розраджувала свого чоловіка, запевняючи, що аж це буде уже хлопець. Але Гумінілович не вірив. Він уже змирився, що в нього мають бути одні дівчата.

— Володю, не трать надії, — підігрувала йому Ангеліна, усміхаючись і підморгуючи, — надія помирає останньою.

— Та воно так, але...

— Володю. Я помітила, що ця дитина почала битися, — і погладила себе по округленому животі, — з лівого боку, а ті всі завжди починали битися з правого боку. Отакої! — підморгнула. Вона також дуже хотіла порадувати чоловіка, нагородивши його сином. Але Бог не давав, та що робити?

Гумінілович від почутого так себе переконав, що коли насправді народилася четверта дочка, то навіть не повірив. Коли самий глянув, то стратив волю. Навіть місяць не грав на скрипці.

Коли донечка серйозно захворіла і невдовзі померла, то плакав, а плакав. Все-таки рідна кровця... Що не кажіть.

Через два роки знову донечка. Ну що ти зробиш? Виходило, що доля над ним насміхалася. Як заздрив тим, у кого були хлопці.

— Ти розумієш? — бідкався перед своєю Ангелою, — пропаде надаремно фамілія Гумініловичів. Пропаде! У моїх родичів я один і дві сестри. У мене самі доньки. Як мене не стане, то все! Розумієш? Все! Скінчиться рід!

Чи ці слова почув Всевишній, чи щось інше, але при наступних пологах народився хлопчик.

— Тепер уже не скінчиться! — радів і радів Гумінілович, — уже є в мене нащадок. Є ще один Гумінілович, хоч маленький-маленький, он, як верещить, — прислухався, — але Гумінілович та Гумінілович... На нього уже давно чекало ім'я. Буде Стефко... Так, так! Стефко Гумінілович!

* * *

Кайзер Німеччини Вільгельм II почав відчувати програш війни з Росією. Вже було все мобілізовано, що можна було кинути на фронт. Вичерпувалися запаси зброї, амуніції, продовольства. В Німеччині почало все дорожчати. Недавно зустрівся з молодим цісарем Австро-Угорщини Карлом. Той теж розводив руками. Єдиний вихід для них — укласти сепаратний мир. Але російський цар Микола II після оголошення війни Німеччиною, виступаючи у Державній Думі, потім на площі перед Зимовим палацом, у Москві на Красній площі, скрізь дістав велику підтримку від російського народу в питанні ведення війни до остаточної перемоги.

Німеччина це добре знала. Але Німеччина добре знала і Росію. Почалася дискредитація царя. Перш за все, взялися шукати прихильників у Державній Думі, обіцяючи їм багато дечого. Друге: підшукали відомих людей, які розпочали розповсюджувати плітки про царя і царську сім'ю. По-третє: Відшукали Володимира Ульянова, дали йому великі кошти для проведення в Росії революції. І почалося.

Великий Кайзере! — доповідав воєнний стратег і політик тодішньої Німеччини Людендорф, — я відчуваю у повітрі запах нашої великої перемоги і кінець війни. Як я мріяв про російську революцію. Адже тільки вона полегшить наші військові плани. О

великий Кайзере! – продовжував Людендорф, потираючи від радості руки. – Ми все зробили, щоб збулася нездійсненна мрія! Тепер ця мрія раптово збувається!

* * *

Становище царя в Росії стало дуже хистким. Для крайніх правих, які хотіли укласти сепаратний мир з Німеччиною і з цього щось скористати, треба було замінити Миколу II іншим монархом.

Крайні ліві (більшовики) хотіли перемоги, але без царя, якого треба було знищити шляхом революції. Більшовики посиленою пропагандою в тилу, на фронті старалися підточити основи монархії, граючи на руку Німеччині.

Помірковані партії зайняли найбільш загрозливу позицію, сповідуючи слов'янський фаталізм: "Моя хата скраю – я нічого не знаю". І спокійно спостерігали: "А що з цього вийде?"

Почалися маніфестації у великих містах Росії із закликами "Геть царя!" На сторону демонстрантів переходили цілі полки, а на фронті – непокори солдатів офіцерам...

* * *

Цар Микола II їхав із фронту до Петрограда. Його туди не впустили заколотники. Він поїхав до Пскова. По дорозі думав: "Ось і збувається пророкування Віщого Авеля..." "На вінок терновий змінить свою корону царську, зраджений буде своїм народом, як колись Син Божий..."

На початку березня 1917 року цар зрікся свого престолу і царської корони з умовою, що війну з Німеччиною буде доведено до переможного кінця.

Пізніше, коли побачив, як Тимчасовий Уряд обдурило народ, дуже жалів, що так вчинив...

* * *

Слухи про революцію в Росії миттєво рознесли по всьому світу. Одні сприйняли цю звістку позитивно, інші негативно. Позитивно і з радістю зустріли цю звістку солдати, особливо українці, на фронті.

У Топорівцях солдати-росіяни ходили п'яні по селі з червоними прапорами і кричали: "Геть царя!" Солдати-українці ходили по селі з жовто-блакитними прапорами і кричали: "Свободу Україні!" Наступило беззладдя. Але окупаційна влада всіма силами старалася втримати свої позиції. Усі надіялися, що це тимчасове явище.

* * *

Звістці про революцію зрадів і Гнат Стефанів. Він уже встиг познайомитися в таборі із офіцерами-українцями. Особливо зблизився з унтер-офіцером Василем Макогоненком, уродженцем Полтавської області. Дуже цікавим було їхнє знайомство. Гнат якось підійшов до незнайомого унтер-офіцера і запитав російською мовою, яку уже достеменно вивчив.

— Звідки ви родом, пане офіцере?

Той подивився на нього із приязню:

— Не називайте мене паном. Я не з панів. Мої батьки вчителі.

Гнат усміхнувся.

— Чого ви усміхаєтеся?

— І мої батьки вчителі. Я теж з учительської сім'ї. А що ви кінчали, Василю?

— Я закінчив Київську кадетську школу.

— А я Львівську кадетську.

Обидва засміялися і обійнялися на radoщах. Але далі заговорили українською мовою.

— Але по ваших нашивках, Гнате?...

— Так, так. Я ще закінчив вищу військову школу.

— Ого! У нас з таким соціальним станом, як у мене, вже піти вище по кар'єрній драбинці дуже і дуже важко. Тим паче, що я українець. Нам не дуже довіряють. Скрізь заправляють росіяни.

— А в нас, Василю, мабуть, ще гірше. В нас австрійці ще сяко-тако. Вони більш демократичніші. В нас особливу роль відіграють поляки. Якщо австріяки визнають нас, як українців, то поляки кажуть, що такої нації не знають. Називають нас русинами. Доводять усім, що споконвіку наша українська земля є польською. Отаке-то.

— Але всеодно я чув, що в Галіції школи переважно українські, виходять газети, журнали українською мовою. Навчальні заклади, різні товариства. У нас це все глухо. Українську мову вчуєш лише по селах. Міста давно зрусифікувалися. Нічого не друкується українською мовою.

— Так! У нас з цим легше. Тому-то ми й хотіли вирішити українську справу із Австрією.

— Себто як?

— А так! Ми, українці, хотіли створити своє військо під недавно створеним формуванням — Українські Січові Стрільці. І разом вдарити по російських військах і звільнити Україну від кількочотрічного поневолення.

— Ну і що? — у Макогоненка від почутого засвітилися очі.

— А то! Поляки підняли крик. І з тих, що зголосилися воювати за Україну, а їх зібралось кілька

десятків тисяч, відібрали лише дві з половиною тисячі.

— У-у-у, сатрапи!

— Отакої! Думаєш нам легко? Та я читав у наших часописах, що в 1903 році у вас у Полтаві відкрили пам'ятник українському письменникові Іванові Котляревському.

— Так! Це правда. Я теж був на тому відкритті. Взагалі це ініціатива міської управи. І то з великим трудом це вдалося. А далі, бачиш, усе затихло. Я думаю, що москалі більше такого не допустять.

— У вас росіян називають москалями?

— Так! Москалями, кацапами. А вони нас називають хохлами.

— Ми австрійців звемо німаками, а поляків мазурами.

Обидва засміялися...

* * *

Гнат Стефанів побачив, що безвладдя почало творитися і в таборі з охороною, тоді він розказав про свої наміри Василю Макогоненку

— Василю! Друже! Дістань мені офіцерську форму, які-небудь документи, — і махнув рукою.

— Я тебе, Гнате, зрозумів.

Друзі обнялися, розцілувалися.

— Може, ще колись зустрінемося? — тепло подивився Гнат і усміхнувся.

— Дай то, Боже! Дай Боже!

І Гнат Стефанів поринув у те безвладдя. Їхав у поїзді в купе, їхав у простому вагоні, на даху, у телятниках і через кілька місяців дістався Петрограда. Звідти дібрався до Фінляндії, де кордон ще був відкритий. Гнатові Стефаніву була властива ще й

хитрість. Завдяки хитрості, лукавству, знанню кількох мов перейшов кордон. Так опинився у Швейцарії. Звідти дуже легко опинився в Австрії. Кілька днів дороги по Австрії і знову, без відпочинку, – на австро-російському фронті.

Із числа мобілізованих знову сформували Золочівський 35-й піхотний полк. Гнату Стефаніву присвоїли звання майора. На фронті вже активних боїв не вели. Австрійське командування готувалося до завершального наступу по звільненню своїх земель.

* * *

Заклики "Кінець війні! Геть царя!" лунали і навколо Царицина, де в одному із таборів сидів Тит Стефанів. Австрійці радісно сприйняли звістку про Лютневу революцію в Росії. Заклики, які лунали звідусіль, вселяли їм надію, що незабаром повернуться додому. За війну, за фронт, за окопи ніхто з них не згадував. Усім хотілося додому...

* * *

Уже третій рік служив парохом отець Володимир Стефанів в Устечку над Дністром біля Заліщиків. Багато ще жило парохіян, які добре пам'ятали свого подвижника і захисника отця Теодора Гаморака. То ж коли дізналися, що отець Стефанів особисто знайомий з покійним і вони родом із тих місць, то авторитет отця набагато зріс.

І ще одне дуже сприяло повазі до приїжджих Стефанівих. Як виявилось, зразу по приїзді вони познайомилися зі своїми сватами – Скорецькими. Пан Скорецький був управителем школи. Брата отця Володимира, Юліана покликали на війну, а Марія-невістка залишилася біля родичів. Тим паче, незабаром

мала родити. Подружжя отця Володимира мало тут сватів. Так що вони тут були не самотні. Так би мовити, мали близьку родину.

А коли народився маленький Стефанів, отець Володимир часто заходив до Скорецьких, щоб погратися зі своїм племінником Петрусем. Заодно Скорецькі заходили на плебанію до Стефанівих.

* * *

В один із липневих днів до Городенки повільно наближався невеликий урядовий потяг, обвішаний кількома триколірними прапорами. За столиком втомлено сидів, високого росту чоловік у військовій формі. Його суховате з невеличкими вусиками обличчя було обернене до вікна. Його зацікавило, як хлопчаки безтурботно гасали по пасовиську. Це нагадало йому і його безтурботне дитинство.

Йому пригадалися симбірські вулиці, де він народився і також отак гасав по вулицях і підворітнях. "Щасливе дитинство" — думав своєї високопосадовець. Він нагадав, як його тато, випускник духовної семінарії, працював чиновником високого рангу в органах народної освіти Росії. Він, — і цей високопосадовець у військовій формі випрямився, потряс головою, — пішов значно вище від своїх родичів. Закінчив Петербурзький університет, правничі студії. Після закінчення працював юристом-адвокатом. Потім пішов у політику. В тридцять один рік уже був депутатом Державної Думи.

А коли відбулася лютнева революція, до якої і він був причетний, увійшов до складу Тимчасового уряду як Міністр юстиції. Його життєва енергія потребувала більшого, і коли на початку травня почалися провали на фронті, його призначили військовим і морським міністром.

Після призначення, він зразу поставив завдання перед генеральним штабом розробити план великого червненого наступу російських військ по всьому фронту. Наступи противників було зупинено, але контрнаступів не сталося.

Тепер це українське питання, — і Олександр Керенський, а це саме був він, — поморщився, завовтузився у великому м'якому кріслі. — Ще й ці хохла підняли голови.

Ріст авторитету Центральної Ради після прийнятого Першого Універсалу і неспіхи на фронті примусили приїхати до Києва для переговорів з Генеральним Секретаріатом. Вести такі переговори мав повноваження від Тимчасового Уряду Росії.

Але тут прийшла звістка про загальний наступ австро-угорських військ по всьому Східному фронту. Куди діватися? Керенський змушений був визнати Центральну Раду та надання Україні статусу автономії. Після цього мусив нашвидкоруч виїхати на австрійський фронт, щоб виправити загрозливе для російських військ становище.

Побував на фронті, а тепер вирішив відвідати кілька стаціонарних груп військ по тилах. З цією метою і повернув до Городенки. Тут перебували на постої кілька полків.

Потяг дав кілька коротких гудків, що значило, вони наближаються до станційного двірця. Олександр Керенський виглянув у вікно і побачив вишикувані у колони, як любив говорити, свої полки.

"Так, так! — подумав пан міністр, — це мої полки, я поведу їх у наступ. Я покажу всім, що таке російський солдат і що таке російська зброя". Ліва рука знаходилася у кишені і він міцно стиснув кулак, мовби прибив печатку на досить відповідальному документі.

Потяг зупинився. Міністр легко зійшов східцями на перон. У його ході відчувалася легкість. У ньому буяла молодість. Йому йшов лише тридцять шостий рік. Керенський миттєво зиркнув угору. Небо було майже чистим. Лише де-не-де пропливали легенькі хмарки. Дув невеличкий освіжаючий вранішній вітерець. День мав бути знову спекотним.

До пана міністра карбував кроки генерал Амбарцумян і голосно рапортував, що ввірені йому війська вишикувані і чекають відповідної команди. В супроводі свого почту пан міністр обійшов полки. Зупинився на хвилику лише перед кубанським козачим полком. Потім став посередині і голосно заговорив:

— Солдати! Мої вірні полки! — навколо все завмерло, лише чути було гавкіт собак із містечка. — Я прибув до вас, щоб доказати: я з вами, мої солдати! Я про вас думаю щохвилини і щогодини, чи ви нагородані, чи ви одягнуті і взуті. За вас дбає і думас матінка Росія. Вона надіється на своїх солдатів-орлів, що ви підтвердите славу російську і відновите наступ по всьому фронту. Через кілька днів ви опинитесь на фронті і покажете силу російської зброї.

Війна до кінцевої перемоги! Нам потрібна перемога. На укладення сепаратного миру ми не підемо. А те, що сталося у Петрограді, — ми наведемо порядок, не переживайте, Росія сильна держава!

В одній із шеренг солдат із вузькими прорізами очей раптом заговорив:

— Моя не хочет война. Моя не будет воевать. Моя хочет домой!

Попереду стояв струнко ротмістр. Різко повернув голову, і солдат замовк.

Довго ще говорив пан міністр Олександр Керенський, а в кінці вигукнув:

— Слава російському солдату! Слава матінці Росії!

— Слава! Слава! Слава! — досить недружно проgrimіло над Городенкою.

Генерал Амбарцумян мовби проковтнув якусь кисллицю, поозирався незадоволено на свої полки. Потім завірив Керенського, що вони не зганыблять матінку Росію.

Але російське військо уже було здеморалізоване і воювати не хотіло. Австрійське військо успішно звільняло свої території від завойовників. Уже у кінці липня Покуття було звільнене, а російські війська були відкинуті аж за Збруч.

Австро-Угорська імперія почала зализувати свої рани, завдані кількарічною війною...

Але ніхто не міг утішити матерів, які плакали за своїми вбитими синами...

* * *

У перші дні війни Домініка Стефанів жила у своїх родичів в Антонівці, а потім зі своїм чоловіком. Куди носила його військова доля, завжди поряд була вірна дружина. І коли воював на російському фронті, і на сербському, на італійському, завжди поруч була його любов. Коли на передовій біла артилерія, Домініка вдома на колінах молилася перед образами, коли йшла просто стрілянина — молилася, коли доносилися крики з передової, — а це йшли в атаку, — також молилася.

Хто знає, можливо, її щиросердні молитви доходили до Всевишнього, бо Клим був живим і неушкодженим. Уже під кінець війни Домініка Стефанів завагітніла. Порадившись з чоловіком, задумала добиратися на пологи додому, до батьків. Але чи запізно прийняли таке рішення, чи проблеми із їздою — всі потяги прифронтові і станції були запроуджені військовими,

цивільними, забезпечення фронту всякою амуніцією. Домініка встигла дібратися лише до Жовкви, недалеко коло Львова, і там народила донечку Мирославу.

Отже, незважаючи на воєнне лихоліття, життя відновлювалося...

СЛОВНИЧОК МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ

- Алярмово — скоро
ануко — давай, давай
Барки — поли верхнього одягу
бігме — заклинання
борше — скоріше
бурса — гуртожиток
Газда — господар
ганчик — ганок
гарнець — випалена посудина з вухом
гердан — насіяні намистини на стрічку узорами
гілетка — дерев'яна посуда місткістю 25кг зерна.
Подружнє життя без шлюбу
гміна — канцелярія сільської управи
Гаплик — кінець, нічого
глипає — дивиться
горботка — тканина спідниці з різнокольорових вовняних ниток
Дишель — довге тонке дерево змонтоване на підводі.
За допомогою дишля коні повертають підводу вправо чи вліво
Заводини — початок весілля
згардочки — прикраса на голові у дівчат, нареченої
Емиритура — пенсія
Жорна — два великі круглі камені межі яких подавалося зерно для помолу
Казання — проповідь священника у церкві
катехит — викладач релігії у школі, гімназії, семінарії
киптар — вишиваний півкожушок (без рукавів)

крейцар	— Австро-Угорська розмінна монета
кулеша	— мамалига
Льос	— доля, лотерея
Морг	— 0,59га поля
Мізер роботи	— дуже мало роботи
Окрійка, окрайка	— Тканий вовняний пояс із різнокольорових ниток для підперізування
оногда	— якось
Писар	— теперішній секретар сільської ради
піде у стовбур	— не одружиться
припічок	— дерев'яна лавка між піччю і ліжком
професор	— учитель
Русин	—українець
Сторонський	— чоловік чи жінка з другого населеного пункту
Тачівка	— дерев'яна товста палиця діаметром 7-8см. Використовувалася для прасування білизни
тета	— рідна сестра матері або батька
тогідний	— минулорічний
Умкнуло	— закрило
усуси	— УСС, Українські Січові Стрільці
Фіра, віз	— підвода
Хосен	— вигода, користь
Цирки	— шиття з оздобленням
циркована	— оздоблена швом
цурік	— назад
Чіпец	— плетена сітка у вигляді берета. Жінки в них спали
Шпихлір	— склад для зберігання зерна
Щадниці	— установи для зберігання грошей

ПРО АВТОРА

Мохорук Дмитро Іванович народився у селі Топорівці, що на Городенківщині Івано-Франківської області. Після закінчення середньої школи продовжив навчання у Кіцманському зооветеринарному технікумі, що на Буковині, потім у Львівському зооветеринарному інституті по спеціальності “зоотехнія”.

Майже всю свою трудову діяльність провів на Снятинщині Івано-Франківської області – головний зоотехнік колгоспу, секретар партійної організації і заступник голови колгоспу, голова колгоспу, директор племптахорадгоспу.

Вийшовши на пенсію, почав здійснювати свою заповітну мрію ще з дитинства вияв любові до історії, краєзнавства та літературознавства.

Дмитро Мохорук – автор трьох томів історико-краєзнавчого та етнографічного збірника «Село моє Топорівці», романів “Скарби мудрості” та “Терпіння” із задуманої тетралогії “Тяжкий хрест”, повістей “Зів’ялі ружі”, “Аудієнція”, “Народний месник”, драми “Кривавий світанок”.

Роман “Птах щастя” – розповідь про славетну багатодітну родину Стефанівих із Топорівців на Городенщині, у яких в кожного своя складна доля.

Особливу увагу приділено начальному команданту і полковнику УГА, генерал-хорунжому УНР – Гнату Стефаніву. Автор переконаний, що майбутнє покоління повинно знати правду про своїх славних героїв.

Дмитро Мохорук – член Національної спілки журналістів України, член Всеукраїнської спілки краєзнавців, лауреат літературно-мистецької премії імені Марка Черемшини.

ЗМІСТ

Автор. Замість передмови.....	6
Птах щастя.....	10
Словничок маловживаних слів.....	248
Про автора.....	250

Роман-хроніка «Птах щастя» виданий за спонсорські кошти (500 \$) дочок Наталії Чепленко – Осінської – Стефанів – п.Таїси Мелешко, п.Анни Кравчук, п.Марії Полянської (онуки Марії і Петра Стефанівих, які проживають у США).

Особливої подяки заслуговує п.Оксана Петренко-Стефанів (теж онуки Марії а Петра Стефанівих), яка проживає в Івано-Франківську. Вона була тією рушійною силою, яка сприяла тому, що роман дійшов друку.

Мохорук Д.І.

М 86 Роде мій красний, Птах щастя, роман-хроніка. Том 1.
м. Косів, «*Писаний Камінь*», 2007. – 252 с.

ISBN 978-966-8519-45-1

У романі “Птах щастя”, який є першим, початковим твором дилогії, а можливо, трилогії “Роде мій красний” відтворено літопис життя родини Петра Стефаніва, який був більше тридцяти років управителем (директором) сільської школи у Топорівцях на Покутті.

Його дружина, народна вчителька – Марія Мартович, найстарша сестра українського письменника Леся Мартовича. Саме дякуючи їм у родині витали українське слово і національний дух, яким пройнялися всі діти. Завдяки їх піклуванню та національно свідомій атмосфері батьківської “кузні” майже всі діти перейняли сільські звичаї, традиції, що стали тими чинниками, які привели їх у ряди борців за Українську державу.

У першому томі розпочинається розкриття складних життєвих перепетій Марії та Петра Стефанівих та їхніх дітей.

Читачів зацікавлять побут і життя галицької інтелігенції в часи панування Австро-Угорської монархії на наших землях.

Для широкого кола читачів

ББК 63.3 (4УКР) 7

М 86

ДМИТРО МОХОРУК
РОДЕ МІЙ КРАСНИЙ

ТОМ 1

ПТАХ ЩАСТЯ

Роман-хроніка

"Лисаний Камінь"

Косів

2007

Видрукувано в МП "Евріка"

Свідоцтво Держ. реєстру: серія ІФ, № 10

Івано-Франківська обл., м. Косів

вул. Незалежності, 28

тел-факс: 4-51-69

Літературний редактор:	<i>Омелян Лупул</i>
Художник	<i>Іван Куравський</i>
Фото	<i>Ольга Іванова</i>
Комп'ютерний набір	<i>Лілія Борейко</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Віталій Стефурак</i>

Здано до складання 09.07.07. Підписано до друку 17.07.07.
Формат 60x84\16. Папір офсетний. Друк офсетний. Замовне 212